

ZNAČAJ I VAŽNOST ISPRAVE KRALJA KREŠIMIRA I ZA HRVATSKU POVIJEST X STOLJEĆA

STJEPAN ANTOLJAK

Za rada u Kaptolskom arhivu u Splitu u kolovozu 1961. našao sam na ispravu hrvatskog kralja Krešimira I, datiranu 950. godinom, koja je sačuvana sa još nekim drugim listinama u prijepisu kninskog kaptola iz 1397. godine u obliku napadno velike pergamene.¹ Za ovu kraljevsku ispravu znao je prvi Lucius, koji ju je naveo u vezi s Vranjicom u djelu »De Regno Dalmatiae et Croatiae«,² napomenuvši u izdanju od 1666. da se nalazi u nad-

¹ Tada nisam ni slutio kakve će zbog toga moga nalaza nastati peripetije i posljedice. Isto tako nisam mogao ni pretpostaviti da će se u vezi s publiciranjem razviti raspra, koju je izazvao svojim poznatim nekritičnim stavom akademik dr M. Kostrenčić. Naime, kad sam 1962. podnio svoju radnju »Neobjelodanjena isprava hrvatskoga kralja Krešimira I« Odjelu za društvene nauke JAZU u Zagrebu, da je štampa, dr Kostrenčić je to odbio s motivacijom da je on smatra falsifikatom. Ali je zato dao pozitivnu recenziju radu J. Stipišića, naučnog suradnika Historijskog instituta JAZU, »Tragom jedne bilješke Luciusa o jednoj hrvatskoj vladarskoj ispravi«, gdje je ovaj 1969. objelodanio u cijelosti tu istu povelju (*Zbornik Historijskog instituta JAZU* 6, Zagreb 1969, 75, 96); inače je ona od J. Stipišića i M. Šamšalovića, a u redakciji dra M. Kostrenčića, prvi put objelodanjena u *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* I, Zagreb 1967, 39). No tom prilikom nije ni 1967. a ni 1969. J. Stipišić naveo — iako je za moj nalaz pravovremeno znao, a nije ga na to upozorio ni njegov recenzent dr M. Kostrenčić — da sam je ja prvi pronašao (i fotografirao) kao i poslao obrađenu njegovom pretpostavljenom akademiku Kostrenčiću, koji je bio bezuslovno dužan da ga podsjeti na to moje otkriće i rad!

Koji su razlozi bili da to nije učinjeno, iako se tako radi u cijelom naučnom svijetu, nije mi poznato. Ja, pak, imam čitav niz takvih gorkih iskustava, i ovo samo navodim radi toga da mladi naši povjesničari izvuuku pouku kako ne treba da se radi! Inače, kao kuriozitet navodim da je akad. prof. dr V. Novak, naš najveći živući paleograf i diplomatikar, poslije ovakve Kostrenčićeve ocjene, dobio na referat ovaj moj rad od redakcije *Godišen zbornik* Filozofskog fakulteta Univerziteta u Skopju, te ga je s pohvalama preporučio da se štampa, ne izrazivši tom prilikom ni najmanju sumnju u tu povelju, koju ipak nisam objelodanio sve do sada iz objektivnih razloga.

² J. Stipišić piše da čitajući ovo Luciusovo djelo ni Rački, a »niti iitko drugi prije i poslije njega nije uočio ono mjesto, gdje citira jednu ispravu kralja Krešimira ne navodeći pri tome o kojem se kralju Krešimiru radi«. Nadalje dodaje da je on »čitajući ovo mjesto kod Luciusa, pokušao... ući

biskupskom arhivu u Splitu,³ a i u ovom pak izdanju od 1668. da se čuva u tom istom splitskom nadbiskupskom arhivu.⁴ On je čak i prepisao taj privilegij zajedno s onim ostalim poveljama iz pergamene (ex membrana Archiepiscopatus Spalatensis), kako to sam navodi na početku prijepisa, u svoje bilješke, sačuvane u spomenutom kaptolskom arhivu, gdje se i danas čuvaju uvezene u sveske.⁵

Poslije Luciusa, D. Farlati, sastavljač »Illyricum Sacrum«-a, iznio je da je na zahtjev splitskog nadbiskupa Andrije Gualda 29. VI 1397. kninski kaptol prepisao i ovjerovio iz triju prastarih montaneja u pergameni sve ono što se odnosi na posjedovanje

u trag spomenutoj ispravi«, što mu je i uspjelo (o. c., *Zbornik... 6, 75—77* i bilj. 5). Međutim, Lucius govori o toj Kresimirovoj povelji i u svome pismu Zadraniinu Valeriju Ponteiu (Rim, 28. VI 1673) u vezi s Vranjicom ovako: »... Et, se bene di questi dilatamenti non vi sono memorie scritte, ch'io habbi veduto, osservi però, che ne ho trovato una del territorio di Spalato a C. 89, dal Privilegio di Cresimiro, della penisola Vrania (S. A.), che hora dice Vragniza, e fu persa del 1571...« (B. Poparić, »Pisma Ivana Lučića Trogiranina«, *Starine JAZU XXXII*, Zagreb 1907, 61). Bulić pak, kada donosi ovaj izvadak iz Luciusova pisma Ponteiu u zbirci koju je izdao B. Poparić, ne samo da krivo citira svezak *Starina* (XXXVI) nego i stranice (107), gdje bi se ovaj podatak imao nalaziti (Fr. Bulić, »Notizie storiche sul villaggio Vranjic vicino Salona«, *Bullettino di archeologia e storia dalmata XXXVI*, Split 1913, 35, bilj. 1).

³ Evo kako ispisuje taj podatak iz Luciusova izdanja iz 1666. Stipišić (o. c., 76): »... Spalatense quoque Territorium parvo spacio (međutim Lucius, o. c., 89 ima: spatium) protensum fuisse constat, cum insulam sive peninsulam ab archidiacono (L: Insulam, sive Peninsulam ab Archidiacono) Vraniam dictam, citra (L: citra) flumen Salonae existentem in Croatico solo positam et Duranam vocatam ex privilegio Cresimiri constat (L: c constat), ideo arctos et incertos terminos Spalatensis territorii (L: Territorii) regum Croatorum tempore fuisse dicendum est...« Nadalje Stipišić kaže da Lucius »jasno govori na margini ovog teksta« da se ta isprava nalazi »in archivo capituli Spalatensis«, citirajući »amsterdamsko izdanje 1666, str. 89«. Međutim, Lucius i u ovom izdanju na margini teksta obrnuto piše da se ta povelja nalazi u »Archiv. Archiep. Spalat.« (v. J. Lucii *De Regno...*, Amstelædam MIDCLXVII, 89 i Isti, o. c., Francofurti MDCLXVI, 89).

⁴ Evo što o tome kaže u ovom izdanju: »... Spalatense quoque Territorium Archiv. parvo spatium fuisse constat, cum Insulam, sive Peninsulam Archiep. ab Archidiacono Vraniam dictam, citra flumen Salonae existentem, in Spalat. Croatico solo positam, et Duranam vocatam ex Privilegio Cresimiri constat, ideo arctos, et incertos terminos Territorii Regum Croatorum tempore fuisse dicendum est...« (J. Lucius, *De Regno Dalmatae et Croatiae libri sex*, Amstelodami 1668, 89).

⁵ Kaptolski arhiv u Splitu (KAS) — Ormar B — Ostavština I. Luciusa (OIL) br. 536, str. 139—145. J. Stipišić piše da je našao u Luciusovoj ostavštini »i ovu Kresimirovu ispravu prepisanu iz spomenutog prijepisa kninskog kaptola« u arhivu Splitskog kaptola »No 536. Scr. B str. 191 (! S. A.) s bilješkom I. Luciusa: Capitulum Tiniense 1397. 1397. junii. Transumptum privilegiorum ecclesie Spalatensis. Andreas archiepiscopus Spalatensis. Cresimiri Ex montaneo antiquo« (o. c., *Zbornik... 6, 78, bilj. 8*).

prava splitske crkve u Vranjicu, solinskom i splitskom polju. Nadalje je izričito napisao da se ta pergamena nalazi u nadbiskupskom arhivu.⁶

Dakle, Farlati je znao za tu pergamenu-kartular i vidio je, ali nije objelodanio, kao ni Lucius, koji se ipak razlikuje od Farlatija u tome, što je uočio, naveo i prepisao ovaj Krešimirov privilegij od 950. g. Isto tako, ni dobar poznavalac kaptolskog arhiva F. Carrara ni jednom riječju ne govori ni o toj pergameni ni o ovoj kraljevskoj ispravi.⁷

Po svemu izgleda da pergamena nije bila još prenesena iz nadbiskupskog u kaptolski arhiv, čiji je fond dosta površno opisao Carrara.

I Tkalčić je u istom kaptolskom arhivu naišao na »prepis listine Krešimirove (g. 950.)«. On ga je pronašao u 7. svesku Luciusove ostavštine,⁸ a ne u ovoj pergameni od 1397, koju nije zapazio u tom arhivu.

Poslije Tkalčića ni jedan od naših i stranih naučnih radnikapovjesničara ni jednom riječju sve do nedavno nije nigdje naveo ovaj privilegij i pergamenu,⁹ pa čak ni nedavno preminuli L. Katić, koji je bio najbolje od sviju upućen u izvorni materijal kaptolskog arhiva.

⁶ U vezi sa tim on kaže slijedeće: »... Eodem anno (tj. 1397.: S. A.) Andreas e tribus pervetustis membranaceis codicibus, quos *Montaneos* vocant, per Capitulum Tinnienense in aliam membranam transcribenda, testificanda, signoque Capitulari munienda curavit quae olim ex Regum donatione, concessuque Romanorum Pontificum Ecclesiae et Mensa Archiepiscopalis Spalatensis jure antiquo possidebat in *Durana insula* (S. A.), quae nunc Uragniza appellatur, contra Salonom, in agro Salonitano, itemque in agro Spalatensi; quae fere omnia cum sint enumerata duabus illis descriptionibus bonorum Ecclesiae et Archiepiscopati Spalatensis, quarum alteram Ladislavus Episcopus, alteram Canonici Ecclesiae Tinniensis confecerant, non est necesse iterum commemorari. Hinc membranae, quae servatur in Archivo Archiep., appositus est dies festus Apostolorum Petri et Pauli A. D. 1397...« (D. Farlati, o. c. III, Venetiis 1765, 348). J. Stipišić, citirajući iz Farlatija (svezak i stranu) ovoga teksta, gotovo sve ispisuje iz njega. Ali zato ipak ispušta da se ova povelja iz 1397. g. »servatur in Archivo Archiep.« (J. Stipišić, o. c., *Zbornik...*, 6, 77 i bilj. 6), što je vrlo simptomatično!

⁷ Archivio capitolare di Spalato tratto dall' I. R. Archivio secreto di casa di conte e di stato, Spalato 1844.

⁸ Izvještaj dopisujućeg člana Ivana Tkalčića o arhivskih istraživanjima u Dalmaciji, Rad JAZU XXXV, Zagreb 1876, 174.

⁹ Jedino je Fr. Bulić u svome radu »Notizie storiche sul villaggio Vranjic vicino Salona« (gdje je rođen), citirajući Luciusa u vezi s ovom poveljom, naveo: »ovaj dokument ne postoji u zbirci Račkoga i Kukuljevića« (Buletino di archeologia e storia dalmata XXXVI, 30, bilj. 18), što dokazuje da je također nije vidio! Inače je čudno što u Bulićevu tekstu glasi bilj. 2, a dolje piše ispod crte: 18. Zapravo Bulić je pobrkao hrlješke ispod teksta, jer bi na toj strani (30) trebale glasiti 1—3 (kako su u tekstu napisane), a ne 17—19!

Poznato mi je da je na ostavštini Luciusa radio pok. M. Barada, koji je nadzirao prepisivanje tamošnjeg materijala za Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti u Zagrebu (prepisivale su dvije za taj posao odabrane osobe). Da li je on tom prilikom zapazio Luciusov prijepis ove pergamene, u kojoj se nalazi i Krešimirova listina, nije nam poznato, jer u vezi s tim nije ništa napisao.¹⁰

Dakle, taj privilegij konačno je izišao na vidjelo 1967. u navedenom »Codex diplomaticus«-u I, a onda 1969. u također spomenutoj radnji J. Stipišića, koji je »čitajući ovo mjesto kod Luciusa pokušao ... ući u trag spomenutoj ispravi«. Kao i u vrijeme Ivana Lučića, ona se i danas čuva u arhivu splitskog kaptola.¹¹ Malo zatim dodaje Stipišić kako je »pregledavajući rukopisnu ostavštinu Ivana Lučića u Arhivu splitskog kaptola našao ... i ovu Krešimirovu ispravu prepisanu iz spomenutog prijepisa kninskog kaptola«.¹²

I dok on ne navodi koje je godine »našao« tu ispravu, zaboravio je također upozoriti naučnu javnost, iz razloga koje sam već spomenuo, da sam je još 1961. našao i prepisao, kao i pripremio za štampu. No sve to ne mijenja u biti ništa, jer rezultati do kojih je došao, na osnovu ove isprave, J. Stipišić, a još prije njega i ja, većinom su sasvim različiti i oprečni.

Stoga smatram da je potrebno da se tom poveljom ponovno pozabavim, upravo onako kako sam to svojevremeno zamislio i uradio.

1.

Prije nego što prijedemo na ponovno donošanje ovog privilegija i na njegovu obradu, osvrnut ćemo se na historijat prijepisa, tj. na koji je način do toga došlo, te kako i gdje se je ovaj prijepis sačuvao. Evo što kaže za to kninski kaptol, koji je prepisao i ovjerovio pečatom 1397. godine navedenu veliku pergamenu:

»Nos Capitulum Ecclesie Tiniensis Memorie commendantes Significamus tenore presentium quibus expedit Vniversis Quod

¹⁰ Stipišić u vezi s tim kaže da je ovu ispravu »vjerojatno poznao i Barada, ali se nigdje nije na nju osvrnuo« (o. c., Zbornik, 7, 78).

¹¹ Dapače ima svoj broj u katalogu, kaže dalje Stipišić, te pripada onoj skupini isprava koje nisu bile odnesene u Beč. On to ističe zato da upozori na činjenicu kako je ona uvijek bila pristupačna našim historičarima, koji su bili stalni radnici ovog arhiva kao Bulić, Barada i Katić. Ovo je još čudnovatije što ju je poznao i sam Farlati, završava svoje razlaganje o tome nalazu J. Stipišić (o. c., Zbornik, 6, 76, 77).

¹² J. Stipišić, o. c., Zbornik, 6, 76—78.

Reuerendissimus uir in Christo pater et Dominus^a Dominus Andreas (S. A.). Miseratione Diuina Archiepiscopatus Spalatensis legum doctor suo^b et dicte sue Ecclesie nomine. *nobis exhibuit unum^c librum antiquissimum qui montaneus intitullatur^d et montaneum continuo nominatur in quo inter alia sunt et existunt ab antiquo denotata et descripta iura terre^e et possessiones spectantes et pertinentes ad ipsam Ecclesiam Spalatensem eiusque mensam Archiepiscopalem Nec non transumpta et rescripta plura priuilegia papalia et regalia per notarios Imperiali auctoritate^f publicos iuris ordinis^g seruato in omnibus (S. A.). Qui quidem liber montaneus (S. A.) ne memoria nouercante aliqua ex his ipsis iuribus terris et possessionibus ac priuilegijs predictis improba occupatione aut subtractione cuiuspiam^h dellabereturⁱ Sed pro eorum omnium et singulorum ueritatis^j fide certitudine notitia memoria conseruatione et demonstratione^k clara ad posteros expressius deducenda. Fuit ab antiquo editus (S. A.) et in Archiuo^l thesauri^m et sacristia dicte Spalatensis Ecclesie depositus et conseruatus atque nunc de ipso archiuo productus dudum etiam per sacram regiam maiestatem hungarie approbatus et autentiquatus (S. A.) utiⁿ nobis plene constat ex certa scientia et clara inspetione ac continentia vnus priuilegij felicis^o memorie domini Collomani^p hungarie Regis illustris nobis per eundem dominum Archiepiscopum etiam^p exhibiti et producti seriose in super^r exponendo quod scriptura ipsorum^s huiusmodi librorum antiquorum productorum^s ex Archiuo^t publico seu Armario (S. A.) alicuius Ecclesie katedralis^u seu Ciuitatis Castri*

^a L (Lucius): Pater Dominus.

^b St (Stipišić) nema ovaj izraz (o. c., Zbornik, 6. 92).

^c L: unum.

^d L: intitullatur.

^e St: terra (o. c., 92).

^f St: autoritate (o. c., 93).

^g St: ordine (o. c., 93).

^h L: cuiuspia.

ⁱ L: dilaberetur; St: dellaberentur (o. c., 93).

^j L: per ueritatis.

^k St: demonstratione (o. c., 93).

^l L: archiuo.

^m L: Thesauri sacri.

ⁿ L: ut.

^o L: felicis.

^p L: Colomani.

^q St: nema ovo (o. c., 93).

^r L: insuper.

^s St: nema ovo o. (c., 93).

^t L: productorum.

^u L: archiuo.

^v L: Chatedralis.

aut Ville in quolibet iuditio fidem facit^v ipso iure^z statur etiam et creditur publico instrumento seu priuilegio ex eodem fideliter et legitime^ž transumpto.^x Nos que ex inde petens et requirrens debita cum instantia quatenus certas particulas seu quedam de ipsis Juribus^y terris et possessionibus atque priuilegijs *in ipso libro montaneo antiquo* (S. A.) transumptis et contemptis^{a1} transcribi facere de uerbo ad uerbum cum eorum titullis^{a2} expressatis et in forma nostri priuilegij redigere digneremur^{a3} Cuius primo^{a4} quidem *montanei antiquissimi copie et sue rubrice* (S. A.) tenor per omnia talis est...¹³

Ovdje moramo odmah navesti da se u ovoj velikoj listini kninskog kaptola nalaze i još druge dvije (dakle ukupno sa Krešimirovom listinom i onom, koja je povezana sa njome 4) nedatirane isprave, za koje se ispred njihova teksta kaže i ovo:

»In dei nomine amen. hec est copia siue transcriptum cuidam^o *alterius montanei antiquissimi contenta in alio montaneo* (S. A.) in quo sunt et scripture possessiones territoria ei priuilegia pertinentia Ecclesie santi domni^b (ispred druge listine stoji: dompi) ciuitatis Spalletti (ispred druge: Spaleti) et mense archiepiscopalis Spaleti (ispred druge: Spalatensis) tam regalia quam papalia transcripta et recopiata per notarios publicos iuris ordine (ispred druge: ordine iuris) obseruato. Nec non cuiusdam publici instrumenti in forma priuilegij redacti duobus sigillis in pendentibus fellicis (ispred druge: felicis) recordationis domini dominici condam archiepiscopi Spalatensis^c et capituli eiusdem Spalatensis Ecclesie. cuius quidem montanei (ispred one druge: *tertij montanei*: S. A.) ac^d publici instrumenti (ispred druge: ac publici instrumenti antiquissimi) tenor per omnia talis est....¹⁴ Na kraju pak ova cijela velika pergamena završava ovako:

^v L: faciat.

^z L: Jure.

^ž L: legitime.

^x St: transcripto (o. c., 93).

^y L: iuribus.

^{a1} L: contentis.

^{a2} L: titullis.

^{a3} L: digneremur.

^{a4} L: nema ova] izvaz.

¹³ KAS—Kasa D—sign. 668, br. 10.

^a St: cuiusdam (o. c., 93).

^b St: Dompni (o. c., 93).

^c St: Spalati (o. c., 93).

^d St: et (o. c., 93).

¹⁴ KAS—Kasa D—sign. 668, br. 10.

»Nos itaque iustis et legitimis^a ac iuri consonis petitionibus prefati domini Archiepiscopi (tj. Andrije Gualda: S. A.) ymo verius iustitie annuentes nominibus quibus supra benigne omnia et singula supradicta. Videlicet iura terras possessiones^b ac etiam priuilegia cum eorum ueris titulis et^c intitulationibus expressatis. prout in ipsis *antiquis libris montaneis* (S. A.) que Antiquissimis predictis ac publico instrumento non rasis non abolitis non cancellatis non uitiatitis nec in aliqua sui parte^d suspectis. sed porsus^e (sic! S. A.) omni suspicionis uitio carentibus de uerbo ad uerbum nichil adendo^f nichil que^g minuendo presentibus literis^h nostris inseri transumpmi et transcribi fecimus pro domino Archiepiscopo prenotatoⁱ et eius Spalatenssi Ecclesia^j maiori pro cautela et ad perpetuam rei memoriam nostrique maioris pendentis et autentici sigilli apensione fecimus comuniri^k comuni iustitia suadente.

Datum in festo apostolorum petri et pauli Anno domini millegimo^l (sic! S. A.) trecentesimo Nonagesimo septimo«. ^{m15}

Iz ovih ispisa, koji se uostalom u nekim izrazima ne slažu sa Luciusovim prijepisom isprave, možemo odmah zapaziti da su u splitskoj crkvi još 1397. postojala tri kartulara, koja se nazivaju inače i katastik, polichorium, topicus, platea, montaneum,¹⁶ liber montaneus¹⁷ ili montaneum.¹⁸

U prvom kartularu nalazila se je u prijepisu kopija i rubrika¹⁹ već navedene isprave Krešimira I.

^a L: legitimis.

^b L: possessiones.

^c L: nema.

^d L: partes.

^e St: ac porsus (o. c., 96).

^f L: adendo.

^g L: nema.

^h litteris.

ⁱ L: prenominato.

^j L: Ecclesie.

^k St: comuniri (o. c., 96).

^l St: millessimo (o. c., 96).

^m L: 1397.

¹⁵ KAS—Kasa D—sign. 668, br. 10.

¹⁶ M. Barada. *Dvije naše vladarske isprave*, Zagreb 1938, 13, bilj. 45.

¹⁷ KAS—Kasa D—sign. 668, br. 10.

¹⁸ F. Rački, »Stari priepisi hrvatskih isprava do 12. vieka prema maticam«, *Rad JAZU XXXVI*, Zagreb 1876, 140.

¹⁹ Rubrika u starim (ponajviše crkvenim) knjigama mjesta ispisana crvenim slovima (crvenom tintom, crvenim mastilom) (*Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika XIV*, Zagreb 1955, 213). U Du Cangea su »Rubricae, Tituli, seu inscriptiones librorum et indices, legumque capita passim dicuntur«. Npr. »Rubricas hujus libri... Quarum capita et tituli rubrica, seu minio, notati sunt...« (C. Dufresne du Cange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis V*, Parisiis 1734, 1527).

Iz drugih dvaju uvoda u one nedatirane isprave jasno se uočuje da su postojala također još dva kartulara (»drugi« i »treći«, kako ih se naziva). Tà i sam Farlati kaže da je 29. VI²⁰ 1397. splitski nadbiskup Andrija Gualdo (1388—1402) dao po kninskom kaptolu na pergameni prepisati i ovjeroviti sve darovnice koje se odnose na njegov posjed u Vranjicu, solinskom i splitskom polju »de tribus peruetustis membranaceis codicibus,²¹ quos *Montaneos*²² vocant«!²³

Ti Farlatijevi navodi pali su prvo u oči M. Baradi, koji dodaje: »Po svemu sudeći Farlati je ovaj podatak o kartularima uzeo iz originala«,²⁴ u čemu je imao pravo.

Dakle, najstariji kartular splitske crkve bio je onaj koji spominje splitski nadbiskup Rogerije (1249—1266) 7. IX 1251. kao »montanum«. ²⁵ Da li je pak ovaj najstariji kartular bio napisan još u doba nadbiskupa Rajnerija (1175—1180) ili nadbiskupa Bernarda (1200—1217), kako to Barada pretpostavlja,²⁶ teško je odlučiti. Svakako ovaj kartular je postojao i 1333. godine. Naime, te godine je splitski primicerij Lucanus Bertani, javni notar i notar splitskog nadbiskupa Dominika Luccarija, vjerno i po redu prepisao iz jednoga glavnog kartulara (principali montaneo) sve ono što je u njemu našao, ništa ne dodajući ni ispuštajući »praeter forte punctum, litteram, aut syllabam per errorem«. Iza toga je on sa Bonacursiusom, pok. Prima²⁷ iz Firenze, splitskim općinskim

²⁰ Ne 29. VII, kako to piše Barada (o. c., 16).

²¹ J. Stipišić se pita što je s tim kodeksima i gdje su, jer im danas nema ni traga, iako se na više mjesta nalaze vijesti i tragovi »o postojanju mnogih montaneja u posjedu splitske crkve s prijepisima vrlo starih isprava«. To sve jasno govori da su mnogi propali. Jedino su benediktinci čuvali isprave, odnosno »kasnije kartulare«, pa »nije nimalo čudnovata činjenica što hrvatski diplomatski materijal seže dotle dokle sežu benediktinski samostani na hrvatskom području. Tako se može donekle protumačiti gubitak mnogih drugih isprava« zaključuje svoje razlaganje J. Stipišić (o. c., 77, 78).

²² V. Novak citirajući ovaj Farlatijev podatak kaže da se među ova tri vrlo stara kartulara nikako ne bi moglo ubrojati kartular Lukana Bertanija iz 1333. godine »jer taj rukopis nije mogao 1397. godine da bude peruetustus codex« i to su morali biti neki drugi rukopisi, a među njima je to mogao da bude i Supetarski kartular...« (V. Novak — P. Škok, *Supetarski kartular*, Zagreb 1952, 150). Međutim ako mi uzmemo kao činjenicu da to kaže Farlati u 18. stoljeću, onda je za njega zbilja i Bertanijev kartular, o kome ćemo napose govoriti, peruetustus!

²³ o. c., III, 348.

²⁴ o. c., 16, bilj. 65.

²⁵ D. Farlati, o. c. III, 314.

²⁶ o. c., 14, 15.

²⁷ U prijepisu isprave od 26. VI 1333., izdane u Splitu, stoji: »...Bonacursius condan Pini parentis de Florentia« (I. Smičiklas, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae X, Zagrabiæ 1912, 108*).

notarom, Benediktom sinom Ivana, carskim notarom i Stjepanom pok. Desiderata »de Franchino de Tervisio«, notarom splitskoga kneza, ovaj prijepis²⁸ »ab authentico montaneo predicto« usporedio sa originalom, i to u prisutnosti Dominika, splitskog nadbiskupa, fra Luke, hvarskog biskupa, fra Matije, opata benediktinskog samostana sv. Stjepana, i Deše, splitskog arhidakona.

Kad su notari pronašli da se ta dva primjerka u cijelosti podudaraju, oni su se 30. V 1333. prvo potpisali i stavili svoje pečate na ovaj prijepis,²⁹ a poslije toga su to osnažili još više svojim pečatom nadbiskup Dominik, onda opat Matija pečatom svoga samostana i Deša pečatom svoga kaptola.³⁰

Prema tome, još 1333. postojao je jedan glavni kartular splitske crkve, koji je tada dobio svoj adekvatno vrijedni prijepis.

Godine 1338. Lukan Bertani je učinio još dva prijepisa »cuiusdam montanei antiquissimi«, od kojih prvi sadrži opis posjeda u

²⁸ D. Švob držeći da je dovoljno dokazao da su isprave o Svetom Jurju Putaljskom krivotvorene oko god. 1339. (ovaj je datum naprosto proizvoljno iskombinirao: S. A.), naveo je da onda ne može biti ispravan ni onaj kartular splitske crkve tobože iz god. 1333, a koji je, prema navodu ovoga istoga kartulara, primicerij splitske crkve i carski notar Lukan Bertani prepisao još od nekog starijeg kartulara. »Jer taj je tobožnji kartular iz 1333, mogao nastati tek poslije vremena krivotvorenja isprava o Svetom Jurju, tj. od 1339. dalje, pošto su se u ovom navodnom kartularu iz 1333. nalazile ove tri krivotvorene isprave« tvrdi Švob, koji smatra onaj svoj iskonstruirani datum od 1339. da je točan i nastavlja: »Pričanje o autentičnom kartularu, koji da je služio za predložak tom tobožnjem kartularu iz 1333, naravno, prosta je izmišljotina. Kako nema onakovih podataka, koliko se bar može ovaj čas sagledati, koji bi mogli odrediti vrijeme krivotvorenja ovog splitskog kartulara iz 1333, to se može«, nastavlja dalje Švob, »samo naslućivati vrijeme ove rabote. Ali uzevši u obzir da se godine 1397 (dva puta, u veljači i ponovo u kolovozu) reambulirao posjed splitske nadarbine i da su te godine učinjena dva druga kartulara, to ima razloga da se pomišlja da je upravo iste godine 1397, ili neposredno pred tom godinom, sastavljen odnosno krivotvoren i onaj tobožnji kartular iz 1333.« zaključuje svoj rad Švob »Krivotvorine o Svetom Jurju Putaljskom«, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva* NS XVII, Zagreb 1936, 205 (V. Novak piše, citirajući za potkrepu toga rad D. Švoba, sa čijim se zaključkom slaže, da »ima dosta ozbiljnih indicija, koje kazuju, da je i Bertanijev kartular falzifikovan i to upravo one godine ili nešto malo ranije, kad su učinjeni toliko spominjani Reambulatoriumi, tj. 1397. godine ili godinu dana prije« (V. Novak — P. Škok, o. c., 150). Međutim ovo labavo nagadanje Švoba se ne može u pogledu toga kartulara održati i ono samo po sebi sasna otpada, jer nema solidne naučne podloge, kako će se to vidjeti iz ove naše radnje.

²⁹ Lucius ima u prijepisu također prepis ovoga kartulara, ovjerovljenog po navedenim notarima (KAS—OIL—Br. 538 B, str. 1—4).

³⁰ D. Farlati, o. c. III, 314, 315.

Kada je sve to obavljeno, onda je kninski kaptol još stavio svoj pečat,³⁷ koji je nažalost otpao i od njega je ostala samo jedna mala vezica, koja ukazuje da je ondje bio.³⁸

Sve ovo gore navedeno napisano je na velikoj pergameni i ovaj dokument, koji su imali svojevremeno u svojim rukama i Lucius i Farlati, izdan je 29. VI 1397.

Prema tome, i te su godine postojala tri kartulara splitske crkve. Naime, onaj najstariji kartular iz 13. stoljeća ili nešto prije, u kom se je nalazila uz druge isprave (možda i Trpimirova i Muncimirova povelja³⁹ i ova naša kraljevska listina; zatim drugi kartular, koji je prepisan iz najstarijeg kartulara (montanej antiquisimi), tj. iz onoga prvoga. Ovaj drugi kartular bio je uz to i ovjеровljen pečatima splitskog nadbiskupa Dominika i njegovog kaptola,⁴⁰ i to na onaj način kako smo već prije naveli. Treći kartular je isto bio prepisan iz onog najstarijeg i prvog kartulara, i to također za nadbiskupovanja Dominika i ovjеровljen upravo onako kao i onaj drugi.⁴¹ Što je bilo pak s onim četvrtim — i to prijepisom iz 1338. — ne znamo. Iz toga slijedi da je kninski kaptol imao u rukama tri navedena kartulara, kako to jasno pokazuje ova pergamena od 29. VI 1397. Već po ovome vidimo kako je Farlati pogrešno tvrdio da su prije kartulara nadbiskupa Dominika Lucarija (ili tzv. Bertanijeva kartulara) postojali samo originali. To su tvrdili, držeći se Farlatija, i drugi,⁴² pa začudo i L. Katić, koji je navodio da kad se u jednom prijepisu spominje stariji kartular splitske crkve, onda je to »najvjerojatnije« onaj Bertanijev iz 1333.⁴³

³⁷ Na poleđini ove isprave od 29. VI 1397. napisano je slijedeće: *Copia trium antiquorum montaneorum diversorum iurium et honorum ecclesie Spalatensis sub sigillo capituli Tiniensis.*

³⁸ Još Lucius kaže »*Sigillum pependisse apparet*« KAS—OIL—Br. 536 B, str. 145), a taj pečat navodi i D. Farlati (o. c. III, 348), dok J. Stipišić piše da je ovaj prijepis kninskog kaptola »bio ovjeren velikim kaptolskim visećim pečatom, kojega danas više nema« (o. c., 91).

³⁹ To zaključujem na osnovu podatka, koji donosi Barada u svojoj već navedenoj radnji na str. 95, kada govori o prepisu Trpimirove isprave »*ex quodam montaneo antiquissimo...« splitske crkve i nadbiskupije.*

⁴⁰ Gl. KAS—Kasa D—sign. 668, br. 10.

⁴¹ Gl. KAS—Kasa D—sign. 668, br. 10.

⁴² M. Barada, o. c., 14, bilj. 54, 15, bilj. 59, 17, bilj. 67.

⁴³ »Prijepisi dviju najstarijih povelja iz hrvatske povijesti«, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* LI, Split 1940, 101, 116; M. Barada, o. c., 17, bilj. 67.

U drugoj polovici 16. stoljeća doznajemo da je postojao uz kartular splitske crkve u pergameni (catastico in membranis) i prijepis, koji je provjerio i ovjerovio A. Zambertus, sekretar dalmatinskih sindika,⁴⁴ a da li je tada bilo i još kojih drugih kartulara ili njihovih prijepisa, ne znamo. Da li je tu bio koji od ona naša tri, isto tako ne možemo ništa određeno reći.

Iz 17. stoljeća u kaptolskom arhivu u Splitu našao sam nekoliko katastika ili kartulara. Evo ih redom: Liber Montaneorum Archid.^{us} Archip^{bis} Canonica^{rum} et Beneficorum Simplicium Ecclesiae Metropolitanae Sancti Domnii di Spalato (spisi 16—17. st.), koji je ovjerovljen 5. VII 1606. po notaru (tri komada s istim naslovom i sa sign. 191—193 A). Zatim je tu i »Montaneo overo catastico di tutti li beni stabili terreni Vigne, Horti, Case e livelli delli Beneficii infrascritti del Rev. Capitolo della Metropolitana Chiesa di San Doimo di Spalato...« iz 1608. g. (sign. 190 A).⁴⁵ Dević spominje »Libro intitolato montano di tutti li Benefici e terreni che possiede il Rev. Capitale della Chiesa Metropolitana di S. Doimo di Spalato, applicata alle distribuzione quotidiane, livelli della detta chiesa overo capitoli, inoltre«, koji datira sa 1611. godinom.⁴⁶ No ovaj katastik ili kartular nisam pronašao u kaptolskom arhivu, u kome je pohranjen »Montaneum sive catastickum bonorum stabilium omnium beneficiorum... capituli ecclesiae metropolitanae spatatensis Anno domini 1612« (sign. 199 A).⁴⁷ Po Katiću znamo da u arhivu splitske kurije postoji jedan kartular pod sign. B, koji je nastao oko 1620, a sastoji se od više dijelova. U prvom se dijelu uz druge isprave nalaze i prijepisi Trpimirove i Muncimirove isprave. Što se nalazi u drugim dijelovima, Katić ne govori ništa.⁴⁸

Po Deviću, pak, u kaptolskom arhivu nalazila se je iz 1621. »Libro sub E intitolato: Montani delli Benefici semplici del Capitolo di Spalato per le distribuzione quotidiane accordate ed appro-

⁴⁴ M. Barada, o. c., 93, 94, 2.

⁴⁵ U rukopisnom »Catalogo dell'archivio capitolare di Spalato compilato del Procuratore capitolare Canonico Giovanni Devich nell'anno 1887« (KAS—sign. 595 B) pod 8 stoji: »Novembre 1608. Libro intitolato montaneum sive Catastickum bonorum stabilium omnium beneficiorum Revmi Capituli Ecclesiae Metropolitanae Spalatensis, contenenti alcune costituzioni e privilegi fino il giorno«.

⁴⁶ Catalogo... 20 c.

⁴⁷ Njega navodi i Dević, koji sasma kratko opisuje i njegov sadržaj. Inače je unutra i prijepis Zvonimirove isprave od 1088. (ind. 3) kao i Gejzine listine od 1143. godine.

⁴⁸ L. Katić, o. c., 115; M. Barada, o. c., 2,3.

tobože nalaze u reambulatoriju biskupa Ladislava i kanonika Bartola.⁵⁸

Međutim mi znademo da se ti prijepisi, a i ovaj naš od privilegija od 950. g., nisu nalazili u tim reambulacijama.

Mi smo već prije govorili o katasticima ili kartularima 17. stoljeća, koji su većinom točno datirani. No ipak imamo iz toga stoljeća jedan, koji samo nosi naslov »Montaneum sive cataasticum bonorum stabilium, omnium beneficiorum R. Capituli ecclesiae Metropolitanæ spalatensis«. On se i danas čuva u kaptolskom arhivu pod sign. 196 A. Slijedeći su iz 18. stoljeća i pohranjeni su u istom arhivu: »Montaneum S. Leonardi de Palude extractum ex libro Montaneorum Benefitorum Singularium Reverendissimi Capituli Spalatensis« (zapravo »Montaneum S. Petri extra flumen Almissa extractum ex libr. supradicto Montaneum« pag. 16—17. i 18. st. — Sign. 188 A), »Montano de tutti li Benefittij et terreni che possiede il Rev. Capitolo della Chiesa Metropolitana di S. Doimo di Spalato« (18. st. — sign. 198 A — unutra je i isprava Petra Krešimira od 1067, ind. 3 — prijepis 16. st.), »Catastico delli terreni del Rev. Capitolo di Spalato metropoli...« (In Spalato l'anno 1702, li 7. V),⁵⁹ te »Catastico de beni del Benefitio delli R. D. S. S^{ri}. Mansionarii...« (Spalato li 12. XII 1729 — sign. 194 A) i »Catastico de terreni della prefettura del Domo formato da Me sottoscritto... can^o arch^o D^a Pietro Vicario Riboli Nell'Anno 1758« (sign. 197 A). Zatim Dević pod 22. navodi »Liber Montaneum Archidiaconatus et Canonicatum et beneficiorum simplicium Ecclesiae Metropolitanæ Sancti Doimi Spalatensis« (20. VII 1776), kojega nisam također našao u ovom arhivu. No zato ondje postoji »Catastico misurato, fatto scritto, e delineato da me sottoscritto Pubb^{co} Perito Agrimensore l'anno 1793. Jo Filippo Mugliacich Pubblico l' Agrimensore. Mano propria. Beni della Massa comune, ossia distribuzione Metropolitana, e Primiziale Chiesa di Spalato« (2 knjige, sign. 200, 201 A).⁶⁰

⁵⁸ D. Farlati, o. c. III, 348; M. Barada, o. c., 16.

⁵⁹ Dević mu daje ovaj naslov pod 21: »I Maggio 1702 Libro...: Catastico dell' terreno del Rmo Capitolo di Spalato Metropoli di Dalmazia e di tutta la Croazia, con la qualità dei loro vretteni, figure, luoghi, confini dove sono, e si trovano posti, procuratorie del Rmo Capitolo suddetto i Rmi Signori Canonici Pietro Natale e Nicolo Gaudenzio, Dottore, Protonotario Apostolico, Cancelliere di Monsignor Illmo e Rmo Arcivescovo Cosmi... con la tavola in fine delli colori che lavorano essi terreni e ciò che corrispondono di dominicali in Spalato.«

⁶⁰ Dević ga ovako titulira pod 24: »28 Novembre 1793. Libro grande intitolato Catastico dei beni della Massa Comune per l'assistenza corale, misurate, fatte, scritte e delineate dal pubblico Perito Agrimensore Filippo Mugliacich.«

Ovime smo završili navođenje kartulara ili katastika (do kraja 18. st.), koji su nam ili samo po drugim izvorima poznati ili koji se nalaze i sada u kaptolskom⁶¹ i biskupskom arhivu u Splitu. Iz svega ovoga se vidi da se je Krešimirov privilegij nalazio u prijepisu u nestalom najstarijem kartularu splitske crkve, valjda iz 13. stoljeća; zatim u prijepisu učinjenom iz ovoga u Bertanijevu nažalost do danas zagubljenom kartularu iz 1333,⁶² i u tzv. prijepisu iz triju vrlo starih kartulara od 1397. godine, među kojima je sačuvan i prijepis ovoga najstarijega kartulara, koji je baš sadržavao i onu Krešimirovu ispravu.

U ostalim pak ovdje nabrojenim kartularima ili katasticima, kao ni u onim Ponzonijevim zbirkama, nema mu ni spomena. Prema tome, ova kraljevska darovnica nalazi se u prijepisu sačuvana jedino u navedenoj velikoj pergameni od 29. VI 1397. i u Luciusovoj rukopisnoj ostavštini. Značajno je to da mi sada imamo najstariji ovjerovljeni prijepis ovoga privilegija iz 1397, koji je za dva stoljeća stariji od prijepisa Trpimirove i Muncimirove isprave, čija je autentičnost dokazana i nepobitna.

2.

Prijepis Krešimirove listine napisan je poluhumanistikom. Nadalje je ona kao i Trpimirova i Muncimirova isprava imala sve oznake lombardijsko-tuscijske karte. Uz to ona spada u javne listine, jer potječe od vladara.⁶³

Sam pak tekst⁶⁴ ove povelje u prijepisu iz 1397. glasi ovako:

⁶¹ Kada je I. Tkalčić pregledavao kaptolski arhiv, on je naglašavao u svome izvještaju Jug. Akademiji da »jedan original«, koji se je ondje našao »jest razvod međa kaptolskih posjeda i skopčana sa njime i povijest istih«. Taj rukopis nosi naslov »Montaneum« i pisan je u malom obliku koncem 14. ili početkom 15. vijeka, završava Tkalčić (o. c., Rad JA XXXV, 174). Nažalost danas ovoga kartulara nema u kaptolskom arhivu i njemu se je zameo svaki trag. Možda će se naći u kakvoj ostavštini koje crkvene ličnosti.

⁶² Interesantno je da J. Butorac opisujući biskupski arhiv u Splitu i iznoseći sasna ukratko što on sadržava, piše ovako: »Stariji kodeks ili montanej, koji sadrži drevne povlastice splitske crkve, prepisan je i ovjerovljen 1333.« (*Enciklopedija Jugoslavije* 1, 195). Međutim, nema nijednog dokaza da se taj prijepis ondje danas nalazi.

⁶³ M. Barada, o. c., 21, 85—87, 7, 5, 4.

⁶⁴ Iza »Cuius quidem montanei antiquissimi copie et sue rubrice tenor per omnia talis est« i ispred »In Nomine...« stoji napisano: »Rubrica. Privilegium dedurana.«

imitans illud domini dictum qui orans ad patrem dicebat pronuntians ut ubi sum ibi sit et minister¹⁷ meus suosque fideles pronuntians inquit.¹⁸ Jam non dicam Vos' seruos sed amicos meos. Igitur plurimos nostre regalis potentie fideles ac uiros¹⁹ sua celsitudo sibi elegit

među njega i originala. Prema tome su i pogreške veće i lakše ih se može uočiti. Tako se je npr. dogodilo s ispravom Petra Krešimira od 1059. u korist opatije sv. Ivana u Biogradu, koja je sačuvana u originalu i u prijepisu iz XIV stoljeća. Ako je toma tako, onda nas ne treba čuđati da npr. rapska isprava od 1059. (po Račkome) ili od 1060. (po Kukuljeviću) ima indikciju 13, a u prijepisu rapskog notara Gozmića i Luciusa stoji: 1062. g. i XV indikcija (v. RD, 57, 58; I. Kukuljević Sakcinski, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* I, Zagreb 1874, 121; P. Rački, *Stari priepisi...*, 143, 144, 155). Ili npr. još tri isprave iz 1072. imaju u prijepisu indikciju 7, a trebala bi biti: 10 (RD, 90—94) itd. Još nešto. Moglo se je i izradirati onu cifru iza »L«, kao što imamo jedan primjer za to u javnoj italjskoj ispravi od 31. V 950. godine (s indikcijom »VIII«), gdje je tako učinjeno sa cifrom »X« (Gl. L. Schiaparelli, I diplomati di Lodovico III..., 285). Svi ovi primjeri ukazuju kako se pri prepisivanju isprava iz njihovih originala ili ranijih prijepisa može pogriješiti. No mi ovdje uzimamo da je ispravna 950. godina, o čemu ćemo još u toku ovoga rada govoriti, a i osvrnuti se ponovno na gore navedenu indikciju.

¹⁷ »Ego« uzima prvi već Trpimir u svojoj ispravi (M. Barada, o. c., 23).

¹⁸ Nastavak -us ima također u svojoj ispravi Trpimir — »Trpimirus« (Gl. M. Barada, o. c., 23), a Petar Krešimir uzima ovakvo ime »Cresimirus« u jednoj svojoj listini tek 1069. g. (RD, 72) i nikada više tako.

¹⁹ Ovako se piše istom prvi Petar Krešimir u ispravi iz o. 1060. g. No taj je prijevod sa talijanskog na latinski jezik (RD, 78). Istom dakle Dmitar Zvonimir se 1075. naziva »dei gratia« (RD, 103), te onda u prijevodu jedne isprave s talijanskog na latinski jezik iz 1083. (RD, 140), a tako i Stjepan II u istom prijevodu svoje listine od 1089. (RD, 149). U javnim ispravama u Italiji nalazimo npr. u onoj od 27. V 839. napisano »Vuido gratia dei rex« (L. Schiaparelli, I diplomati di Guido e di Lamberto, 4), a u drugoj od 27. V 960. »Adalbertus gratia dei rex« (Isti, I diplomati di Ugo e di Lotario di Berengario II e di Adalberto, 341). Za ovaj prvi dio devociione formule (dei gratia) kaže Stipišić da je »sasvim konvencionalan« (o. c. 83) i to je sve!

²⁰ Ovakvu intitulaciju ima istom 1076. Zvonimir, koji se tako naziva i 1076—8, te u jednoj sumnjivoj listini od 16. IV 1078. i interpoliranoj od 1083. godine, a onda tako 1088/9. i Stjepan II (RD, 106, 112, 114, 139, 148). Inače se Petar Krešimir naziva ili »Chroatorum rex Dalmatorumque« (1067) ili »rex Chroatorum et Dalmatorum« (o. 1069, 1072; kasniji prijevod sa talijanskog na latinski jezik) ili »rex Dalmatorum ac Chroatorum« (1070), dok Zvonimir samo jedanput i to 1077. kao »rex Chroatorum et Dalmatorum« (RD, 62, 78, 87, 111). Inače Stipišiću ovakva intitulacija (Ego Cresimirus dei gratia Chroatorum atque Dalmatorum) »prestavlja također neriješen problem«. Da bi ga »bar donekle riješio«, on drži da je potrebno »osvrnuti se na izvore u kojima se spominje autor ove isprave« (tj. po Stipišiću: Mihajlo Krešimir II: S. A.). Tako uzimajući u pomoć isprave iz XI st., pa onda Konstantina VII Porfirogeneta i Popa Dukljanina, on misli da se iz ovih izvora »zaista može zaključiti da je on bio moćan kralj, te bi sadržaj intitulacije bio istinit, tj. on bi zaista mogao biti »kralj Hrvata i Dalmatina« (o. c., 81—83).

fidelissimos amicos. Videlicet Priuidrug.⁷⁰ Drasigna.⁸⁰ Velcona.⁸¹ Priuona.⁸² Pauliço.⁸³ Tordoso.⁸⁴ Drugona.⁸⁵ Racche.⁸⁶ Grubinna.⁸⁷ Ciba.⁸⁸ qui per omnia et in omnibus a suis Cunabulis⁸⁹ deuotissime et fidelissime suis gestis approbant esse fideles. Ita que hos quos

⁷³ Tj. on je već 24 godine sjedio na očinskom prijestolju. Ovakvo označivanje godina imamo npr. u ispravi italskog kralja Lotara od 31. V 950, gdje stoji: »regni vero Lotharii XX...« (L. Schiaparelli, *I diplomati di Ugo...*, 285), u onoj od Otona I Velikog iz 4. VI 945. piše pak: »regnante Ottone piissimo rege anno VIII« ili u drugoj od 10. XII 953: »regnante pio Ottone rege anno XVIII« (Fr. Kos, o. c. II, 301, 311) itd.

^e L: Christo.

⁷⁴ U Muncimirovoj ispravi stoji: »residente paterno solio« (M. Barada, o. c., 66). Istom Zvonimir ima u listinama ili »regali solio inuolabiter residentibus« (1076—8) ili »in regali ducatus solio« (1083) ili pak onda Stjepan II »proaumque solio (in)regio« (1088/9). No Zvonimir piše 1076. u svojoj ispravi i »residente me in regno meo«, a Petar Krešimir 1069. čak »habenas regni reinens« (RD, 112, 138, 148, 106, 72). U povelji italskih kraljeva Uga i Lotara od 20. VIII 941. stoji pak »regni nostro solium stabiliri et feliciter regnare cum Christo...« (L. Schiaparelli, *I diplomati di Ugo...*, 175). I Stipišić navodi da se drugi dio ove devocijne formule (resident in paterno Christi munere solio) javlja u povelji Muncimira, te u Zvonimirovim ispravama, dok u listinama Petra Krešimira »nema nijedne isprave koja bi imala na kakvu varijantu ove formule« (o. c., 83) — i to je i opet sve.

⁷⁵ »Fideles« prvo u širem smislu znači »podanići«. Zatim ako su ovisni o vladaru, onda su vazali i na kraju dvorsko osobije vladara ili kralja, tj. dvorani (v. M. Barada, o. c., 34, bilj. 5, 87, bilj. 6; Gl. i tumačenje te riječi u C. D. Du Cange, o. c. III, Parisiis 1733, 473, 474). Ovaj izraz nema samo u Muncimirovoj ispravi, kako to tvrdi J. Stipišić (o. c., 84) nego ga imaju u svojim ispravama i Trpimir i Muncimir (M. Barada, o. c., 33, 66). Isti izraz nalazimo i u javnim listinama u Italiji u X stoljeću. Tako u onoj od 943. stoji »fidelibus« u drugoj od 4. III 945. »subditis sibi fidelibus«, u sljedećoj od 26. IX 951. »a principibus duclibus reliquisque fidelibus«, te u povelji od 12. III 952. »ex fidelibus nostris«, dok u onoj od 13. I 958. piše »nostrorum fidelium« ili »regni nostri fideliumque nostrorum salute...« (L. Schiaparelli, *I diplomati di Ugo...*, 215, 227, 302, 306, 324). Inače Stipišić za izraze u Muncimirovoj ispravi »fideles« i »primates populi« kaže da su sinonimi i »taj jedinstveni izraz, koji nalazimo samo u ovim dvjema ispravama, može upozoravati na vremensku blizinu postanka jedne i druge isprave, što bi svakako potkrijepilo autentičnost Krešimirove povelje. Dijeli ih, naime, interval od svega nešto preko sedamdeset godina« (o. c., 84).

^f J. Stipišić (o. c., 93): donationis.

^g L: dominatione.

⁷⁶ Ovakav izraz imaju prva Trpimirova i Muncimirova povelja, a onda istom se tim izrazom služi Petar Krešimir 1066. i kao zadnji Stjepan II 1089. (RD, 4, 15, 16, 68, 73, 79, 82, 84, 89, 98, 106, 109, 114, 115, 117, 118, 121, 139, 152). Također i među javnim ispravama u Italiji iz X stoljeća nailazimo na izraz »mea donatio« i »nostrae donationis« (L. Schiaparelli, *I diplomati di Ugo...*, 235 (13. IV 945), 273 (14. VI 948)). Međutim, kako donosi Stipišić (o. c., 84), dvije Zvonimirove povelje od 1083. imaju frapantno sličan početni tekst arenge (»Equanimiter cepi circa meos fideles immo dei oratores donationis gratia esse sollicitus signum ducens, quo nullus fieret exterus a nostra donatione« i »Equanimiter cepi erga fideles

habere ac possidere perpetuo que olim regalis⁹¹ erat insula que vocatur durana.⁹² Item concedimus et donamus agrum⁹³ in Salona iuxta theatrum⁹⁴ et alium in loco qui⁹⁵ vocatur⁹⁶ potmerie.⁹⁵ Si quis⁹⁷ uidelicet⁹⁸ filios⁹⁹ aut nepotum uel omnium successorum nostrorum hanc nostram donationem predictis viris uel heredibus eorum subripere conatus fuerit. careat nostra benedictione⁹⁷ et hereditario suo honore⁹⁸ iram¹⁰⁰ sui factoris¹⁰⁰ in Currat⁹ ac perpetua malidictione¹⁰⁰

⁹¹ Tj. kraljevski posjed (imanje, dobro), na kome su proizvodna sredstva bila većim dijelom vladarska (V. M. Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, Djeda JA 44, Zagreb 1952, 24).

⁹² Ovakav naziv imamo samo u ovoj ispravi X stoljeća i u onoj privatnoj iz istoga stoljeća, bez naznake godine, koja se nalazi iza ove Krešimirove darovnice u istome prijepisu od 29. VI 1397. godine. Inače to je Vranjic, o kome ćemo kasnije nešto opširnije govoriti.

⁹³ Izraz »agrum« nalazi se prvo u ispravi Pinciusa od 9. II 994. te onda u Supetanskom kartularu (RD, 24, 133, 177; V. Novak—P. Skok, o. c., 223, 226).

⁹⁴ U Pinciusovoj listini od 1. VIII 1000. navodi se »portam theatri« (RD, 29), a onda u XIV stoljeću u prijepisu listine iz 1338. kao »theatrum« (SCD X, 396).

⁹⁵ L: que uocatur.

⁹⁶ J. Podmorje, I o tome ćemo lokalitetu naknadno nešto više govoriti.

⁹⁷ Od »Si quis...« dalje počinje sankcija, koju imaju i Trpimirova i Muncimirova isprava (Gl. M. Barada, o. c., 41, 42, 69), a naravno i druge naše vladarske listine u XI stoljeću. No nijedna od tih povelja nema ovakvu istu sankciju. No unatoč tome Stipišić kaže da ova »veoma arhaična sankcija odgovara sasvim ranom razdoblju hrvatskih vladarskih i privatnih isprava« (o. c., 86).

⁹⁸ St: uero (o. c., 93).

⁹⁹ L: filiorum.

⁹⁷ Benedictione carere je isto što i benedictione privare, a to znači kazniti (Gl. o tom C. D. Du Cange, o. c. I, 1105).

⁹⁸ L samo: honore.

¹⁰⁰ Od »iram...« počinje formula proklinjanja. Inače u ispravi Trpimira glasi ovaj pasus samo: »... iram Domini Salvatoris...«, a u Muncimirovoj pak: »... iram omnipotentis celorum ambiri, Salvatoris mundi incurrat...« (M. Barada, o. c., 42, 70). U listini Pebra Krešimira iz 1067. (Po Sišću iz 1067, a po Račkome iz o. 1062) piše: »... supremi incurrat iudicis iram« ili u onoj od 1069: »... incurrat iram super iram futuri iudicii...« i u onoj iz iste godine: »... iram habeat omnipotentis dei«, a u drugoj iz o. 1069: »... incurrat omnipotentis dei maledictionem«. U sumnjivoj pak listini od 1072. piše: »... paucendi incurrat summi iudicis iram...«, u Zvonimirovoj ispravi od 9. X 1076. stoji čak: »... trinum et unum deum iratum habeat...«, a gotovo isto tako i u onoj od 1076—8, dok u onoj od 1078. piše: »... iratum habeat trinum et unum deum...«. Ali u onoj drugoj ispravi od 1078. Zvonimir kaže: »... ira omnipotentis dei ueniat super eum...«, dok u slijedećoj od 1083. ponavlja ono što je rekao u ispravi od 1078. U sumnjivoj pak povelji od iste 1083. navodi se: »... iram omnipotentis dei...«, dok Stjepan II u listini od 1088/9. kaže: »... trinum et unum deum habeat iratum...«, a u drugoj od 1089: »... iram dei trini et unus...« (RD, 62, 73, 75, 79, 90, 100, 113, 115, 117, 139, 140, 149, 151). Dakle, opet, nijedna od ovih isprava nema istu formulu proklinjanja kao što se nalazi u ovoj našoj povelji.

atque CCCXVIII sanctorum patrum¹⁰¹ dampnacione^t multentur¹⁰² et cum Juda Schariothe^u in inferno remuneretur.¹⁰³

⁹⁹ Ni jedna isprava iz doba hrvatskih narodnih vladara nema izraz »factor«.

^s L: incurrat.

¹⁰⁰ »Maledictionem« ima Trpimirova, a Muncimirova isprava čak »maledictionis vinculo« (M. Barada, o. c., 42, 70). U listini Petra Krešimira od 1069. piše »maledictionem accipiat sempiternam« ili u drugoj od o. 1069. »incurrat omnipotentis dei maledictionem«. U Zvonimirovoj povelji od 9. X 1076. stoji »... et maledictionem...« ili u onoj od 1076—8. »... et... consequuntur maledictionem...« ili u drugoj od 16. IV 1078. (sumnjivoj) »... et maledictionem...« ili u trećoj od 1078. »... et maledictionis...« ili u četvrtoj od 1083. »... et habeat maledictionem...« ili u petoj od iste godine »... et maledictionem...« U Stjepanovoj povelji od 1088/9. piše: »... et... consequatur maledictionem...«, a u onoj od 1089. stoji »... et maledictionem...« (RD, 73, 79, 106, 113, 115, 117, 139, 140, 149, 151).

¹⁰¹ U Trpimirovoj listini piše »CCC et octodecim patrum«, a u Muncimirovoj »CCC decem et octo patrum« (M. Barada, o. c., 42, 70). U ispravi Petra Krešimira od 1069. piše »nec non et trecentorum decem et octo patrum«, u Zvonimirovoj od 9. X 1076. »CCCX et VIII sanctorum patrum«, u drugoj njegovoj listini od 1076—8. »et CCXXorum decem et octo sanctorum«, u trećoj (sumnjivoj) od 16. IV 1078. »CCC et XVIII patrum et aliorum sanctorum«, u četvrtoj od 1078. »CCCX et VIII sanctorum patrum«, u petoj od 1083. »CCC X et VIII sanctorum patrum«, a u šestoj od iste godine »(CCC X et VIII) sanctorum patrum«. Stjepan II u svojoj povelji od 1088/9. navodi »et CCC totum et XVIII sanctorum patrum« i konačno u onoj od 1089. »(CCCX et XVIII) sanctorum (patrum)« (RD, 75, 79, 106, 113, 115, 117, 139, 140, 149, 151). Naša pak isprava ima svakako zabunom prepisivačapisara iz originala ili ranijeg prijepisa broj: 319, za koji broj naprosto piše Stipišić da »treba biti CCCXVIII«, te da »ova formula u raznim varijantama bila je u upotrebi kod nas sve rjeđe, ali ipak do polovice XII stoljeća« (o. c., 94, bilj. 37, 86).

^t L: deprecatione; St: dampnacione (o. c., 94).

¹⁰² Ovakav izraz nema ni jedna od gore navedenih vladarskih isprava.

^u L: Ischariothe.

¹⁰³ U Trpimirovoj ispravi piše »et Juda Iscariote Christi proditore in gehenna baratri muneretur...« (B. Barada, o. c., 47, 71). U listini Petra Krešimira iz 1069. (Nin) stoji: »... cum Herode, Juda et Simone mago portionem in eternum habiturus et antichristi consorti possessurus«, a u onoj od o. 1069. »et cum Juda damnetur ad infernum«. U Zvonimirovoj povelji od 9. X 1076. stoji »ac cum Juda proditore in inferno damnetur eterno supplicio«, a u onoj sumnjivoj od 16. IV 1078. »et cum Juda proditore dampnetur eterno supplicio«, u drugoj od 1083. »et cum Juda, traditore domini, in inferno perpetualliter trudi mereatur«, u sljedećoj pak sa istim datumom »et cum Juda traditore mereatur in infernum perpetuo damnari«, dok u ispravi Stjepana II ima »et cum Juda traditore in inferno mancipetur« (RD, 73, 79, 106, 115, 139, 140, 149). U javnim listinama italjskih vladara iz 10. stoljeća piše ovako: »Si quis igitur... et cum Juda traditore in die iudicii extremi dampnacione sortiri...« (18. III 938) ili »... anathematis ultius multatus partem cum Juda traditore in fine extremi examinis habeat...« (20. III 939) ili »Si quis igitur... insuper cum Juda traditore aeterna damnatione mulcetur...« (25. I 945) ili »Si quis igitur... insuper

Acta¹⁰⁴ sunt hec^v in castro¹⁰⁵ quod vocatur tignino¹⁰⁶ his palam¹⁰⁷ testibus.¹⁰⁸ Bano.¹⁰⁹ Osrigna.¹¹⁰ Belemir.¹¹¹ Iuppano.¹¹² Coacca¹¹³ et fra-

cum Juda et Saphyra in eterno incendio habeat portionem...» (8. VIII 948) ili »Si quis ergo... et maledictionem Dei suaque genetricis Marie habeat, et cum Juda proditore portionem in evum percipiat...» (9. IX 952) ili konačno »si aliquis... et insuper maledictionem Patris et Filii et Spiritus Sancti incurrat et cum Juda traditore pena persolvat eternam...» (28. II 961) (L. Schiaparelli, I diplomati di Ugo..., 146, 353, 225, 278, 310, 345). Međutim, o ovom izrazu ne kaže Stipišić začudo i opet ništa (o. c., 86).

¹⁰⁴ Actum (actio) sadrži datum, kada je pravni posao sklopljen, za razliku od date, kada je isprava koja sadrži taj pravni posao izdana. U strije vrijeme mogle su u jednoj ispravi biti i dvije date, a poslije je samo je dana data, koja sadrži datum i actum (M. Barada, o. c., 47). I dok sve vladarske listine od Turpimira do prve polovice XI stoljeća imaju »Actum«, ona isprava Petra Krešimira, izdana u Ninu o. 1069, ima »Acta«. Nadalje »Acta« ima i Zvonimirova listina od 9. X 1076. kao i ona sumnjiva njegova isprava od 16. IV 1078, dok u onoj povelji istoga vladara od 1078, piše čak »Hacta« kao i u onoj drugoj od 1083, a u onoj prevedenoj iz talijanskog na latinski od iste godine stoji ponovno »Acta« (RD, 79, 106, 115, 117, 139, 140). Prema tome ovaj izraz (Acta) nije ništa neobičan za doba hrvatskih narodnih vladara.

^v L: hec.

¹⁰⁵ Još Konstantin VII Porfirogenet upotrebljava prvi za naše gradove riječ »καστρα« (RD, 400, 401), tj. castra ili castrum, što znači urbs. Po Du Cangeu castra zovu srednjovjekovni pisci gradove (urbes), que Civitatis, id est, Episcopatus, jus non habebant (C. D. Du Cange, o. c. II, 398). Međutim Du Cange dalje kaže da je gotovo u svima »civitatibus« bilo sjedište biskupa, a u »Castris« pak »paucas reperiri«, »unde factum est, ut quidam Civitates dixerunt Episcopatus et castra urbes Episcopatu destitutas, ut laudatus Scriptor Vitae S. Medardi: non idem tamen sunt Episcopatus et Civitas, neque Castrum semper excludat Episcopatum« (o. c. II, 398). To potvrđuje i Porfirogenet, koji naziva »καστρα« i Dubrovnik i Kotor, Osor i Rab i Nin (još u 9. st. su biskupije) kao i Skradin i Split i Kirki (Gl. RD, 401—404). Svi ovi gradovi većinom imaju biskupe već u IX stoljeću a i prije, a neki pak početkom X stoljeća.

¹⁰⁶ Konstantin Porfirogenet navodi u pokrštenoj Hrvatskoj nekoliko castra (καστρα), a među ovima je i »τὸ Τεινίον« (RD, 400), tj. Knin, koji se tada prvi put u jednom stranom izvoru srednjega vijeka spominje, a nešto prije toga još u ovoj našoj ispravi pod imenom »Tignino«. Stipišić kaže da izraz »in castro Tignino« predstavlja »najstariji spomen Knina u našim izvorima«, te da naziv »castrum« u doba narodnih vladara »imaju još Trogir, Sibenik i Biograd« (o. c., 87).

¹⁰⁷ U Muncimirovoj ispravi stoji »horum palam«. Za »horum« kaže M. Barada da je vulgariizam umjesto »his« (o. c., 74, blj. 1). U listini Petra Krešimira (1067) ima »his coram«, u onoj od 1069. piše »et coram his«, a u drugoj pak od o. 1069. »in presentia horum«. U Zvonimirovoj povelji od 9. X 1076. nalazimo opet »in presentia horum«, u onoj od 1078—8. »coram«, u sumnjivoj od 16. IV 1078. »ante noticiam horum«, a tako i u drugoj od 1078, u trećoj od 1083, piše »hec ante presenciam hulusmodi«, a u četvrtoj od iste godine »hec in presenciam horum«. U ispravi Stjepana II od 1088/9. piše »ante noticiam horum«, a u drugoj njegovoj listini od 1089. »in presenciam horum« (RD, 62, 75, 79, 106, 113, 115, 117, 139, 140, 149, 151).

¹⁰⁸ U Turpimirovoj listini stoji »et testium notitia«, a u Muncimirovoj »testibus consentibus et atque subscribentibus« (M. Barada, o. c., 48,

tre eius Martino.¹¹⁴ Iuppano milicçaiō¹¹⁵ Iuppano dragomiro¹¹⁶ et Grubinna¹¹⁷ ricçar.¹¹⁸ abbas¹¹⁹ donatus¹²⁰ testis.¹²¹ et Johanes¹²² capel-

74). U ispravi Petra Krešimira (1067) piše »testibus«, a tako i u onoj od 1066. i 1069. No u onoj od o. 1069. nalazimo »testium«, a u Zvonimirovoj od 9. X 1076. čak »servorum dei... nec non comitum et baronum«, u drugoj od 1076—8. »testibus«, u trećoj sumnjivoj od 16. IV 1078. »testium«, tako i u onoj četvrtoj od 1078. kao i petoj od 1083. i od istoga datuma u onoj sumnjivoj. U prvoj listini Stjepana II od 1088/9. piše »testimoniorum«, a u onoj drugoj od 1089. »testium« (RD, 62, 67, 75, 79, 106, 113, 115, 117, 139, 140, 149, 151). U javnim ispravama italskih vladara iz X stoljeća nalazimo na izraz »testibusque« (Gl. L. Schiaparelli, I diplomati di Ugo..., 54 (28. II 928), 235 (13. IV 945).

¹⁰⁹ I u Tvpimirovoj i Muncimirovoj ispravi iza neke formule potpisana su oba ova vladara, onda župani i drugi (M. Barada, o. c., 48—55, 74—79). Međutim, u drugim listinama XI stoljeća iza izraza »testibus« ili »testium« ili slično slijede naprosto imena sa činovima (Gl. RD, 62, 67, 75, 79, 106, 115, 117, 139, 140, 149, 151), tj. prvo obično crkvena, a onda svjetovna lica, izuzev tri slučaja, gdje je svjedok u jednoj ispravi prvo kraljica, a u druge dvije ona i kraljev sin (RD, 117, 139, 140). Inače jedino u listini Petra Krešimira od 1069. kao svjedok na prvom mjestu je ban »Goyzo«, a iza njega dolaze drugi (RD, 52). Prema tome potpuno je pravilno, što je ban Ozrinja ovakvo stavljen kao svjedok na prvo mjesto u ovom privilegiju Krešimira I.

¹¹⁰ Ovo ime kao »Osrina« pojavljuje se tek u ispravi Stjepana II (1088/9) i tako se zove dričski župan (Gl. RD, 149). Zapravo naš ban se je zvao Ozrinja. Interesantno je da za muško ime »Ozrinja« ima potvrda samo u Dečanskoj hrisovulji (v. RJA IX, Zagreb 1924, 524). Stipišić citira također onoga Osrinu iz 1089, te kaže da kad »ne bismo imali jednom sačuvano ime Ozrinja, mogli bismo jednostavno protumačiti da je u jednom predlošku krivo bilo pročitano to ime (Ozrinja: S. A.), to više što ima dosta zajedničkih slova u jednom i drugom imenu« (ban Pribina: S. A.). Možda se »tu zaista i krije ta zabuna« završava svoje izlaganje o tome imenu Stipišić (o. c., 87).

¹¹¹ Ovo ime samo se ovdje spominje i nigdje više. Jedino imamo 1029. ime »Bolemir, iuppanus nonensis« i o. 1085—95. pak »Bolemiri« (RD, 38, 172). J. Stipišić u tekstu ove povelje donša to ime kao »Velemir« i stavlja mu naziv župan (o. c., 94, 87), što mu ta isprava ne daje!

¹¹² Ovakva ablativna forma je i u Tvpimirovoj ispravi, a u Muncimirovoj kao »zuppano« (V. M. Barada, o. c., 51, 52, 75—79). U listini Petra Krešimira od 1069. piše »iuppano«, u onoj od 1067. »iuppanus«, a tako i u onoj od 1069. U sumnjivoj povelji Zvonimira od 12. III 1077. opet imamo »iuppano«, u onoj drugoj od 16. IV 1078. (također sumnjivoj) »iupani« kao i u onoj trećoj od 1078. (RD, 52, 62, 73, 74, 111, 115, 117) i više nigdje.

¹¹³ Ovakvo ime ima samo naša isprava.

¹¹⁴ Ovo je ime uobičajeno u ispravama hrvatskih narodnih vladara od 9. do gotovo kraja XI stoljeća (V. RD, 520—index).

¹¹⁵ L: Milicsaio.

¹¹⁶ Ni ovog imena nema ni u jednoj našoj listini. Možda je Milisav (V. RJA VI, Zagreb 1904—1910, 674, 675) ili Miličaj.

¹¹⁷ Ovo ime se navodi u evanđelistaru u Cividalu kao »Dragamer«, koje Rački stavlja u razdoblje od 850—896. g. (RD, 385, 505). Samo pak ime »Dragomir« imamo u ispravi Petra Krešimira od 1069, i to je lice cetinski župan (RD, 74).

lanus.¹²³ Gregorius¹²⁴ pot iuph.¹²⁵ huius rei introductor¹²⁶ fuit. Ego prestantius¹²⁷ episcopus belgradensis¹²⁸ iussu domini mei regis.¹²⁹ Ad

¹¹⁷ Gl. bilj. 87.

ž L: ricasar.

¹¹⁸ Du Cange piše ovo: Ritteri, Germanis, Ritteros, Milites, nostris Chevaliers, Equestri cingulo donati i kaže da ih navode Annales Bojorum kao »Ritteros« (o. c. I, 1401). Po svojoj prilici ovaj izraz dolazi dakle od riječi: Ritteri, njem. Ritter, koja na poljskom glasi: rycerz (V. J. Booch-Arkossy, *Nowy dokladny słownik polsko-niemiecki i niemiecko-polski* II, Leipzig⁶ 1872, 527), na ruskom: ricar (VI. Dalj, *Tolkovi slovar živago velikoruskogo jazika* IV, S. Peterburg — Moskva 1882, 119; S. I. Ožegov, *Slovar ruskogo jazika*, Moskva⁹ 1962, 636; *Slovar ruskogo jazika*, Akademija Nauk SSSR, Moskva 1959), na češkom: rytíř (Fr. Trávníček, *Slovník jazyka českého*, Praha¹ 1952, 1358), na bugarskom: ricar (A. Doritsch, *Deutsch-bulgarisches Wörterbuch*, Leipzig⁷ 1943, 362), a na makedonskom je manje u upotrebi »ricar«, a više »ritier«.

¹¹⁹ Abbas, praefectus monasterii (V. C. D. Du Cange, o. c. I, 17).

¹²⁰ U ispravama iz doba hrvatskih narodnih vladara ne pojavljuje se nigdje ovo ime. Samo imamo Donata, zadarskog biskupa, koga pod 805. imenuju Einhardovi anali (RD, 310). Međutim J. Stipišić u pogledu Donata čak zaključuje, u vezi nekih hipoteza, da bi se »u ovom slučaju moglo raditi samo o opatu samostana u Rižinicama u uvali potoka Rupotine« (o. c., 87, 88).

¹²¹ U Trpimirovoj ispravi iza ovoga kneza, kada su nabrajani njegovi dvorjani, oni imaju svaki na kraju dopis »testis«, jer nema naprijed naveden izraz »testibus«. No tako nije i u Muncimirovoj listini, gdje nema uopće taj izraz (V. M. Barada, o. c., 51—54, 75—79), iako F. Rački stavlja iza svakog imena službenika ovoga vladara u zagradu »testis« kao da bi to ovako moralo tako biti (V. RD, 16). I isprava Petra Krešimira od 1059. ima navedene svjedočke, kao i u Trpimirovoj listini. Isto tako začudo ima i ona njegova od 1037. (Nin), iako je naznačen izraz »testibus«. Naime unatoč toga iza svakog imena stoji »testis« (ili čak i »testes«) ili iza više njih »testes«. Također i druga isprava Petra Krešimira od 1069. (Nin) poslije »nomina testium« dodaje iza svakoga imena još »testis«. Ali zato ne i one sljedeće listine iz 1069. i o. 1069. Naime ovdje poslije »testium« naznačena su samo imena pojedinaca i njihove časti. U Zvonimirovoj povelji od 8. X 1076. pak iza »horum seruorum« stoje samo imena pojedinih ličnosti s naznakom njihove časti, a u onoj od 1076—8. poslije »testibus« slijede imena pojedinaca i njihove titule. Tako i u onoj sumnjivoj od 18. IV 1078. i drugoj od 1078, te trećoj i četvrtoj od 1083. Također je tako i u ispravi Stjepana II od 1088/9. i onoj sljedećoj od 1089. (RD, 52, 62, 73—75, 79, 106, 113, 115, 117, 139, 140, 149, 151). Jedino dakle u ovom našem privilegiju iza »testibus« naznačena su doduše imena pojedinaca i njihove časti, ali kod dvojice stoji ipak i »testis«. U javnoj listini italskog kralja Uga od 28. II 929. iza »testibusque« navode se također poslije imena trojice pojedinaca i »testes« ili »testis« ali zato ipak iza većine ne (V. L. Schiaparelli, *I diplomi di Ugo...*, 54). Stipišić iznosi da »formula validacije sa samim nabranjem svjedoka već je sasvim uobičajena u ispravama Petra Krešimira, pa je mogla biti i prije njega« (o. c., 89).

^x L: Joannes.

¹²² Ovo ime je brojno u svim našim ispravama iz navedenog doba.

¹²³ O značenju te riječi v. M. Barada, o. c., 54, bilj. 3.

^y L: Gregorio.

memoriam posterorum hanc donacionis cartulam¹³⁰ scripsi¹³¹ et testis sum«. ¹³²

¹²⁴ I ovo ime susrećemo često u našim listinama iz perioda hrvatskih narodnih vladara.

¹²⁵ L.: Podiuph.

¹²⁵ Tj. podžup. Ovaj izraz javlja se u našim dosada poznatim i štampanim izvorima prvi put u ispravi Petra Krešimira od 1059. kao »postiuipo«, o. 1069. kao »podiuippi«, a onda 1076. opet »postiuippo«, 1080. kao »podsup-pum«, te ponovno o. 1085—95. kao »postiuippo« ili »postiuippi« (RD, 59, 79, 110, 132, 162, 164, 166, 172, 173).

¹²⁶ U ispravi Zvonimira od 1076—8. (Knin) prvi put se spominje u izvorima koje je publicirao Rački riječ »interductor« u osobi Jakova »ducem Marianorum«, a onda u listini kralja Stjepana II od 1080. imamo ovu riječ u vezi s osobom nekoga Ivana sina Bratorada (RD, 113, 151). Inače ova riječ znači lice, koje uvodi u posjed nekoga. Interesantno je da ovaj izraz nema Du Cange. Inače spominjanje »introductora«, a i prije »riksara« u ovoj povelji Stipišić se pita »čemu bi neki falsifikator umosio u ispravu« ova dva izraza, »kad mu to ni u kojem slučaju nije potrebno da potkrijepi istinitost svoje iskonstruirane isprave« (o. c., 87).

¹²⁷ Na ovo ime nailazimo u našim ispravama X i XI stoljeća. Tako imamo u listini od 918. »Prestantius tribunus Jaderac«, zatim u onoj lažnoj ispravi Plinciusa od 1000. stoji »Prestancii de Gliubaz«, a u onima od 1030. i o. 1032. imamo Prestancija, splitskog priora. God. 1034. i 1036. opet se navodi jedan zadarski prior s istim imenom, a tako j o. 1067. g. Brat zadarskog priora Majja bio je zadarski biskup Prestantius, koga nalazimo u ispravama od 1059. te onima od o. 1067. i 1069. g. U Njmu se pak 1072. navodi Prestantius brat Petra »comercarius«-a. Prvi put nailazimo na biogradskog biskupa istoga imena u ispravama od 1075. (Split), 8. II 1076. i još dvjema od 1076. Kao biogradski građanin se javlja neki Prestantius u dvije listine od 1076. i on je valjda identičan s onim licem iz isprave o. 1076—8. i 1085—95. g. Isto tako imamo i u izvorima iz 1085—95. nekoga Prestantiusa kao kastelana u Tkonu, a o. 1091. nailazimo na zadarskog građanina s istim imenom (RD, 19, 29, 39, 40, 42—44, 71, 176, 93, 54, 99, 102, 106—8, 102, 103, 161, 163, 166, 167, 172, 174, 185). Stipišić smatra jednim »od najtežih pitanja ove isprave«, kada se govori o pisaru ove isprave biogradskom biskupu Prestanciju. No on se više bavi Biogradom kao kastranom i biskupijom, te na kraju ipak kaže da »doduše, mi nailazimo biogradskog biskupa imenom Prestancije mnogo kasnije, ali to ime je u ovo doba veoma često duž cijele dalmatinske obale« (o. c., 88, 89).

¹²⁸ Prvi biogradski po dosada poznatim štampanim izvorima bio bi biskup Teodosije, koji se navodi 1059, a onda 1065, i konačno 1075. (V. RD, 51, 52, 54, 65, 168, 210). Iza njega imamo već navedenog Prestancija. Barada piše da je biogradska biskupija osnovana 50-tih godina XI stoljeća. Od biskupa on spominje Teodozija (1060), Dabra (1063), Prestancija (1075) i Bona (1095), citirajući za to Farlatijev »Illyricum Sacrum« IV, 129 (Hrvatska Enciklopedija II, Zagreb 1941, 573). M. Šeper pak piše da je biogradska biskupija osnovana sredinom XI stoljeća i postojala je oko 70 godina (Enciklopedija Jugoslavije 1, 569). Međutim mi vidimo da je jedan Prestancije bio biogradski biskup već 950. godine, što se sasna kosi s mišljenjem Farlatija i ove dvojice.

¹²⁹ U Trpimirovoj ispravi stoji: preceptione domini mei ducis memorati, a u Muncimirovoj: dioti ducis, precipiente mihi domino meo Muncimiro... (M. Barada, o. c., 55, 82). Međutim u ispravi Petra Krešimira od

3.

Na osnovu izloženoga možemo slijedeće reći:

Naš prijepis pergamene od 1397, u kojoj se nalazi i Krešimirov privilegij, samo se malo i na nekoliko mjesta razlikuje od Luciusova prijepisa sačuvanog u njegovoj ostavštini.

On je ovu darovnicu od 950. samo usput spomenuo u svome »De Regno«,¹³³ a njen prijepis nije uopće iskoristio u vezi sa svojim historijskim djelima kao ni Farlati, koji za razliku od ovoga prvoga nije uopće zapazio Krešimirovu darovnicu u navedenoj pergameni. Tkalčić je pak prvi upozorio na Luciusovu ostavštinu, gdje je i pronašao kopiju tog Krešimirovog privilegija.

1067. (Nin) piše: *iussu domini regis*, u drugoj od 1069. (Nin) »*iussu et uoluntate predicti domini mei regis*«, u trećoj iz o. 1069. »*de mandato predicti regis, domini mei*«. U Zvonimirovoj, pak, od 1078. stoji »*iussu domini mei regis*« (RD, 63, 74, 79, 118). Dakle isto kao i u ovoj našoj listini. U drugoj Zvonimirovoj ispravi od 1083. piše čak »*iussione regali*«, a u trećoj s istim datumom »*iussu ipsius*«, dok u Stjepanovoj od 1088/9. »*hec iussu eius*« (RD, 139, 140, 151). Među javnim ispravama u Italiji iz X stoljeća nailazimo na jednu od 27. V 960, gdje stoji »*Amicus diaconus iussu regis recognovi...*« (L. Schiaparelli, *I diplomati di Ugo...*, 342).

¹³⁰ »... *donationis cartulam*« znači darovnica, isprava u diplomatskom smislu. U Muncimirovoj ispravi stoji ovako: »... *huius donationis cartula*«. (M. Barada, o. c., 75, bilj. 3, 74), a i u X i XI stoljeću u našim listinama imamo izraz »*cartula*« (V. RD, 498-index). U javnim ispravama italskih vladara nailazimo na »*per cartulam donationis*«, »*cartulam unam donacionis*«, »*per presentem cartulam donacionis*«, »*cartulam donacionis mee*« ili »*meam donacionis cartulam*« (L. Schiaparelli, *I diplomati di Ugo e di Lotaro...*, 229 (11. III 945), 233—235 (13. IV 945)).

¹³¹ Sa »*scripsi*« svršava formula subskripcije. Ovaj diplomatski izraz je još od predjustinijanskog vremena (M. Barada, o. c., 55, 56). Inače u ispravi Petra Krešimira od 1067. (Nin) piše »*manu mei scripsi*« i time svršava listina. U onoj od 1069. ima »*scripsi et confirmavi feliciter*«, u drugoj iz o. 1069. »*scripsi et testis sum*«, u trećoj od 1070. (Nin) samo »*manu mei scripsi*«. U Zvonimirovoj pak od 1076—8. stoji »*scripsi et sum testis ibidem*«, u onoj od 1083. završava sa »*scripsi*«, a tako i u onoj sumnjivoj od 1083, dok u Stjepanovoj povelji od 1089. piše »*scripsi et testis sum*« (RD, 63, 74, 79, 80, 113, 139, 140, 151).

¹³² Ovaj izraz nema u ovakvom poretku riječi nijedna naša vladarska isprava iz XI stoljeća, nego jedino ovako: »*et testis adfui*« ili pa »*et sum testis ibidem*« (RD, 79, 113). No zato je interesantno da u listini splitskog nadbiskupa Lovre (1069, Split) upravo onako kao u našoj ispravi piše »*et testis sum*«, a u ostalim »*et testis adfui*« (RD, 78, 120, 121, 143), što je ipak otprilike slično.

¹³³ M. Samšalović, govoreći o ovom privilegiju »kralja Krešimira« i gdje se sada u prijepisu nalazi, piše da se je Lucius jedini do danas osvrnuo na tu ispravu, čiji datum 950. ne spominje. »Možda je zapazio da se taj ne poklapa s naznačenom indikcijom i godinom vladanja kralja Krešimira II« zaključuje Samšalović (»Isprave iz vremena hrvatskih narodnih vladara u djelu Ivana Luciusa-Lucića«, *Zbornik...*, 6, 65).

Svakako je činjenica da se ta kraljevska darovnica nalazila u vrlo starom kartularu ili katastiku, koji je mnogo stariji od onoga prepisa Lukana Bertanija. Nadalje, taj tzv. matični kartular je postojao 1333, 1338. i 1397. godine i iz njega su direktno uzeti razni prijepisi listina, a među njima i taj našega privilegija.

Najstariji je dakle dosada sačuvani prijepis Krešimirove isprave iz 1397. godine, a tek onda onaj u Luciusovoj ostavštini, i više nigdje drugdje ga ne nalazimo.

Za ovaj privilegij možemo slobodno reći da je to jedina makar i u prijepisu sačuvana javna isprava s hrvatskog teritorija iz X stoljeća. Nadalje da ovakva vrst karte uživa kako i u IX tako i u X stoljeću punu vrijednost.¹³⁴

Iako nemamo original Krešimirova privilegija, koji je propao poput tolikih drugih naših vladarskih isprava, to ne znači da ova listina, sačuvana u prijepisu navedenog kartulara, tj. na pergameni iz 1397, nije autentična. Naime, za diplomatiku su jednako vrijedni ovjerovljeni i neovjerovljeni prijepisi, a isto tako i kartulari, koji su tokom vremena postigli veću pravnu vrijednost od starijih originala. Na taj način originali su postali kao suvišni i bespredmetni, i nisu se čuvali.¹³⁵ Tako je propao i original našeg privilegija poput onih vladarskih isprava iz IX stoljeća. On se je sačuvao jedino u prijepisu, tj. u prijepisu prepisa kartulara.

Da li je ova listina Krešimira I autentična ili je falsifikat,¹³⁶ to nam mogu dokazati njene vanjske i unutarnje karakteristike.¹³⁷

Budući da nemamo original, otpada vanjska diplomatska karakteristika. Kako se radi o prijepisu ovog privilegija, prisiljeni smo da uzmemo u razmatranje samo njegove unutarnje karakteristike, tj. diplomatske formule i izraze te materijalnu stranu isprave (datiranje, pojedine osobe, fakta i td.).

Naime baš diplomatske formule Krešimirove isprave jasno nas upućuju na njenu autentičnost. To je u prvom redu invoka-

¹³⁴ Time otpada navod Barade da iz »X st. nemamo sačuvane nijedne isprave sa hrvatskog teritorija« i da »zato ne možemo ništa reći o fonmi i vrijednosti isprave u Hrvatskoj X st.« (o. c., 8).

¹³⁵ V. M. Barada, o. c., 13, 14.

¹³⁶ U vezi s ovom poveljom interesantno je pisanje N. Klaić, kada govori o mnogobrojnim falsifikatima, onda dodaje da su najvažniji »za nas podaci o vladarima, jer ni jedan falsifikat nije išao tako daleko da je izmislilo hrvatskoga vladara (S. A.). Stoga možemo bez ustručavanja upotrijebiti iz darovnica podatke o vladarima jer oni nisu bili predmet falsificiranja« (*Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb, »Školska knjiga«, 1971, 354, 355).

¹³⁷ Kada bi se provela onakva »analiza diplomatskih forma isprava«, kakvu je iznijela N. Klaić u svojoj knjizi *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, ova Krešimirova isprava, koja također nije sačuvana u originalu, već unaprijed bi bila osuđena da bude falsifikat!

cija («In Nomine san(c)te et indiuidue Trinitatis»), koja se upotreb-
 ljava u X stoljeću u Italiji, a u nas i u XI stoljeću. Nadalje, for-
 mula datiranja je ovako u upotrebi u istom stoljeću i u Italiji i
 u Njemačkoj, a ponešto i u nas i u XI stoljeću. No u ovoj dataciji
 ipak nešto nije u redu. Naime, godina je »950«, a indikacija je
 »12« i to se jedno sa drugim nikako ne slaže. Pa ipak, to oduda-
 ranje ničim ne dokazuje da je ova isprava sumnjiva, jer pretežno
 je običaj da se takav privilegij ili isprava datira po godini koja je
 u njoj navedena, a ne po indikciji, koja ne odgovara naznačenoj
 godini u izvjesom dokumentu.¹³⁸

Drugim riječima, većinom ostaje godina onakva kakva je u
 listini. No ima slučajeva kada s obzirom na neke činjenice pojedini
 izdavač isprava mijenja u tim izvorima godinu prema indik-
 ciji, koja je u njima napisana,¹³⁹ a nekada se čak izmjenjuje
 proizvoljno godina, iako ni indikcija ne odgovara novoj godini,
 koju je takav izdavač sam naznačio.¹⁴⁰ Prema tome, naša 950.
 godina svakako ostaje, iako joj ne odgovara indikacija, koja je
 sigurno zabunom ili neznanjem ili nepažnjom prepisivača ovako
 napisana,¹⁴¹ za što imamo nekoliko sličnih primjera.

Što se tiče intitulacije ove isprave, ona je u ovakvoj ili slič-
 noj formi često u uporabi u našim vladarskim listinama XI
 stoljeća. Međutim za cijeli period hrvatskih narodnih vladara,
 ovakav navod obilježavanja godina vladanja kod nas je jedinstven
 slučaj, dok je u Italiji i Njemačkoj to već tada sasma uhodano i
 naravno. Isto tako je ovakva vrst sankcije Krešimirove povelje
 sasma uobičajena u našim javnim ispravama IX i XI stoljeća, kao
 i tzv. »Actum« (actio) te koroboracija sa subskripcijom. Samo u
 ovoj našoj listini nema »signum«, tj. znaka križa ispred imena
 kao što to ima u Trpimirovoj i Muncimirovoj ispravi i u onoj
 listini Petra Krešimira od 1069,¹⁴² ali zato je u drugima iz toga
 stoljeća isto kao i u našem privilegiju.

Što nije Krešimir kao vladar i kao izdavač listine potpisan
 na kraju darovnice, kao što su to učinili Trpimir i Muncimir a
 i Petar Krešimir jedino u onoj listini od 1069, ne znači ništa, jer
 gotovo nijedna javna isprava iz XI stoljeća, izuzev ove Petra Kre-

¹³⁸ V. za potvrdu toga RD, 44, 48, 51, 80, 81, 84, 85, 90—92, 109, 127, 141.

¹³⁹ V. RD, 17, 26, 27, 46, 48, 49, 144, 159.

¹⁴⁰ V. RD, 39, 40, 101, 102, 109, 111.

¹⁴¹ Tj. XII umjesto VIII, što je vrlo lako bilo moguće, kako to ukazuju
 i s primjerima F. Rački (Stari priepisi..., 145, 155—157) i F. Šišić
 (Priručnik izvora... I/1, 527). D. Mandić pak iznosi da pogrešaka glede
 indikcije »ima i u izvornim bulama« druge polovice XI stoljeća (Rasprave i
 prilogi iz stare hrvatske povijesti, Rim 1963, 289, bilj. 15).

¹⁴² RD, 73, 74.

šimira, nema vladara među sub scriptiones. No zato ostale naše javne vladarske listine iz istoga stoljeća imaju isto ovako poredane po častima i činu svjedoke kao i ovaj privilegij iz 950. godine.

Što se tiče subskripcije pisara naše listine, njoj nalazimo sličnosti također u nekim našim javnim i privatnim poveljama iz XI stoljeća. Prema dosada ovako izloženom možemo zaključiti da unutarnji znakovi ovoga privilegija ne podliježu nikakvoj sumnji sa diplomatskog stanovišta. Naime, poznato je da su se listine prije XII stoljeća veoma malo sačuvale u originalu, a više u prijepisima, i to dosta lošim. No stupanj vjerodostojnosti kod ovih prijepisa nije jednak. Ima znakova koji pobuđuju sumnju o vjerodostojnosti, a nekima se ne može dokazati da se pod prijepisom krije falsifikat. Koji i kakvi su znakovi potrebni da se to uoči, ne mogu se odrediti opća pravila, jer sve to izvire iz pojedinih slučajeva, iz pojedinih prijepisa.¹⁴³

Jedno je jasno — da i ova naša listina poput ostalih prije XII stoljeća, koje su sačuvane u prijepisu, nije sasma došla do nas u onakvom sastavu kako je glasila u originalu (npr. indikcija itd.), ali to ipak ne umanjuje autentičnost.

U pogledu specijalnih diplomatskih izraza naše isprave, zapaziti ćemo da ih većinom nalazimo i u javnim listinama iz XI stoljeća. Tako npr. »dei gratia« ima ne samo u našim poveljama XI stoljeća nego u poveljama italskih vladara iz X stoljeća. To isto važi i za izraz »solio«. Nadalje se izraz i »fideles«, »testes« i »donatio« provlače kod nas od IX stoljeća dalje, dok su osamljeni izrazi i jedino ovdje (u našem privilegiju) navedeni »auctoritas«, »benedictione« i »factor«.

Rjeđe se spominje »introducor«, i to samo u drugoj polovici XI stoljeća. Tada se često navodi i »iussu domini regis«, koji izraz imamo i u Italiji u X stoljeću. Izraz »cartula« kod nas je u upotrebi od IX stoljeća, a i u ispravama italskih vladara X stoljeća, dok »scripsi et testis sum« nema ovako bukvalno napisano nijedna naša javna vladarska isprava (osim one privatne iz 1069. g.); slično, odnosno malo izmijenjeno nailazimo istom u drugoj polovici XI stoljeća.

Dakle, i ovi diplomatski izrazi potvrđuju autentičnost Krešimirova privilegija.¹⁴⁴

¹⁴³ V. F. Rački, *Stari priepisi...*, 159.

¹⁴⁴ Stipišić, iako je naglasio »da ova isprava zaslužuje veoma preciznu diplomatsku analizu« (S. A.), te da za ovakvu analizu treba provesti »komparaciju s ostalim ispravama hrvatske vladarske kancelarije«, on se pri toj analizi poslužio »metodom rasparčavanja isprave na njene sastavne dijelove« (o. c., 79), ali samo djelomično i nepotpuno, pa je čak postavljao krivo historijske činjenice. Zbog toga je shvatljivo njegovo stalno kolebanje u pogledu njene autentičnosti. To se odražuje u riječima »eventualni fal-

U materijalnu stranu ove diplome prvo je uključeno datiranje, o kome smo već govorili. Zatim tu spadaju i pojedine osobe, fakta i slično. I baš ovdje, u jednoj osobi imamo naročiti kameni spoticanjja, a to je Prestancije, biogradski biskup, koji se nigdje drugdje ne navodi nego samo tu. No i to bi bilo u redu, da u XI stoljeću nema biogradske biskupije s istim imenom i da ne postoji verzija da je biogradska biskupija osnovana u tom istom stoljeću.

Prema tome ovaj bi podatak trebao ponešto pokolebati autentičnost naše listine. Međutim, kako nemamo nijedan direktni izvor, koji bi nam govorio o osnivanju ove biskupije, samo je pretpostavka da je ona prema njenim prvim dosada poznatim biskupima, koji se javljaju u objelodanjenim ispravama osnovana u XI stoljeću.

Jedno je točno: da se biogradska biskupija ne spominje na splitskim sinodima X stoljeća; ali to ne isključuje da se je ona neposredno poslije toga mogla osnovati¹⁴⁵ ili da je onamo prenesena iz Skradina, kako to pretpostavlja i piše Šišić. Samo, on taj akt ubacuje vrlo kasno, a to u period između 1000. i 1060. godine¹⁴⁶.

Prema našoj pretpostavci bi, Prestancije, koji je, kako kaže Jireček, omiljeno ime u Sjevernoj Dalmaciji do o. 1250. godine,¹⁴⁷ bio Prestancije I, a onaj, koji se javlja u drugoj polovici XI stoljeća Prestancije II.

sifikat i da takva sličnost opterećuje jednu ispravu u pogledu autentičnosti. Nadalje da »veliki dio ovih imena ne postoji ni u trinaestom ni u četrnaestom stoljeću« i »ovo bi mogao biti ozbiljan doprinos autentičnosti osnovnog sadržaja isprave«, te »da bi prigodom reambulacije 1397. bilo sasvim besmisleno izvršiti falsifikat kojim bi se dokazivalo pravo splitske crkve na Vranjic kad ga ona ima sigurno barem već 1203«. I konačno, na kraju svoje analize Stipišić se sam pita »kakav stav da zauzmemo u pogledu njene autentičnosti, a prema tome i u pogledu nje kao historijskog izvora«. On za one prigovore, koje je iznio u pogledu te isprave kaže kako »nema sumnje... da opterećuju njenu autentičnost«. No da je Lucius »služeći se njome u jednom jedinom slučaju... ipak pokazao da joj vjeruje kao historijskom izvoru« (o. c., 84—88, 92). To sve ukazuje da se autor ipak nije sasvim opredijelio u pogledu njene autentičnosti, i to upravo zato što nije proveo po sebi zacrtanu njenu »preciznu diplomatsku analizu«!

¹⁴⁵ Stipišić kaže da je sasvim »nepoznato kada je osnovana biogradska biskupija« i da bi ta biskupija »mogla biti osnovana mnogo prije spomenute isprave (S. A.), ali mi nemamo izvora koji bi nam to mogli potvrditi«. Nadalje, ako »hoćemo riješiti ovu zagonetku, ne preostaje nam drugo nego odbaciti tvrdnju da je biogradska biskupija osnovana tek 1060. godine i pomaknuti njen osnutak za stotinjak godina ranije«. Naime »nedostatak vijesti o postojanju biogradske biskupije još polovicom desetog stoljeća ne znači da ona nije postojala« (o. c., 88, 89).

¹⁴⁶ *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925, 660.

¹⁴⁷ *Die Romanen... III, Denkschriften... XLIX*, Wien 1903, 53.

U pogledu fakata i slično, nema u ovoj ispravi slučajeva koje bi trebalo navesti pojedinačno i karakterizirati. Stoga ćemo sada odmah prijeći na samu historijsku obradu Krešimirova privilegija, iz koga ćemo dobiti neke sasme nove poglede i uvid u historiju Hrvata za narodnih vladara u prvoj i drugoj polovici X stoljeća.

Središnji je problem u ovoj raspravi pitanje vladavine Krešimira I, i to napose nenog datiranja, kao i svega onoga što iz toga proizlazi.

U našoj povelji kaže se da Krešimir »po božjoj milosti kralj Hrvata i Dalmatinaca« (dei gratia croathorum atque dalmatinorum rex) kraljuje 24 godine.¹⁴⁸ To bi značilo da je on prvi hrvatski vladar, koji nosi ovakvu titulu, a ne, kako se dosada držalo, Petar Krešimir. Zapravo, po Tomi Arhidakonu trebao bi prvi biti Držislav, koji je dobio naslov kralj Dalmacije i Hrvatske, te su on i njegovi nasljednici tako i nazivani. Naime, oni su od bizantinskih careva primili znakove kraljevskog dostojanstva i nazivali su se njihovim »eparsima i patricijima«. Toma dodaje: oni su imali »po nasljeđu otaca i pradjedova njihova porijekla gospodstvo kraljevine Dalmacije i Hrvatske« (ex successione sue originis patrum et proavorum dominium regni Dalmatiae et Croatiae).¹⁴⁹ Prema Tomi bi, dakle, Držislav bio prvi¹⁵⁰ nosilac titule »rex Dalmatiae et Chroa-

¹⁴⁸ Stipišić prvo ovoga kralja stalno naziva: Mihajlo Krešimir II, koji mu je jedan od najvećih hrvatskih vladara, te zato i zastupa staru kronologiju njegova vladanja od 940—969, a za Krešimira I 935—945. Zatim kaže da je taj vladar (tj. Mihajlo Krešimir II) »zaista bio na vlasti 950. godine, ali to nije bila dvadeset četvrta godina njegova vladanja«, te da je on vladao samo 20 godina, a ne 24, »kako to navodi naša isprava«. Nadalje on historijskim mogućnostima pokušava »protumačiti ovu nejasnoću« tako da prihvaća da je Mihajlo Krešimir II došao na vlast uz pomoć bana Pribine, koji je ubio njegova prethodnika i takmaca Miroslava. Kako je, po Stipišiću, Mihajlo Krešimir III smatrao sebe jedinim zakonitim nasljednikom Krešimira I, a Miroslava uzurpatorom prijestolja, »prema tome možemo pretpostaviti da je Mihajlo Krešimir II smatrao sebe zakonitim vladarom već 945. godine... Ako je to zaista tako, onda bi Mihajlo Krešimir II vladao uistinu dvadeset četiri godine, te bi dvadeset četvrta godina njegova vladanja, koja se navodi u datunskoj formuli, padala upravo u 969. godinu, tj. otprilike u posljednju godinu njegova života... Tomu možemo dodati i to da XII indikcija, koja se nalazi u datumu odgovora upravo 969. godini« i da ovo podudaranje »u našem slučaju ne treba zapostaviti«. I na kraju Stipišić zaključuje da »iz ove analize datuana i pokušaja rješavanja nagomilane problematike slijedilo bi da godina postanka isprave može biti samo 969.« (o. c., 92, 80, 81).

¹⁴⁹ Thomas Archidiaconus, *Historia Salonitana, Scriptorum III, MSHSHM XXIV, Zagrabiae 1894, 38, 39.*

¹⁵⁰ Netočno je Šišićevo pobijanje Tome, koji tobože kaže da je Držislav bio »prvi kralj hrvatski« (F. Šišić, *Privučnik izvora... I/1, 212, bilj. 1*), jer Toma Arhidakon uopće tako ne piše, a to je velika razlika!

tiae« tj. »rex Chroatorum et Dalmatinorum«. ¹⁵¹ Da tome nije tako najbolje pokazuje titulacija Krešimira I, ¹⁵² koji se prvi ovako naziva. Njegovi pak pretšasnici Trpimir i Muncimir zovu se ili »Chroatorum dux ili »dux Chroatorum«, a »Chroatorum rex« ili »rex Chroatorum« Tomislav, koji čak vrši konzulsku čast ¹⁵³ »in provincia Chroatorum et Dalmatiarum finibus«. ¹⁵⁴

To bi značilo da je tek Krešimiru Prvom uspjelo ujediniti Hrvatsku i Dalmaciju i prozvati se kraljem Hrvata i Dalmatinaca, po kojima u to doba Konstantin Porfirogenet naziva Jadran »τὸ πέλαγος Δαλματῶν« ¹⁵⁵ tj. More Dalmatinaca ili Dalmatinsko more. ¹⁵⁶

Samo, pitanje je kada je došlo do ovoga ujedinjenja, a to je eto baš povezano s godinama vladanja navedenog vladara.

Kako je Krešimir I 950. kraljevao 24 godine, znači da je naslijedio svoga oca na prijestolju 926 godine. ¹⁵⁷

Tko mu je bio otac, znamo iz Konstantina Porfirogeneta. Naime ovaj car-pisac kaže da mu se je otac zvao »Τερπημέρη«, ¹⁵⁸

¹⁵¹ V. o tome odvojeno mišljenje od ostalih povjesničara N. Klaić (*Povijest Hrvata...*, 322, 323).

¹⁵² Farlati piše ovako: »Thomas Archidiaconus docet neminem Ducum Chroabatie Regis titulum usurpasse ante Dirsislavum, qui decimo saeculo floruit. Sed in archivio Monachorum S. Chrisogoni Jadrensis extat Diploma, in quo Cresimirus primus *Major dictus*, et proavus Cresimiri tertii, regio nomine donatur. Vereor autem, ut Cresimirus primus sive Dux, sive Rex cum Joannis VIII. Pontificatu Spalatensi componi possit, et huic praeponendum censeo Muncimirum II filium Trpimiri secundi, si vera sunt, que Dandulus scripsit« (o. c. I, Venetiis 1751, 341).

¹⁵³ V. o tome negativno, ali interesantno mišljenje N. Klaić (*Povijest Hrvata...*, 292 i bilj. 69—76).

¹⁵⁴ RD, 5, 15, 188, 189, 187.

¹⁵⁵ RD, 346.

¹⁵⁶ Poznat je i naziv kralja Petra Krešimira za to isto more u njegovoj čuvenoj povelji od 1069. »in nostro dalmatico mari« (RD, 73). tj. »u našem dalmatinskom moru« ili Jadranu. Cistercića pak Gunter, kada priča u svome spisu kako je pao Zadar i Carigrad, kaže za ovo more i »... mare Adriaticum, quod et ipsum *Dalmaticum* (S. A.) appellatur«, te dalje tumači postanak toga naziva (Guntheri Cistercitenensis Historia captae a Latinis Constantinopolis, J. P. Migne, PL 212, Parisiis 1855, 232, 233, 235, 238).

¹⁵⁷ Otac mu se je, po Konstantinu Porfirogenetu, zvao Trpimir (II) i on s Tomislavom nije sin Muncimira, kako to piše Šišić i Mandić (*Rasprave...*, 351, 367), koji je čak prihvatio falsificirani zapis (»troškovnik«), tobože iz Britanskog muzeja u Londonu, dra Ch. F. Arensa (»Važan prilog starohrvatskoj povijesti«, *Hrvatska revija* 13, Zagreb 1940, 595), učinjenu po nalogu pok. dra Držislava Švoba, gdje se pored kralja Trpimira navode i Petar i Častimir, sinovi anonimnog »nedavno preminulog kralja« (D. Mandić, o. c., 343—345, 350), što je zbilja nonsens!

¹⁵⁸ Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio. Greek edited Gy. Moravcsik, Budapest 1949, 148.

tj. Trpimir (II).¹⁵⁹ Ovdje treba da navedemo da Trpimirovo vladanje stavlja Vj. Klaić »o. 930 — o. 945«,¹⁶⁰ Šišić »o. 928—935?«,¹⁶¹ M. Barada »o. 928 — o. 935«,¹⁶² Vl. Babić ne samo da to ne datira nego čak vrlo neobično piše da »o vladanju prva dva Tomislavljeva nasljednika, *Krešimira I i Trpimira II* (I. S. A.), nisu poznate nikakve pojedinosti...«,¹⁶³ dok N. Klaić stavlja staro datiranje vladavine Krešimira I (o. 935—945) i Miroslava (945—945).¹⁶⁴ U najnovije pak vrijeme B. Ferjančić ide tako daleko komentirajući Porfirogeneta da smatra Klaićevo izlaganje iz 1925. najvjerojatnijom pretpostavkom. Naime, po Klaićevom mišljenju kada car-pisac kaže da je Trpimir otac Krešimira, onda je to vladar iz sredine IX stoljeća, a kada govori o samom Krešimiru i njegovu sinu Miroslavu, da je to vladar iz druge četvrtine X stoljeća.¹⁶⁵

¹⁵⁹ Vj. Klaić analizirajući 31. glavu DAI-a, gdje Porfirogenet spominje poslije arhonta Porge: arhonta Trpimira, oca arhonta Krešimira, nadalje arhonta Krešimira i sina mu Miroslava, kaže da se dosad nije moglo ustanoviti u koje oni stoljeće spadaju, da li u IX ili u X, jer ih historici među i u jedno i u drugo stoljeće tamo počom od Luckusa. Nadalje piše kako su od ova četiri arhonta (izuzev Porge) učinili tri, no i to im nije pomoglo, jer su morali stvoriti »skroz fantastičnog arhonta Trpimira II, da bude djed ubijenome arhontu Miroslavu«. Stoga on smatra da se cijeli ovaj čvor može lako riješiti hipotezom, da je Konstantin imao na umu dva Krešimira, te da je jedan Krešimir s ocem Trpimirov živio u IX stoljeću, a drugi Krešimir sa sinom Miroslavom u prvoj polovici X stoljeća. Da je ova hipoteza posve opravdana, Klaić kaže da to dokazuje i letimična analiza Konstantinovog kazivanja u 31. glavi, gdje je on poredao svoje bilješke kronološki od najstarijih vremena do svojega doba. U dokaz toga Klaić iz cijele ove glave iznosi 8 bilježaka, koje tobože po njemu teku kronološkim redom i završava onim što je već rekao u pogledu tih vladara, dodajući da je Krešimir uopće ime, koje se za narodnih vladara kroz tri stoljeća više puta ponavlja (»Prilozi hrvatskoj historiji za narodnih vladara«, *Zbornik kralja Tomislava*, Posebna djela XVII, Zagreb 1925, 212—214). Modutim ako se detaljnije analizira ova glava (31), onda se vidi da to nije tako i da se Porfirogenet ovdje ne drži onakvog kronološkog reda, kako je Klaić iskonstruirao, te da Trpimir (II) svakako spada u X stoljeće i on je otac Krešimira I, a djed Miroslava!

¹⁶⁰ *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća* I, Zagreb 1899, 85.

¹⁶¹ *Povijest Hrvata...*, 430, 431.

¹⁶² M. Barada-L. Katić-J. Šidak, *Hrvatska povijest za VIII razred srednjih škola* I, Zagreb 1943, 48.

¹⁶³ *Istorija naroda Jugoslavije* I, Beograd 1953. (ćir.), 185.

¹⁶⁴ *Izvori za hrvatsku povijest* I, Zagreb 1955, 35, 39. Iako je N. Klaić, kada je pisala svoju »Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku«, morala biti upoznata s onom poveljom Krešimira I, objavljenom 1967. i 1969. godine, ona ostaje pri svome starom datiranju hrv. narodnih vladara iza Tomislava i »Mihajla Krešimira II« iz 1955. (v. *Povijest Hrvata...*, 312).

¹⁶⁵ *Vizantinski izvori za istoriju naroda Jugoslavije* II, SAN, Posebna izdanja CCCXXIII, Vizantološki institut knj. 7, Beograd 1959, 43. bilj. 122, 45, bilj. 138.

Ovakva vrst proizvoljnog kombiniranja, naravno, otpada sama od sebe.

I dok Šišić piše isprva (1914) da misli da je »Trpimir budi sin Tomislavljev budi brat njegov, noseći tako ime pradjedovo, odnosno djedovo«, te na istoj strani svoje radnje u bilješci 2 dodaje kako mu izgleda »kao da je Trpimir prije Tomislavov brat, nego li sin«;¹⁶⁶ 11 godina kasnije (1925) piše da je on Tomislavov »jamačno mlađi mu brat«¹⁶⁷ ili »možda stričević«, a »prema tome — na što nas upućuje već i ime — unuk istoimenog hrvatskog kneza iz sredine IX stoljeća«.¹⁶⁸ Međutim, Barada mu ne određuje srodstvo, već naprosto kaže da je naslijedio Tomislava.¹⁶⁹

Prije nego išta unaprijed kažemo, pogledajmo što piše Konstantin VII Porfirogenet o arhontima ili vladarima Hrvata, Srba, Zahumljana, Travunjana, Konavljana, Dukljana i Neretljana (Pagana). On prvo opisuje kako je Vasilije I (867—886) na molbu poslanika ovih plemena poslao svoje svećenike, koji su ih pokrstili. Zatim izričito kaže da im je po pokrštenju dao one arhonte, koje su htjeli i izabrali od roda koji su najviše štovali i volili.¹⁷⁰ I otada do danas, navodi dalje, njihovi arhonti su od istih rodova i ne od drugoga.¹⁷¹

To znači da su svi ovi, kako je to već dobro uočio Šišić,¹⁷² imali vladara iz istih dinastija koje su došle na arhontsku vlast u doba Vasilija I. Prema tome i Hrvati su imali za vlade Konstantina Porfirogeneta svoje kraljeve iz one iste dinastije koja je započela da vlada u toj zemlji od Konstantinovog djeda Vasilija.

Međutim, izgleda da se je tu, s obzirom na druge izvore koji se odnose na Hrvatsku, Konstantin VII ipak malo prebacio, te ćemo preko toga prijeći s konstatacijom da su članovi hrvatske vladarske kuće i za njegova doba iz iste dinastije, koja je bila i krajem IX stoljeća.

¹⁶⁶ »Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji«, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva* NS XIII, Zagreb 1914, 60.

¹⁶⁷ I D. Mandić smatra Trpimira II, čiju vladavinu stavlja u razdoblje od o. 929. — o. 935, sinom kneza Mutimira, a za mlađeg brata Tomislava (D. Mandić, o. c., 351).

¹⁶⁸ *Povijest Hrvata...*, 431, 432.

¹⁶⁹ M. Barada-L. Katić-J. Šidak, o. c. I, 48.

¹⁷⁰ Međutim u biografiji svoga djeda Vasilija, koju je napisao Porfirogenet o. 950. g., stoji da je ovaj vladar po pokrštenju Hrvatima i Srbima postavljao za arhonte one koje oni sami sebi izaberu iz redova svojih suptemenika (*Vizantiski izvori...* II, 5, 80).

¹⁷¹ Constantine Porphyrogenitus, o. c., 124, 126; F. Rački, *Documenta...*, 370, 31; Za prijevod toga pasusa v. F. Šišić, *Genealoški prilozi...*, 59, 60.

¹⁷² *Genealoški prilozi...*, 59, 60.

Isto tako, ne možemo se složiti sa Šišićem da su Tomislav i Trpimir II sinovi Muncimira, kao ni sa datiranjem njihove vladavine, jer se to nikako ne slaže s podatkom iz naše isprave.

Mi znademo da Toma Arhidakon spominje Tomislava kao kneza (ducis) u vezi Ivana, koji je bio splitski nadbiskup 914. godine.¹⁷³ Nadalje, i papa Ivan X (914—928), kada piše jedno zajedničko pismo Tomislavu, zahumskom knezu Mihajlu, svećenicima u narodu »per Sclauoniam et Dalmatiam«, on ovoga prvoga naziva »kraljem Hrvata« (regi Chroatorum).¹⁷⁴

Samo je jedno pitanje iz koje je godine to pismo i kada je onaj prvi crkveni sabor u Splitu održan?

Po našem mišljenju, svakako nije Tomislav vladao sve do 928. ili čak do nešto poslije te godine, kako to Šišić smatra,¹⁷⁵ dok Barada stavlja njegovu smrt o. 928,¹⁷⁶ čime prihvaća ono što je Šišić pisao u svojoj »Povijesti Hrvata« 1925.¹⁷⁷

Mi pretpostavljamo da je Tomislav zavladao Hrvatskom početkom 10. stoljeća i da je možda već o. 920. godine umro. Ako je i približno tako, onda kada bi bio onaj crkveni sabor u Splitu, za koji Šišić tvrdi da je sazvan 925.¹⁷⁸

Po našem mišljenju taj sinod je mogao biti i mnogo prije, jer uopće nije ničim osnažena i dokazana ta datacija od 925. godine. Isto tako je mogao biti održan i prije 920. godine.

No sve ovo ne znači da mi zasigurno tvrdimo da je baš o. 920. umro Tomislav. Mi ovdje možemo dodati da je on mogao i prije umrijeti, tj. sinod se je mogao obaviti tamo negdje iza 915. godine, i papino pismo je također moglo biti iz istoga toga vremenskoga razdoblja. Prema tome je Tomislav postigao kraljevski naslov svakako već u drugom deceniju 10. stoljeća, a ne 925. godine.

Ovakvo deduciranje moglo bi nas odvesti i suviše u širinu u vezi sa Tomislavom, njegovom vladavinom i događajima, koji se pripisuju njegovu dobu.

Stoga ćemo se vratiti na samoga Trpimira II, oca Krešimira I, da mu po mogućnosti dademo mjesto nove datacije u genealogiji hrvatskih narodnih vladara.

Što je bio Trpimir Tomislavu, ne znamo. No ipak ga je naslijedio direktno na prijestolju. To bi značilo da je vladao o. 920. (ili nešto ranije) pa približno sve do 926. godine.

¹⁷³ Thomas Archidiaconus, o. c., 36.

¹⁷⁴ RD, 189.

¹⁷⁵ *Genealoški prilozi*..., 58, 87, 88; *Povijest Hrvata*..., 401, 429, 430.

¹⁷⁶ M. Barada-L. Katić-J. Šidak, o. c. I, 48.

¹⁷⁷ O. c., 429.

¹⁷⁸ *Povijest Hrvata*..., 415, 416.

Po tome nisu Zaharija, srpski knez (arhont) i jedan dio Srba prebjegli u Hrvatsku k Tomislavu, kako to piše Porfirogenet,¹⁷⁹ nego su došli k Trpimiru II. Isto tako, nije Tomislav pobijedio Bugare, koji su napali Hrvatsku, nego ili Trpimir II ili pak njegov sin Krešimir I.

Za Trpimira II na njegov dvor je došao cnaj Martin,¹⁸⁰ o kome dosada ništa konkretnije ne znamo i ne možemo da preciznije razjasnimo njegovu misiju.¹⁸¹ No svakako možemo reći da je za miroljubive vladavine ovoga kralja Hrvatska i dalje snažna i na kopnu i na moru, kako to opisuje opet car Konstantin VII.¹⁸²

Kada je 926. g. naslijedio Trpimira II njegov sin Krešimir I, on je odmah bio stavljen pred mnoge državno-političko-crkvene probleme, koje je trebao hitno rješavati.

Konstantin Porfirogenet piše da je arhont Hrvatske od vlade cara Heraklija podanički potčinjen bizantinskom caru. Nadalje kaže da je Hrvatska do arhonta Krešimira mogla podići za ono vrijeme ogromnu vojsku, sastavljenu od konjaništva i pješadije, a posjedovala je i vrlo snažnu mornaricu, koju su sačinjavale sagene i kondure, kako nas također o tome isti pisac izvještava u brojkama.¹⁸³

Da li je ovaj hrvatski vladar makar nominalno priznavao vrhovnu bizantinsku vlast kao njegovi preci? Na ovo možemo prije negativno odgovoriti, i to na osnovu Krešimirove ponosne titule »dei gratia Croathorum atque Dalmatorum rex«, koja potvrđuje i ukazuje na potpunu nezavisnost njegovu i njegove države.

No i ovaj je vladar unatoč takvoj snažnoj vojničkoj sili, poput svojih prethodnika vodio miroljubivu politiku sa svima okolnim susjedima. Zbog toga su i za njegove vladavine oni Hrvati, koji su se željeli baviti trgovinom, i dalje odlazili sagenama i kondu-rama od grada do grada obilazeći Paganiju i Dalmatinski zaljev čak do Venecije, kako se to lijepo uočuje iz djela Konstantina VII.¹⁸⁴

¹⁷⁹ Constantine Porphyrogenitus, o. c., 158; RD, 390, 391.

¹⁸⁰ Barada stavlja pogrešno njegov dolazak u Hrvatsku u 931. g. i stvara iz toga neke neuvjerljive zaključke (M. Barada-L. Katić-J. Šidak, o. c. I, 48). Inače u dodatku Krešimirovoj povelji od 950. g. govori se kako su ona devatorica kraljevih ljudi dali sagraditi crkvu sv. Martina, sv. Stjepana pape i Djevice Marije u Vranjicu, bogato je obdarivši. Crkva sv. Martina na tome otočiću postoji i u XIV st., a kasnije joj nestaje traga i arheolozi imaju zadaću da je pronađu. Svakako ovakva crkva u čast sv. Martina ukazuje kako je kult toga sveca cvao u karolinško doba i kako se je raširio i u naše krajeve (J. Stipčević, o. c., 94, 89, 90, 89).

¹⁸¹ Vizantiski izvori... II, 43, bilj. 124.

¹⁸² Gl. Constantine Porphyrogenitus, o. c., 150; RD, 398.

¹⁸³ Constantine Porphyrogenitus, o. c., 150.

¹⁸⁴ Constantine Porphyrogenitus, o. c., 150.

Dakle, već i po ovome vidimo da Šišić nema pravo kada piše da o Trpimiru i »njegovu sinu i nasljedniku Krešimiru I (o. 935—945)¹⁸⁵ ne znamo ništa više nego da su oni umjeli hrvatsku državu održati na onoj visini i snazi do koje ju je podigao kralj Tomislav.«¹⁸⁶

Već smo prije rekli da sam Porfirogenet piše da je arhont Krešimir sin arhonta Trpimira. Nadalje, da je Hrvatska imala veliku moć i mnoštvo vojske sve do njega i za vrijeme njegove vladavine, a kad je on umro, smanjila se je kopneno-pomorska snaga u toj zemlji.¹⁸⁷

Prije nego što stavimo neke važnije događaje u razdoblje Krešimirove vladavine, potrebno je da utvrdimo barem približno godine njegovog kraljevanja.

Dakle on je sjeo na očevu prijestolje 926; 950. je vladao već 24 godine. Kada je prestao vladati, tj. kraljevati, sigurno i određeno ne znamo, iako ima za to jedan vrlo kasni i od ovoga doba vrlo daleki podatak. To je tzv. »Catalogus¹⁸⁸ ducum et regum Dalmatie et Croatiae«,¹⁸⁹ sastavljen u prvoj polovici 18. stoljeća, a pisac bi mu valjda imao biti Isusovac Filip Riceputi. U njemu pod »Reges« kaže prvo ovo: »XVII. Cresimirus I. filius Tiscimiri regis Seruię a patre Bosina et regio titulo donatur circa 929; defuncto Cidomiro socero Croaciam nouo suo regno adiungit regiamque Salonę¹⁹⁰ figit 932, vxor Helena basilicarum apud Salonas fundatrix: obiit circa 954.«¹⁹¹

S tim katalogom je povezan iz istog vremena spis »Pontifices Salonitani et Spalatenses a quodam Dalmata ex Archivis Romanis collecti«, koji je prvi publicirao D. Farlati. Taj spis on naziva

¹⁸⁵ D. Mandić stavlja godine vladanja ovoga Krešimira I u razdoblje od o. 939 — o. 944. (o. c., 367).

¹⁸⁶ *Povijest Hrvata...*, 431.

¹⁸⁷ Constantine Porphyrogenitus, o. c., 150.

¹⁸⁸ Čudno je što Šišić, koji je objelodanio ovaj »Catalogus«, ni jednom riječju ne citira da je i D. Farlati publicirao »Series Ducum et Regum Chrobatiae« (D. Farlati, o. c. I, 342, 343), iako se njime služio već Fr. Bulić (»Izvještaj o crkvi sv. Marije od Otoka i nadgrobnom napisu kraljice Jelene«, *Vjesnik Hrv. arh. društva* NS V, Zagreb 1901, 222, bilj. 14 i 15). Inače ovaj »Series« navodi 23 hrvatska vladara, a »Catalogus« 29 (ne 28, kako piše F. Bulić, o. c., 222—227). Uz to se Farlatijev »Series« ne slaže sasvim s onim »Catalogus«-om, koji je publicirao Šišić, i u razdoblju vladara a i nekim navodima. I konačno njega je sastavio sam Farlati, kako to navodi »ex antiquis monumentis optimisque scriptoribus...« (D. Farlati, o. c. I, 342).

¹⁸⁹ Državni arhiv u Zagrebu — 36 D 1—X, str. 122—124.

¹⁹⁰ L. Katić kaže da je »Solim od IX—XII stoljeća bio prestolnica hrvatskih narodnih vladara« (»Solinski mlinovi u prošlosti«, *Starohrvatska prosvjeta* III/2, Zagreb 1952, 218).

¹⁹¹ F. Šišić, *Genealoški prilozi...*, 89, 91.

»rimskim katalogom«, a saznao je da mu je autor neki učeni Dalmatinac, koji je za svoga boravka u Rimu iz tamošnjih Tabularia sakupio imena solinskih ili splitskih biskupa te ih uredio kronološki sve do svoga doba. Na to upućuje, kaže dalje Farlati, sam naslov ovoga kataloga, u kojemu ipak nije spomenuto ime autora. Inače ovaj spis seže do 1719. godine¹⁹² i u njemu imamo za Kresimira slijedeće podatke: »Joannes VIII alius Januarius II Archiepiscopus Spalatensis vicesimus sextus. Praefuit ab an. 914. usque ad an. c. 940. sedentibus Joanne X. Leone VI. Stephano VII. Joanne XI. Leone VII. Stephano VIII. imperante in Oriente Constantino Porphyrogenito cum Romano Lecapeno, regnante in Servia Tiscimiro, Ducibus in Croatia Michaelae, Ciodimiro, aliis Tirpimiro. deinde in eadem Croatia regnante Cresimiro I. Fruntianus IV. Archiepiscopus Spalatensis vicesimus septimus. Praefuit inter annos 940 et 970. sedentibus Stephano VIII. Martino III. vel Marino II. Agapito II. Joanne XII. Leone VIII. Benedicto V. Joanne XIII. imperantibus in Oriente Constantino Porphyrogenito, Romano, Nicephoro Phoca, Joanne Zemnisce; regnante in Croatia Cresimiro I...«¹⁹³

Nadalje pak isti Farlati u svom djelu piše pod »Frontianus archiep. ab anno 940 ad 970« ovo: »... Qui temporibus illis principatum in Chrobotis obtinebant, eos nullum sive Archiepiscopo, sive Ecclesiae Spalatensi commodum aut beneficium contulisse reperio. Tamislao in regimen Chrobotiae Cidomirus, huic vero successit Cresimirus nepos, cognomento Major, ut in Tabulis Dalmaticis appellatur...«¹⁹⁴

Bulić-Bervaldi donose isječak ovoga spisa kao prilog F, gdje su i ova dva podatka. No oni se uopće ne osvrću na Farlatijev komentar u vezi s Frontianusom. Nadalje pokušavaju nedovoljno uvjerljivo pobiti Farlatijev navod u pogledu autora »rimskoga kataloga«, čiji se rukopis nalazi pod naslovom »Salonitana et Spalatensia Sacra« u Državnom arhivu u Zagrebu. Naime, oni drže da je njegov sastavljač ili Riceputi ili Farlati, iako ni Riceputijev rukopis uopće ne sliči rukopisu autora »rimskoga kataloga«, a od Farlatija ne postoji nijedan dokument napisan ili potpisan njegovom rukom.¹⁹⁵

¹⁹² D. Farlati, o. c. I, 329, 332—337.

¹⁹³ Farlati ovaj podatak ovako komentira: »Cresimiro Senior, et proavus Cresimiri tertii, cui Petro etiam nomen est, non incommode aptari potest hisce temporibus, et cum Pontificatu Fruntiani IV aetate conjugi...« (o. c. I, 341).

¹⁹⁴ D. Farlati, o. c. I, 334, 109.

¹⁹⁵ Gl. Fr. Bulić-J. Bervaldi, *Kronotaksa solinskih biskupa uz dodatak kronotaksa spljetskih nadbiskupa (od razorenja Solina do polovice XI. v.)*, Zagreb 1912—13, 74. 77—96.

Također Šišić ne donosi onaj Farlatijev komentar, a što se tiče ovoga »rinskoga kataloga« on isprva smatra da ga je kompilirao o. 1719. možda Riceputi ili Farlati. Na 89. stranici iza toga, u istome svome radu, piše da je ovaj katalog saloni/tanskih i splitskih nadbiskupa sastavio onaj isti anonim spisa »Catalogus ducum et regum...« Nadalje tvrdi da tješnju vezu između oba »imenika« jasno dokazuje činjenica što se kompilator »Rinskoga kataloga« očito služio katalogom hrvatskih vladara, a to znači (s obzirom na pismo) da su oba kataloga »budi postala istodobno, budi da je hrvatski vladarski katalog nešto stariji«. Kao pisca ili kompilatora ovih obih kataloga, kaže dalje Šišić, »označio je s uspjehom dr Faber patra Riceputija, do kojega su rezultata u novije vrijeme također došli Bulić i Bervaldi,¹⁹⁶ što nije točno. Naime Bulić i Bervaldi tako ne kažu, jer oni smatraju Riceputija ili Farlatija piscima kataloga, koji se odnose na solinske i splitske pontifike. Uz to u Farlatija, koji je naveo sam autora ovoga spisa, izričito stoji da je »a quodam Dalmata...« sastavljen tzv. »rimski katalog«, a to znači ne Riceputi ne Farlati, koji su po porijeklu pravi Talijani.

Koji je stariji od ovih kataloga, teško je određenije reći. Svakako možemo prihvatiti da su oba spisa nastala u prvoj polovici XVIII stoljeća.

Što se tiče važnosti prvoga kataloga, Šišić kaže da je »sasvim obična i nekritična kompilacija na osnovu štampanih nekih knjiga, ali i bujne fantazije inače nepoznata autora iz prve polovice XVIII. vijeka« i da on »ne može nikako da zapremi odličnije mjesto među *izvorima* hrvatske prošlosti. On je naime po postanju svome naprosto kompilacija, koja se temelji sad na historiji, sad na mutnim izvorima, što više »kada ga se dobro prouči, opaža se »jasno, da se kompilator ispomagao još i živahnom fantazijom svojom, a sve u težnji, da zgodno poreda i složi svoj posao. Opaža se dakle isto takva tendencija, kao i kod takozvanog »rinskoga kataloga« salonskih i spljetskih nadbiskupa«. Dalje je Šišić naglasio da on objavljuje ovaj prvi katalog u cijelosti i zato da se zadovolje oni koji ga još ne poznaju« a drže da u njemu ima bog zna šta vrijednoga i važnoga »izrazujući nadu da će na osnovu ovoga njegovog komentiranja istoga kataloga »pravi kvalitet kataloga još bolje izaći na vidjelo.«¹⁹⁷

Sa Šišićevim ovakvim negativnim gledanjem na ovaj Catalogus i njegove pouzdanosti nije se složio u posljednje vrijeme V. Novak, koji smatra »da se može u izvjesnoj mjeri poslužiti i ova-

¹⁹⁶ *Genealoški prilozi...*, 18, bilj. 2, 89.

¹⁹⁷ O. c., 60, 89.

kvim spisom« i da se »svakako treba zaustaviti na tom katalogu već stoga jer on potječe od naučnika velikog ugleda. Riceputi je sa najvećom akribijom ne samo odabirao i analizirao izvore, nego se prema njima također strogo odnosio, kad ih je uzimao za osnovu svojih zaključivanja«. Zato, jednako kao što su Rački i Bulić ozbiljno uzeli u razmatranje ovaj Catalogus, Novak smatra da se ipak treba zaustaviti na jednom podatku u ovom spisu.¹⁹⁸

Unatoč ovakvom najnovijem mišljenju, svakako se mora sa punim oprezom pristupiti ovome Catalogusu hrvatskih knezova i kraljeva, na koji je Šišić prvi upozorio da su mu podaci »upravo sasvim nepouzdati, dapače nemogući «i iznio da su uzeti iz tzv. Ljetopisa popa Dukljanina, koji je ovome kompilatoru bio »prvi glavni izvor.«

U tome Ljetopisu se govori kako je Belo oženio sina Tišimira za kćer bana Čudomira iz Bijele Hrvatske. Ova mu je rodila dva sina: Predimira i Krešimira (Cresimirum). Kasnije je prvi zauzeo cijelu Crvenu Hrvatsku i njome zavladao, a njegov brat Krešimir zauzeo je Bosnu uz pomoć Čudomira, i kada je umro otac njegove majke zavladao je Bijelom Hrvatskom. U to vrijeme je umro bugarski car Petar.¹⁹⁹

Prema datumu smrti cara Petra (30. I 969)²⁰⁰ možemo sa sigurnošću reći da ovo nije naš Krešimir I, jer on je mnogo ranije umro. Unatoč toga ne bi se i mogli sasama složiti sa Šišićem da su »svikolici podaci bivšeg trogirskog imenika... sasvim nepouzdati i bez ikakve historičke vrijednosti«,²⁰¹ jer su oni uzimani iz većinom danas izgubljenih izvora kao i onih, koji i danas nisu sasama podrgnuti jednoj temeljitoj kritici, kao ni ovaj »rimski katalog«, koji još nije dobio svoje određeno mjesto među izvorima za hrvatsku srednjovjekovnu historiju. Što se tiče porijekla Krešimira I, vidimo da Riceputi nema pravo, jer znamo po Konstantinu točno tko mu je bio otac, tj. vladar Hrvatske, a ne Srbije.

Isto tako nije zavladao Hrvatskom o. 932. nego već 926, kako se to očito vidi iz naše isprave. Nadalje da bi mu se žena zvala Jelena ili ne, vrlo je primamljiv podatak, i mi ćemo ga pokušati osnažiti nekim izvorima. Podatak pak da je Krešimir I umro o. 954. izgleda nam također da nije daleko od istine, i to naročito u vezi s onim pasusom u DAI-u, gdje Profirogenet govori o ovom kralju i stanju poslije njegove smrti.

¹⁹⁸ *Zadarski kartular svete Marije*, JA, Zagreb 1959, 34.

¹⁹⁹ *Ljetopis Popa Dukljanina*. Uredio F. Šišić, SAN, Beograd—Zagreb 1928, 323, 324.

²⁰⁰ *Ljetopis Popa Dukljanina*, MIH, Zagreb 1950, 73, bilj. 146.

²⁰¹ *Genealoški prilozi...*, 64.

Iz »rimskog kataloga« pak doznajemo da za nadbiskupovanje u Splitu Ivana VIII, zvanog po nekima i Januarije II (914— o. 940), knezovi su u Hrvatskoj Mihajlo, Čudomir, po nekima Trpimir, i onda kao kralj Krešimir I.

Međutim taj podatak je netočan u pogledu knezovanja Mihajla u Hrvatskoj, a identificiranje Trpimira sa Čudomirom i obratno ne objašnjava nam ipak točnije rodbinsku vezu s Krešimirom, koju je sigurno utvrdio ondašnji izvor: car Konstantin VII. Jedino što se možemo u cijelosti složiti jest podatak u »rimskom katalogu« da je i za nadbiskupa Ivana vladao Krešimir. Ovaj svoju kraljevsku funkciju vrši do pedesetih godina X stoljeća, i to za vrijeme nadbiskupovanja Ivana a dijelom i za nadbiskupovanja Fruntianusa IV (940—970), o kome Toma Arhidakon ništa nezna — a ne kako se kaže u tom istom katalogu za cijelog njegova mitropolitovanja. Još nešto. Kada Farlati govori o nadbiskupovanju Fruntianusa, on priča da je Tomislava naslijedio Čudomir, a ovoga »nepos« Krešimir s nadimkom »Major«, kako ga se zove »in Tabulis Dalmaticis«.

Na ovaj se podatak začudo nitko od naših historičara dosada nije osvrnuo, pa čak ni Šišić ni Barada. Svakako je interesantno što kaže Farlati o ovom redosljedu vladara, a njegov navod da se Krešimir zove »Stariji« u dalmatinskim ispravama (spisima) točan je, jer tako baš stoji u onoj ispravi iz 1067. godine.

Inače Farlatijev navod da je Krešimir unuk Čudomira, svakako otpada, jer prvorazredni izvor Porfirogenet donosi samo da mu se je otac zvao Trpimir, a ne Tišimir, dok o djeđu ne govori ni riječi. Iz istoga razloga otpadaju i svi ostali spomenuti navodi o Krešimirovu rodbinstvu, što ga sadrži katalog hrvatskih knezova i kraljeva kao i tzv. Ljetopis popa Dukljanina.

Nakon što smo ovako kritički pretresli ove interesantne no zato slabo vjerodostojne i malo upotrebljive podatke iz Dukljanina i iz obiju kataloga, te približno utvrdili godine vladanja Krešimira I, možemo prijeći na to da pokušamo iznijeti koji su se sve događaji odigrali za njegova dugog vladanja.

U prvom redu je 10. VII 926. Mihajlo »rex Sclavorum« zauzeo južnoitalski grad Sipont,²⁰² kako to kažu »Annales Barenenses«.²⁰³ To je onaj isti zahumski vladar, koga Ivan Đakon naziva »Sclavorum duce« pod 912. godinom,²⁰⁴ te kome je kao i Tomislavu pisao papa Ivan X. Samo tada, kada mu se obraća papa, imenuje se još kao

²⁰² O tome vladaru i događaju v. D. Gruber, »Iz vremena kralja Tomislava«, *Zbornik kralja Tomislava*, 336—341.

²⁰³ RD, 393.

²⁰⁴ RD, 388.

»dux«,²⁰⁵ a već spomenute 926. »rex«, dakle upravo kada Krešimir započinje sa svojim kraljevanjem. Tada se je Mihajlo kitio i visokim bizantskim titulama: antipata (prokonzula) i patricija, kako to piše Porfirogenet, koji mu daje i naziv: arhont.²⁰⁶

Sve bi ovo značilo da je Mihajlo priznavao vrhovnu vlast Bizanta i njegova vladara.

U vezi sa Mihajlovom ekspedicijom u Južnu Italiju, ne isključujemo mogućnost da su pri osvajanju Siponta sudjelovali i Hrvati. Slijedeći događaj za vladavine Krešimira I jest obnavljanje rata s Hrvatima od strane Simeona, koji je sam pošao protiv njih. Kada je s njima zametnuo boj, kako piše nastavljatelj kronike Georgija Hamartola i nastavljatelj Teofana u poglavlju pod naslovom »De Symeone Bulgaro et de eiusdem per Chrobatos clade et de morte eius«, bio je izgubio gotovo svu svoju vojsku. To se je dogodilo 927. g.,²⁰⁷ što se vidi iz naznačene indikcije XV. u tom poglavlju.²⁰⁸ Tada je papa poslao dvojicu svojih poslanika u Bugarsku, gdje su se zadržali dvije godine. Oni su ondje (kako nas o tome izvještavaju akti drugoga splitskog sinoda (po nalogu papinske stolice završili svoju posredničku misiju u pogledu sklapanja mira između Bugara i Hrvata,²⁰⁹ koji su se po smrti cara Simeona (27. V 927)²¹⁰ poput Madara i ostalih susjednih naroda oko Bugarske spremali da napadnu Bugare, kako dalje iznosi nastavljatelj Georgija Hamartola.²¹¹

Svakako je papa posredovanje između dva naroda izvršio u duhu onoga pismenog obećanja, koga su Hrvati dali stolici sv.

²⁰⁵ RD, 187, 189.

²⁰⁶ Constantine Porphyrogenitus, o. c., 160.

²⁰⁷ F. Šišić, bez ikakvog izvornog obrazloženja, stavlja da se je ovaj bugarski poraz dogodio 926. g. (*Povijest Hrvata...*, 422). I dok K. Jireček (*Istorija Srba I*, Beograd² 1952, 115) ne datira taj poraz, G. Ostrogorski (*Istorija Vizantije*, Beograd, 258) baca ga, također bez obrazloženja odakle je uzео to za potvrdu, u »oko 926.« B. Ferjančić pak iznosi razna mišljenja o dataciji toga rata i zaključuje da »na osnovu raspoloživih podataka ne može se tačno odrediti vreme hrvatsko-bugarskog rata, ali je sigurno da je on vođen odmah posle pokoravanja Srbije: u DAI (De administrando imperio: S. A.) kaže se da je pohod protiv Hrvata preduzet u vreme zauzimanja Srbije od strane Bugara« završava svoje izlaganje B. Ferjančić (*Vizantski izvori za istoriju naroda Jugoslavije II*, Posebna izdanja Viz. instituta CCCXXIII/7, Beograd 1959, 56, 57, bilj. 101). D. Mandić, služeći se Nastavljačem Teofana, Hamartolom i drugim bizantskim piscima, koji većina pišu da je 27. V 927, poražen car Simeon, tvrdi da je Tomislav sa Hrvatima toga dana pobijedio Bugare i njegovog vladara (o. c., 214—225).

²⁰⁸ RD, 392.

²⁰⁹ (RD), 195.

²¹⁰ I Šišić (o. c., 423) i K. Jireček (o. c. I, 115) i G. Ostrogorski (o. c., 258) pišu da je taj vladar umro 27. V 927.

²¹¹ RD, 394.

Petra da neće nikada provaliti u tuđu zemlju i ratovati nego jedino ukoliko netko baš njih napadne, te da će radije živjeti u miru sa svima koji to žele.

S takvom obavezom, koju su i za Trpimira II obnovili,²¹² Hrvati su se automatski stavili pod zaštitu rimske kurije. Time se može objasniti i potez Ivana X što je posredovao u korist Hrvata preko svojih poslanika, koji su uspješno obavili svoju misiju. Nakon toga je papa uputio jednoga od njih, i to biskupa Madalberta u Split. Ondje je pod njegovim predsjedanjem²¹³ održan tzv. drugi sinod, čija je datacija (potkraj 927. ili 928. g.)²¹⁴ ipak vrlo problematična, jer ta godina nije ničim točnije dokazana. Dapače, ako uzmemo da su se oni poslanici vratili iz Bugarske u Rim 928. ili početkom 929, onda je Madalbert mogao stići u Split najranije 929. Te je godine najvjerojatnije i održan onaj drugi sinod.

Iz sadržaja zaključaka ovog drugog sinoda vidimo da se je na njemu nalazio i »vladar Hrvata« (Chroatorum princeps) sa svojim višim plemstvom (eius proceribus), među koje su se ubrajali banovi, župani i dvorski dostojanstvenici.²¹⁵

U vezi s tim automatski otpada i kombinacija Šišića iz 1914. kada kaže kako je pažnje vrijedno da se hrvatski vladar od 928. g. naziva samo »Chroatorum princeps« i da mu se ne daje nikakvo ime, te da se »obično uzima da je to Tomislav, premda bi mogao već biti i njegov nasljednik Trpimir II.«²¹⁶ Faktično na ovom saboru je prisustvovao Krešimir I, koji je vladao u ovo doba Hrvatskom. Isto tako otpada i Šišićev citat iz njegove »Povijesti Hrvata«, izišle 1925. da na sinodu nalazimo »jamačno kralja Tomislava« te dodatak »da je već novi vladar sjedio na hrvatskom prijestolju, jamačno bi i poimence bio pomenut od suvremenika kompilatora ovih akata.«²¹⁷

Na ovom drugom sinodu su, dakle, u prisutnosti Krešimira I uređene crkvene prilike u Dalmaciji i Hrvatskoj, kojima je on suvereno vladao. Crkvenom organizacijom sačuvano je i političko jedinstvo Hrvatske i Dalmacije i tada je zapravo splitski nadbiskup postao mitropolita obiju ovih zemalja. Time je ukinuta i prijašnja titula »biskupa Hrvata« (episcopus Chroatorum), koja je bila priznata na prvom crkvenom saboru i novi papa Leon VI (928/9) sada naređuje Grguru, ninskom biskupu (koji je obnašao tu čast), koji je silom »prilika postao biskupom u zemlji Hrvata« (in Chro-

²¹² Constantinus Porphyrogenitus, o. c., 148, 150.

²¹³ F. Šišić, *Priručnik...* I/1, 222; RD, 195.

²¹⁴ Gl. F. Šišić, *Povijest Hrvata*, 423, 424; M. Barada-L. Katić-J. Šidak, o. c. I, 47.

²¹⁵ F. Šišić, *Povijest Hrvata*, 656.

²¹⁶ *Priručnik izvora...* I/1, 22, bilj. 2.

²¹⁷ *Povijest Hrvata...*, 424, bilj. 36.

atorum terra) da biskupuje samo u skradinskoj crkvi, zabranjujući mu da sebi prisvaja tuđe biskupije.²¹⁸

Tako je dakle Krešimirovin, a ne Tomislavovim prešutnim stavom likvidirana ova nacionalna crkva, koja je htjela imati primat i nad dalmatinskim biskupima,²¹⁹ dok je naprotiv pod čvrstim okriljem pape splitska metropolija uskoro provela svoj zamišljeni plan i postigla svoj cilj.

Ovakvim ustupkom rimskoj kuriji Krešimir »po božjoj milosti kralj Hrvata i Dalmatinaca« je uz svoju državu privezao Dalmaciju i njene gradove, u koje su se Hrvati stali sve više infiltrirati i skoro neprimjetno nadirati, te ondje stjecati polagano ali sigurno sve veće pozicije.

Za Krešimira I, koji se je brinuo poput Trpimira II za Srbe emigrante, pobjegle u Hrvatsku ispred terora Simeonova, još u doba arhonta Zaharije (o. 924),²²⁰ Časlav Klonimirović bježi iz Bugarske²²¹ i uz obilnu pomoć Bizanta, čiju je vlast priznao, obnavlja Srbiju, kako to piše Porfirogenet. Tom prilikom su se vratili kući i ovi Srbi emigranti iz Hrvatske,²²² gdje su se svojevremeno sklonili, te su sada skupa sa Časlavom i tamošnjim stanovnicima radili na obnovi zemlje, kako se to opet vidi iz djela cara pisca.

Nije isključeno da je i Krešimir I kao dobar susjed Srbije nastojao da sa svoje strane pomogne Časlavu u njegovu pothvatu oko izgradnje svoje zemlje.

Još jedan događaj, poznat iz izvora, tj. kronike Ivana Đakona, za vlade Krešimira je pokušaj Venecije da ponovno skrši Neretljane, čiji se vladar u spisu »De cerimoniis«, nastalom poslije 952. g., ne navodi među arhontima južnoslavenskih plemena, kojima »kristoljubivi gospodar« Konstantin VII upućuje naredbu (κέλευσις). Ovaj nam podatak svakako dokazuje da Paganija po svoj prilici u vremenu od 945. do 959.²²³ nije priznavala vlasti Bizanta.

Naime upravo 948. godine je, kako piše Ivan Đakon, dužd Petar Kandijano poslao 33 lađe, koje su Mlečani zvali gumbarije, protiv neretljanskih Slavena. Kad su se one vratile kući ne postigavši uspjeha, dužd je uputio ponovno isto toliki broj lađa. Nakon što je utvrđen ugovor sa neretljanskim Slavenima, lađe su se vratile kući.²²⁴

²¹⁸ F. Šišić, *Priručnik izvora...* I/1, 219, 224.

²¹⁹ F. Šišić, o. c. I/1, 221.

²²⁰ K. Jireček, *Istorija Srba I*, 115.

²²¹ O razilaženju u datiranju bijega Časlava v. *Vizantiski izvori...* II, 57, bilj. 193.

²²² Constantine Porphyrogenitus, o. c., 158, 160.

²²³ V. za to detaljnije: *Vizantiski izvori...* II, 5, 77, 78 sa bilj. 289, 292.

²²⁴ RD, 399, 400.

U Dandola pored ostalog u vezi s tim događajem stoji i ovo: »... iterum namque totidem contra eosdem mictere studuit, que, cum Sclavis renovato federe, reversi sunt...«,²²⁵ što znači da su Mlečani obnovili, a ne utvrdili, kako piše Ivan Đakon, ugovor sa Slavenima i onda se vratili kući. Naime poznato je da je Venecija sa Slavenima (Hrvatima i Neretljanima) još 839. sklopila ugovor, koji se o. 875. raskinuo. Ali 876. opet je s njima sklopila mir.²²⁶

Svakako je ovo Dandolovo pričanje malo drugačije od onoga u Ivana Đakona, koji je ipak stariji izvor za mletačku historiju od ovoga prvoga dužda pisca.

Što je ovaj ugovor sadržavao, može se različito kombinirati. Iz onog pasusa »De administrando imperio« Konstantina VII, gdje se pored ostalog kaže kako sa svojim brodovima od Hrvata odlaze jedino oni, koji se bave trgovinom obilazeći od grada do grada Paganiju i zaliv Dalmacije (τὸν κόλπον τῆς Δελματίας)

sve do Venecije,²²⁷ vidi se da je tada vladao mir na Jadranskom moru, koje Porfirogenet zove »τὸ πέλαγος Δελματιῶν.«²²⁸

S obzirom na kraljevsku titulu Krešimira I u onoj ispravi od 950, ovo more je bilo u njegovoj vlasti. Mirovni pak odnosi između Mlečana i Slavena (Hrvata i Neretljana) omogućili su širi zamah trgovine na tom dijelu Balkanskog poluotoka, što je mnogo koristilo u prvom redu narodima s tog teritorija.

Plodovi ovakve miroljubive politike Krešimira I osjetili su se i u samoj Hrvatskoj. Ona se po Konstantinu prostirala od rijeke Cetine i pružala sve uz Primorje do granica Istre, tj. do grada Labina, a također i u gorskim krajevima donekle je ulazila u temat Istre, dok je prema Cetini i Livnu graničila sa Srbijom.²²⁹

To znači da su Hrvati imali u svojoj vlasti i veći dio Istre, izuzev primorske gradove i okolice, koji su zapravo sačinjavali bizansku pokrajinu Istru.²³⁰

Hrvatska se je tada po istom piscu ubrajala u Sklavinije. Ove su se prostirale uz obalu Jadranskog mora i obuhvaćale su po Porfirogenetu Duklju, Travunju, Zahumlje, Paganiju, Hrvatsku i Srbiju,²³¹ tj. teritorij od Lješa i Ulcinja i Bara pa sve do unutar Istre.

²²⁵ Andrea Danduli *Chronica per extensum descripta*, *Renum Italicarum Scriptores* fas. 315, p. XII, p. I, Bologna 1938, 173.

²²⁶ RD, 335, 336, 366.

²²⁷ Constantine Porphyrogenitus, o. c., 150.

²²⁸ RD, 346.

²²⁹ Constantine Porphyrogenitus, o. c., 144, 145; S. Antoljak, »Problematika najranijeg doseljenja i nastanjenja Slavena-Hrvata u Istri«, *Starine*, JA 48, Zagreb 1958, 59.

²³⁰ S. Antoljak, o. c., 59.

²³¹ Constantine Porphyrogenitus, o. c., 144.

Kada Konstantin VII piše o Hrvatskoj, on je zove »χώρα«, koja je podijeljena na 11 županija,²³² a ban (βασιλος) Hrvata vlada Krbavom, Likom i Gackom.²³³

Baš 950. g. u našoj ispravi spominje se prvi po imenu poznati ban Ozrinja²³⁴ i poimence tri župana, za koje se ne kaže kojim su sve župama upravljali. Tu se navode općenito i kraljevi dvorjani (fideles, minister). Zatim podžup, ricar i dr., a pored ovih svjetovnih tu su spadali i crkveni dostojanstvenici (kapelan, biskup).

Iz toga istoga doba znamo od Porfirogeneta za ove naseljene gradove u Hrvatskoj: Nin, Biograd, Belice, Skradin, Hlivno, Stolpon, Knin, Karin i Klobuk, a u Dalmaciji: Kotor, Dubrovnik, Split,²³⁵ Trogir, Zadar, Rab, Krk i Osor, čiji su se stanovnici nazivali Romani. Dalmaciji su pripadali i brojni otoci, od kojih su na mnogima gradovi pusti i bez stanovnika. Ostali gradovi na kopnu teme Dalmacije, nakon što su ih osvojili Hrvati (Slaveni), ostali su po istome piscu također pusti i nisu imali nijednog stanovnika.²³⁶

Ipak iz ovih podataka (o prostiranju Hrvatske, te o navođenju župa i gradova) ne dobivamo dosta točno označene granice hrvatske države, jer je ova kraljevina zahvatala mnogo širi teritorij i prema istoku i prema sjeveru, kako je to dobro uočio Šišić.²³⁷

Takvo je eto bilo stanje u Hrvatskoj i Dalmaciji za Krešimira I, kada je on izdavao onaj privilegij od 950. godine kao i jedan drugi u korist samostana sv. Krševana, čiji datum izdanja ne znamo, a radi se o posjedu u selu Diklu²³⁸ kraj Zadra.²³⁹ Ovaj posjed²⁴⁰

²³² Zapravo 14, ako se ovdje ubroje i one tri, kojima je upravljao ban.

²³³ Constantine Porphyrogenitus, o. c., 144.

²³⁴ Nije dakle prvi ban bio Pribina, kako piše Šišić (*Povijest...*, 435, 436).

²³⁵ Konstantin VII piše u DAI da se palača i hipodrom cara Dioklecijana u zemlji istih Hrvata do danas čuvaju u gradu Solinu, blizu Splita (εις τῆ κάστρον Σαλιόνας πλησίον τοῦ κάστρον Ἀσπυλαίων) (Constantine Porphyroge o. c., 148). Ferjančić komentira ovaj pasus tako što kaže da se Dioklecijanova palača kao sastavni dio grada Splita svakako nalazila na teritoriju bizantske teme koji se teritorij nije daleko prostirao od gradskih zidova (*Vizantiski izvori...* II, 42, bilj. 120). Svakako mi vidimo da imamo točno ovdje ubicirana dva grada: Solin i Split, i da po Konstantinu Porfirogenetu (c. 31) tada Dioklecijanova palača sa hipodromom nije spadala u ovaj drugi grad, u koji je car pisac još u 29. godini začudo stavio baš ovu palaču, detaljno je opisujući (Constantine Porphyrogenitus, o. c., 136). Svakako je ovakva kontradiktornost ponekad vrlo karakteristična za Porfirogeneta.

²³⁶ Constantine Porphyrogenitus, o. c., 150, 124, 138.

²³⁷ *Povijest Hrvata*, 450, 460.

²³⁸ RD, 62; F. Šišić, *Priručnik izvora...* I/1, 249, 250.

²³⁹ Vj. Klaić piše da je tome samostanu, koji je posjetio, darovao »nekoliko zemalja u Hrvatskoj« (*Povijest Hrvata...* I, 85), što naravno, nije točno.

je on darovao kao zavjet »pro remedio anime sue«, kada je posjetio samostan i crkvu sv. Krševana²⁴¹ u Zadru. Ovu darovnicu²⁴² je kasnije njegov praunuk Petar Krešimir potvrdio.²⁴³

Kako vidimo, ovaj izvještaj on je učinio za života, i to u nekretninama, koje je ostavio crkvenoj ustanovi.²⁴⁴

No to su valjda već bile predzadnje godine njegove vladavine, o čemu nam indirektno svjedoči Konstantin Porfirogenet, koji nas obavještava o njegovoj smrti i njegovu nasljedniku, koji je vladao samo 4 godine.²⁴⁵ Koje je godine to bilo, ne možemo točno reći, jer nemamo nijedan tadašnji ili barem nešto kasniji izvorni podatak, nego tek dva spisa iz prve polovice 18. stoljeća. Prvi je

²⁴⁰ J. Stipišić pretpostavlja, budući da je »Krešimir II« ovaj posjed »na nedvojbeno hrvatskom teritoriju u Diklu poklonio samostanu sv. Krševana u Zadru, možemo prihvatiti misao da je tada Zadar bio pod njegovom vlašću. Razumije se ne samo Zadar nego i najveći dio Dalmacije. Vrlo je »vjerovatno da je i darovani teritorij i grad Zadar bio pod vlašću istog vladara, u ovom slučaju pod vlašću hrvatskog kralja Mihajla Krešimira II« dodaje svemu ovome Stipišić, koji se nešto kasnije u tome ponavlja (o. c., 82, 83).

²⁴¹ Crkva sv. Krševana spominje se prvi put u prijepisu oporuke zadarskog priora Andrije od 908? (918!), a iz isprave od 18. XII 986. g. uočavamo da su je sagradili Zadrani Fusculo i prior Andrija i da je onda obnovljena iste godine 986. (RD, 18, 21, 508). Inače Konstantin Porfirogenet navodi da se u Zadru nalaze moći sv. Krševana (Constantine Porphyrogenitus, o. c., 138), ali ne kaže da je ondje i crkva sv. Krševana, iako nam ona isprava od 908? (918!) očito to govori, a druga (986) dapače izričito označuje. Svakako ne može se isključiti da crkva sa samostanom sv. Krševana nije sagrađena ili krajem IX ili pak početkom X stoljeća (v. o tom što misle: V. Brumelli, *Storia della città di Zara I*, Venezia 1913, 212; J. Nagy, »Tradicija isprava iz doba hrvatske narodne dinastije izdanih u korist zadarskog samostana sv. Krševana«, *Zbornik kralja Tomislava*, 432), čemu ide u prilog i interesantni podatak zadarskog historičara Šimuna Kožičića-Begne (o. 1400. — o. 1536), modruškog biskupa, koji piše da je po tradiciji samostan sv. Marije osnovan od momaha sv. Krševana 906. godine (V. Novak, *Zadarski kartular...*, 24).

Šišić je još 1914. pisao da počeci ovoga samostana padaju nesumnjivo u početak X st., ili bar u drugu polovicu IX st. budući da se on već 918. spominje u oporuci zadarskog priora Andrije (*Genealoški prilozi...*, 65). No godine 1925. začudo Šišić iznosi (*Povijest Hrvata...*, 682) da je ovaj samostan osnovan 987. godine. Međutim V. Novak (*Zadarski kartular...*, 24) u najnovije vrijeme kaže da je utvrđeno da je samostan sv. Krševana postojao 918. godine, a onda je tokom X stoljeća zbog nepoznate dekadanse samostana bio i napušten, pa onda obnovljen 986. godine.

²⁴² Naravno da N. Klaić, na osnovu svoje poznate diplomatske analize, i ovu ispravu smatra »sumnjivom« (o. c., 317, bilj. 140), a to je po njenom isto što i falsifikat!

²⁴³ F. Šišić, *Priručnik izvora...* I/1, 249.

²⁴⁴ O tom opširnije v. M. Barada, »Lapčani«, *Rad JA* 300, Zagreb 1954, 501—503.

²⁴⁵ Constantine Porphyrogenitus, o. c., 150.

onaj spomenuti »Catalogus ducum et regum...«²⁴⁰ a drugi tzv. »rimski katalog« solinskih i splitskih pontifika.

U prvome se navodi da je Krešimir umro o. 954. godine,²⁴⁷ a iz drugoga vidimo da on vlada tamo sve do oko 970. godine,²⁴⁸ što svakako nije točno, jer to pobija izvor iz onoga vremena: Porfirogenetov DAI.

Prema tome bi preostalo da se uzme u razmatranje ona godina 954, koja svakako nije isključena. Ako bi to barem približno tako stajalo, onda bi Miroslav naslijedio oca Krešimira te godine i vladao do 958, tj. do 959. godine, kada ga je likvidirao²⁴⁹ ban Pribina.

Po našem mišljenju, Miroslav je poslije očeve smrti opet priznao vlast bizantskog cara poput nekih prijašnjih hrvatskih vladara — i to sada u osobi Konstantina VII, što se najbolje može uočiti iz spisa »De cerimoniis«. U njemu se navode naredbe i formule pisama, upućene u prvom redu arhontu Hrvatske, a onda arhontima Srba, Zahumljana, Konavljana, Travunjana, Duklje i Moravije,²⁵⁰ izuzev jedino arhonta Paganije (ili Neretljana), koji se ovdje ne spominje, kako smo to već prije naveli.

²⁴⁰ Svakako su onome »Catalogus«-u, kada se govori o kraljevima Hrvatske i Dalmacije, mogla poslužiti i tzv. Gesta regum Croatiae ili Croatiae. Ona su valjda postojala još u X st. i za njih zna Petar Krešimir, koji se sa njima za svoju povelju od 1067. g. i služ. Rački naziva ova »Gesta regum Croatiae« i »memorialia« (RD, 508—indeks), a nešto više je o njima rekao i na njih upozorio D. Mandić (o. c., 255—265).

J. Stipišić, kada govori o onoj darovnici Petra Krešimira u pogledu Dikla, pita se što znači ono »in gestis« u toj istoj povelji. Stoga zaključuje da »je kralj Petar Krešimir praunuk Mihajla Krešimira II, imao pred sobom ili kakvu kroniku (gesta!) ili kakav kartular«, te da bi se prije »dalo zaključiti da je to bio spis narativnog karaktera. Naime mnoge srednjovjekovne kronike i biografije pojedinih slavnihi vladara nose naslov »gesta«. Ako se to krije i u ovom izrazu, onda to znači da je Krešimir II ostao u uspomeni kao veoma značajan i moćan kralj...« završava o tom Stipišić, koji začudo ne zna o tim »gesta« ni to što kaže Rački, a pogotovo Mandić!

U vezl s ovim »Gesta«, koje smatra N. Klaić da su od Krešimira II, ona najednput govori, kako se je sastavljač isprave Krešimira IV služio »odličnim vladarskim katalogom«, koji naziva i »istinskim vladarskim katalogom« (o. c., 317, bilj. 140).

Bilo kako bilo, mi ne znamo dokle su ova »Gesta« išla i što se je s njima dogodilo!

²⁴⁷ F. Šišić, *Genealoški prilozi...*, 91.

²⁴⁸ D. Parlati, o. c. I, 334.

²⁴⁹ Rački prevodi izraz »αναπεθέντος« sa »interfectus« (RD, 398), N. Tomasić sa »pogibe« »Život i dela cara Konstantina VII Porphyrogenita«, *Vjesnik Zemaljskog arhiva XX/1—2*, Zagreb 1918, 83), Šišić isto sa »pogibe« (*Genealoški prilozi...*, 13), Jenkins sa »was made sway« (Constantine Porphyrogenitus, o. c., 151), tj. »odstranjene«, Ferjančić sa »ubijene« (*Vizantiski izvori... II*, 45), a N. Klaić sa »uklonjen« (o. c. I, 39).

²⁵⁰ *Vizantiski izvori... II*, 5, 78.

Ako bi to bilo tako, onda nam ovo ukazuje kakvo je sada bilo stanje u hrvatskoj državi poslije smrti Krešimira I, koji je upravljao snažno i nezavisno svojom kraljevinom.

Nakon likvidacije Miroslava, kada su nastale u zemlji svađe i mnoge razmirice, umanji se broj konjaništva i pješadije te sa- gena i kondura hrvatske vojne moći.²⁵¹

Znači, dok je Porfirogenet ovo pisao, u Hrvatskoj su još uvijek trajali neredi i nemiri, kojima on nije sagledao kraj, jer je 959. već umro.

Još nešto. Krešimir I po našem mišljenju je očito onaj Krešimir Stariji (Cresimirus Major),²⁵² koji se navodi u ispravi njegovog prauka Krešimira, drugim imenom zvanog Petra, od 1067. godine.²⁵³

On bi dakle pored Miroslava²⁵⁴ imao još jednoga mlađeg sina Stjepana,²⁵⁵ ako uzmemo na osnovu navedene isprave od 1067. (koju ovako datira Šišić, a Rački stavlja u o. 1062. godinu), da je on identičan sa Držislavom, za čijeg je maloljetstva upravljala neko vrijeme njegova majka Jelena, što se može indirektno uočiti iz pumnog čitanja onog kamenog spomenika, gdje se nalazi datum: 8. X 975. godine²⁵⁶ (In hoc tumulo quiescit Helena famosa quae fuit uxor Mihaeli regi materque Stefani Regis habenasque quondam tenuit regni... VIII. Idus M/ensis/ Oct/obris/...).²⁵⁷ Prema

²⁵¹ Constantine Porphyrogenitus, o. c., 150.

²⁵² U svome »Series Ducum et Regum Chrobatiae« Farlati navodi da je ovaj redosljed izvadio »ex antiquis monumentis, optimisque scriptoribus collectum...« Uz to nadodaje pod XVI i kaže: »Cresimirus Senior seu Major ex Diplomate Cresimiri III Hactenus Duces...« (o. c. I, 342).

²⁵³ RD, 62 (o. 1062); F. Šišić, *Priručnik izvora...* I/1, 249 (1067).

²⁵⁴ I. Kukuljević-Sakcinski piše da je Miroslav sii Trpimira II »Prvovjenčani vladaoi Bugara, Hrvata i Srba i njihove krune«, *Rad JA* 58, Zagreb 1879, 52).

²⁵⁵ Dakle ne Mihajla Krešimira II (949—969), koji bi imao biti mlađi brat Miroslava, kako piše Šišić (*Povijest Hrvata...*, 429, 430). Naime on je tvorevina ovoga našega inače eminentnog historičara, jer za Stjepana točno izvor kaže da je sin Krešimira I. Stipišić ne citirajući Šišićevu *Povijest Hrvata* i ovo izdanje Ljetopisa Popa Dukljanina, nalazi u tome spisu »dragocjene podatke o autoru naše isprave« (tj. Krešimiru II: S. A.). Naime u glavi XXXI iste redakcije Pop Dukljanin »kaže da se Krešimiru rodio sin Stjepan. Očito se radi o Stjepanu Držislavu« i »to je sve što nam izvori govore o Krešimiru II« zaključuje Stipišić (o. c., 83).

²⁵⁶ V. M. Barada, »Iz starohrvatske povijesti. II. Natpis hrvatske kraljice Jelene«, *Nastavni vjesnik* 1933—34, 73—78.

²⁵⁷ Gl. F. Šišić, *Priručnik izvora...* I/1, 126—129; Isti, *Genealoški prilozi...*, 49—53; M. Barada, o. c., *Nastavni vjesnik* 1933—34, 49, 50. L. Katić čita, iznoseći sva dosadašnja čitanja Jeleninog natpisa, ovako ovaj natpis: »In hoc tumulo quiescit Helena famosa quae fuit uxor Mihaeli regi materque Stefani regis pacemque obtenuit regni. VIII. idus mensis octobris in pace hic ordinata fuit anno ab incarnatione Domini DCCOCLXXXVI.«

tome ona je ta »neka kraljica Jelena«, koju Toma spominje da je sagradila i obdarila crkve sv. Stjepana i sv. Marije u Solinu i da ih je onda predala po vječnom pravu na posjedovanje splitskoj crkvi.

U atriju bazilike sv. Stjepana nadodao je dalje Toma Arhiđakon, iznoseći ovo darovanje, sahranjen je uzvišeni muž kralj Krešimir s mnogim drugim kraljevima i kraljicama.²⁵⁸

Kraljicu Jelenu navodi i onaj katalog hrvatskih knezova i kraljeva, u kome stoji da je ona Krešimirova »vxor Helena basilicarum apud Salonas fundatrix«.²⁵⁹

Ako sada rezimiramo, onda bi Krešimir Stariji bio naš Krešimir Prvi, zvan i Mihael,²⁶⁰ što je i Bulić tvrdio i primjerima pokušao objasniti i osnažiti (npr. narodno i kršćansko ime Petar Krešimir i Dmitar Zvonimir). Samo mi se s njime ne bismo mogli složiti u tome da je Miroslav i Stjepan Miroslav,²⁶¹ jer to je jedino mogao biti Držislav,²⁶² koji se na onom kamenom spomeniku iz 975. navodi kao kralj Stjepan.

Prema tome, po našem bi izlaganju ovako izgledala genealogija hrvatskih vladara od Trpimira II do Petra Krešimira:

Na taj način on izbacuje Šišić-Baradino »habenasque tenuit« i stavlja umjesto toga »pacemque obtenuit«. Ujedno ukida točku iza »pace«, te dobiva u hrvatskom prijevodu: »8. oktobra je u miru ovdje pokopana godine Gospodnje 976.« (Gl. detaljnije o tome: L. Katić, »Zadužbine...«, *Rad JA* 306, 192—197). Njegovo čitanje je svakako interesantno, no ipak se ne može sasma prihvatiti već i zbog toga što se u jednom ovakvom kratkom natpisu gotovo nikad ne ponavlja jedan izraz dva puta, a ovdje je baš tako sa »pace«. Što se tiče nove datacije, ona je također teško prihvatljiva nakon vrlo uvjerljivog Baradinog tumačenja toga kronološkog podatka.

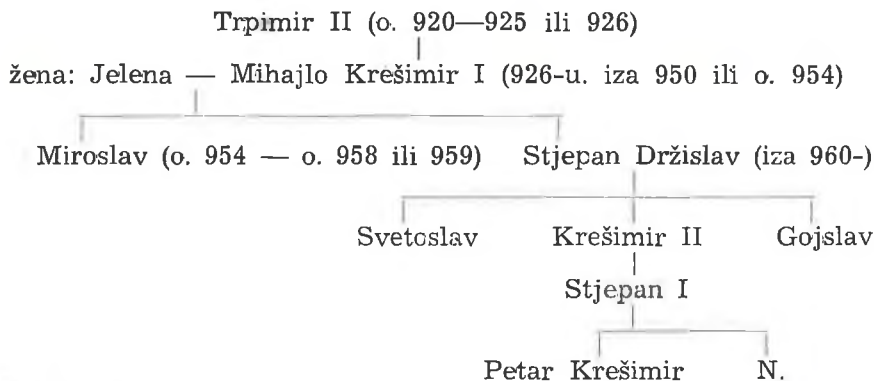
²⁵⁸ Thomas Archidiaconus, o. c., 55.

²⁵⁹ F. Šišić, *Genealoški prilozii...*, 91.

²⁶⁰ Interesantno je da se Petar Krešimir u rapskoj ispravi od 1059 (prepis) zove samo »Petro« (RD, 56).

²⁶¹ F. Bulić, »Izvještaj o crkvi sv. Marije od Otoka i nadgrobnom zapisu kraljice Jelen«. *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva* NS V, Zagreb 1901, 222—226.

²⁶² Da je Držislav bio jedan od mlađih sinova Krešimira I kaže i Vj. Klaić. Po njemu se je nakon što je Držislav obračunao sa dotadašnjim vladarom Hrvatske nekadašnjim banom Pribinom proglasio za kralja o. 970. (*Povijest Hrvata...* I, 86). Farlati pak još davno prije piše komentirajući tzv. »rimski katalog« ovo: »Cresimirus Major duos habuit filios, ut docet historicus Dalmata, Cresimirum et Dirsislavum. In aetate posterior, Cresimiro fratris natu maximo, Regnum praeripuit, primusque omnium fuit, qui posthabito Ducis titulo, Regis nomen assumpsit, et posteris suis e successoribus tradidit, qui non solum Chrobatiae sed etiam Dalmatiae Reges se haberi ac dici volebant...« (o. c. I, 341).

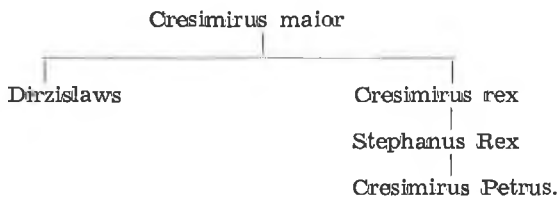

Dakle Krešimir I je onaj »Stariji«²⁶³ i on je pradjed Petra Krešimira, dok je Krešimir II Mlađi Petrov djed, kako se to lijepo može uočiti iz one listine Petra Krešimira od 1067 (po Račkome: o. 1062), a još više iz one njegove druge, doduše sumnjive od 1066. godine.²⁶⁴

Još nešto. Petar Krešimir u ovoj prvoj ispravi (1067) kaže da su u vrijeme Krešimira Starijeg i njegova sina Držislava njihovi moćni banovi Pribina i Godemir.²⁶⁵ Prvoga bana stavlja Rački u razmak o. 940—949. g.,²⁶⁶ dok se drugi u izvorima datira od razdoblja vladavine Krešimira I pa sve do Krešimira II (1030—1038),²⁶⁷ što je malo neobično. Stoga možemo jedino ovo objasniti time da su ovo možda dva istoimena bana Godemira, koji su banovali u dva razna razdoblja. Ili je pak Godemir banovao samo za Držislavove vlade i dalje, što je mnogo vjerojatnije.

Po svemu ovome, Mihajlo Krešimir Prvi imao je ne samo bana Ozrinju nego i bana Pribinu, koji mu je likvidirao sina Miro-

²⁶³ Ne znam zašto je Lucius (o. c., Amstelodami 1668, 78) napravio genealošku tablicu ovalo, iako mu je i jedna i druga isprava (o. 1062, tj. 1067, te 1066) bila poznata:

²⁶⁴ RD, 62, 67.

²⁶⁵ RD, 62; F. Šišić, *Priručnik izvora...* I/1, 249.

²⁶⁶ RD, 529 (index).

²⁶⁷ RD, 38, 62, 472.

slava i doveo na prijestolje drugoga mlađega sina, tj. Stjepana Držislava, te je i za njega banovao, kako to navodi isprava iz 1067. godine.

Krešimir I, o čijim djelima zna vrlo malo njegov praunuk Petar Krešimir,²⁶⁸ logično bi trebalo da je sahranjen u bazilici koju je podigla njegova žena Jelena. S time bismo samo onda mogli objasniti onu Tominu izjavu da su ondje sahranjeni uz »uzvišenoga muža« Krešimira i mnogi drugi kraljevi i kraljice; jer, ako računamo da je Toma mislio da je Petar Krešimir ondje bio pokopan, onda bi se jedino moglo reći da tu iza njega leži možda samo Stjepan II, jer po fra Ivanu Tomašiću, piscu »Chronicon breve Regni Croatiae« (ona završava sa 1561. godinom), Zvonimir je nakon što je umoren kod crkve sv. Cecilije na Petrovom polju, sahranjen u kninskom kaptolu u crkvi sv. Bartolomeja ispred velikog oltara.²⁶⁹

S tim se je podatkom u posljednje vrijeme djelomično složio Stipe Gunjača, koji se izrazio kako je »najvjerojatnije« da se Zvonimirovo tijelo, u prvom momentu, pokopalo u crkvi sv. Bartolomeja na blizom Kapitulu kod Knina i da se poslije prenijelo u Solin, gdje su se sahranjivali ostali hrvatski kraljevi.²⁷⁰

Na taj bi način u solinskoj bazilici umjesto Tominih mnogih kraljeva i kraljica ležali pored Krešimira (kojega? S. A.) eventualno Zvonimir, što nije ničim dokazano, možda još Stjepan II, što je isto tako nesigurno, i nitko više.

Из ovoga dakle slijedi da je logičnije naše tumačenje Tominog pasusa nego ono koje se je dosad olako povezivalo s ličnošću Petra Krešimira.

5.

U Krešimirovoj darovnici nailazimo na izraze »fideles« i »minister«, što znači, kako smo već prije kazali, »dvorjanici«.²⁷¹

²⁶⁸ RD, 62; F. Šišić, *Priručnik...* I/1, 249.

²⁶⁹ Joannes Tomasich, »Chronicon breve Regni Croatiae«, *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku* IX, Zagreb 1899, 13, 14.

²⁷⁰ »Kada i gdje je svršio hrvatski kralj Dimitrije Zvonimir s dodatkom o grobu kralja Zvonimira na Kapitulu kod Knina«, *Rad JA* 288, Zagreb 1952, 263, 319.

²⁷¹ Šišić krivo prevodi onaj dio Muncimirove isprave (892), koji glasi na latinskom: »... communi consilio cum meis cunctis fidelibus et primatis populis...« ovako: »... po jednoglasnom pristanku svih mojih vjernih narodnih prvaka...« (*Povijest Hrvata...*, 666), a Barada »jednodušnim pristankom svih mojih vjernih i prvaka naroda« (*Dvije naše vladarske isprave*, 66), što isto nije sasna točno, budući da znamo što se pod »fideles« misli i kako treba da se taj izraz prevede!

Ove Krešimir naziva i svojim ljudima i među njima je čak desetoricu smatrao svojim najvjernijim odabranim prijateljima, koji su se u svemu pokazali odani.

Od te desetorice, u našim ispravama iz XI stoljeća navode se samo imena Prividrug, Dražinja i Grubina, dok ostalih onako kako glase u Krešimirovoj ispravi nema, nego se tu pojavljuju prvi i zadnji put pod takvim nazivom.

Oni su svakako bili viši kraljevi službenici, koji su i članovi njegova savjeta. Koje su pak funkcije obnašali na dvoru, ne možemo iz ove isprave saznati. Njima je dakle u znak svoga prijateljstva Krešimir darovao uz neke zemlje blizu teatra u Solinu i u Podmorju i svoj bivši kraljevski posjed: današnji Vranjic. To je bilo vladarevo patrimonijalno dobro pod izravnom upravom kraljeva čovjeka, i to župana. S tim teritorijem mogao je kralj slobodno raspolagati²⁷² i darivati kome god je htio. Vranjic u ovo doba naziva se otok (insula Durana). Taj naziv u takvom obliku uopće se ne pojavljuje u ispravama, nego tek u dvjema listinama iz X stoljeća — i to u ovoj Krešimirovoj darovnici i u jednoj drugoj privatnoj listini iz istoga stoljeća, ali nedatiranoj.²⁷³

U Supetarskom kartularu navodi se lokalitet »Uranna«, što bi prema mišljenju Fr. Bulića bilo Vranjic. Tu pretpostavku podržava i V. Novak, a P. Skok tumači postanak ovog toponima tako što kaže da je on bio najprije imenica Vrana, onda pridjev Vrani, koji je na koncu dobio deminutivni sufiks *-ie*, jer označuje mali otok.²⁷⁴

Toma Arhiđakon, pak, ovo mjesto naziva »insula Hurania«, koje se nalazi ispred Solina i u njemu navodi taj pisac kulu i palaču splitskog nadbiskupa, koju su uništili Mlečani početkom 13. stoljeća.

U istom Tominom djelu »Historia Salonitana«, koji se kao rukopis iz kraja 13. i početka 14. stoljeća čuva u splitskom kapitolu (s bilješkama iz 14. i 17. st.), dopisano je rukom iz kasnijega doba iznad ovoga toponima: »huragniz (Vranjic)«. ²⁷⁵

U 14. stoljeću zvalo se je ovo mjesto »Uraniza«, a u Farlatijevo doba, kako on piše »Wragniza«. ²⁷⁶

²⁷² M. Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, 15, 24.

²⁷³ Ovu povelju zove Stipišić apendiks ili dodatak Krešimirovoj ispravi ili zapis, kome »sa stanovišta diplomatske kritike teško je ovom zapisu išta prigovoriti«. Inače je i nju objelodanio ovaj isti autor i ona je uklopljena u onu veliku pergamentu od 1397. godine (o. c., 89, 90, 94).

²⁷⁴ V. Novak - P. Skok, o. c., 224, 75, 283.

²⁷⁵ Thomas Archidiaconus, o. c., 85.

²⁷⁶ D. Farlati, o. c. III, 339, 340, 348.

Ali Krešimir I nije samo te svoje najodanije dvorjanike obdario tim »otokom«. On im je, kako smo već prije naveli, još darovao jednu zemlju (njivu, oranicu) blizu teatra u Solinu i drugu u mjestu zvanom »Potmerie«.

Prvi nam podatak pokazuje da je teatar u tom mjestu još postojao u doba Krešimira, a gdje je bio lokalitet »Potmerie« (Podmorje),²⁷⁷ ne bismo mogli točno reći. No, svakako je ovaj lokalitet bio u neposrednoj blizini Solina, što se može jasno uočiti iz Krešimirova privilegija. U ovoj istoj ispravi imenuje se Knin (Tignino) kao »castrum« (castrum). Knin se poslije ovoga domaćeg izvora iz X stoljeća prvi puta javlja u stranom izvoru: u Konstantinovu djelu DAI iz istoga stoljeća pod »κάστρα« u Hrvatskoj, i to kao »τὸ Τενήνα« i župa »ἡ Τενήνα«²⁷⁸ (kninska). Inače u privatnoj već navedenoj ispravi iz X stoljeća (prijepis iz 1397. kao i ove Krešimirove od 950. g. (pojavljuje se ovaj lokalitet kao »Teneno«,²⁷⁹ a onda dalje kao: Tninum, Tininium, Tnin, Tenenum, Tnenum i sl.²⁸⁰

U bilješci 96. objasnili smo već mišljenje Du Cangea o nazivu: castra, castrum. Svemu ovome mi bismo dodali da »castrum« znači i posebno utvrđeno mjesto ili utvrdu i da je takvih gradova-utvrda u Hrvatskoj bilo više za Krešimira I. Uz to je Knin bio i kraljevski castrum, kome je bio uvijek do XII ili XIII stoljeća na čelu kraljevski župan, a kasnije knez-comes.²⁸¹

Drugim riječima, ovo je bila jedna od brojnih letećih prijestolnica hrvatskih vladara u X i XI stoljeću. Ondje su oni izdavali pojedine svoje darovnice.²⁸² U Kninu je prvi izdao svoj privilegij Krešimir I. On je tada bio u utvrđenom gradu okružen svojim dvorjanicima, od kojih su se neki i potpisali na ovoj ispravi kao svjedoci. Prvo mjesto među njima zauzima Ozrinja, koji je ujedno u našim izvorima prvi poznati nam ban, a ne Pribina, koga spominje Konstantin Porfirogenet.

Zatim su potpisana i tri župana.²⁸³ Od ovih ime »Coacca« i »Miliccaio« ima samo naša isprava, a ime »Dragomiro« u obliku »Dragamer« javlja se već u IX stoljeću, te onda istom u ispravi

²⁷⁷ U jednom notarskom prepisu od 8. VII 1338. (Split) navodi se »tertia in ciuitate Salona incipiente a saxo qui lingua sclauonica Podmorsca uocitatur...« (SCD X, 396). Stipišić zove ovo mjesto »Podmirje« (o. c., 85), te ništa više ne kaže.

²⁷⁸ Constantine Porphyrogenitus, o. c., 150, 144.

²⁷⁹ RD, 118, 145.

²⁸⁰ M. Barada, *Lapčani*, 485.

²⁸¹ M. Barada, o. c., 485, 493.

²⁸² Za to v. npr. RD, 118, 145.

²⁸³ U Trpimirovoj ispravi je nabrojeno 6, a u Muncimirovoj 12 župana (M. Barada, *Dvije...*, 51, 52, 75—79).

od 1059. kao »Dragomir«. Koje su dvorske službe vršili ili kojim su županijama od onih 11 koje nabroja Konstantin VII upravljali ovi kraljevi dvorjanici župani, ne možemo reći. No ipak možemo pretpostaviti da je jedan od njih bio svakako kninski župan, jer je isprava izdana u tom tvrdom kraljevskom gradu.

Među ostalim ličnostima nas naročito interesira Grubina »ricar«. Samo ime Grubina susrećemo vrlo često u našim ispravama XI stoljeća, a u Supetarskom kartularu (kraj XI ili početkom XII st.) nailazimo među svjedocima listine na Jakova »Marianorum ducem« et »sui risari Sauide ac ceteribus militibus eius«.²⁸⁴

Kada je ovaj kartular u cijelosti objavljivao Fr. Carrara, on je stavio mjesto »risari«: »resari«.²⁸⁵ Rački pak u svojim »Documenta« metnuo je u tekstu »psari«, a u bilješci »risari«,²⁸⁶ dok je Šišić stavio u istom tekstu iza »risari« znak čuđenja (!).²⁸⁷

S tim izrazom prvi se kod nas u nauci pozabavio P. Skok u radnji: Iz mojega »Glossariuma mediae et infimae latinitatis regni Croatiae«, koja je izašla u »Šišićevu zborniku« u Zagrebu 1929. godine. On je prvo naveo da je ta riječ došla u nas u genitivu. Zatim je iznio kako je Rački ispravio u »psari«, koju je korekturu bez daljnjega prihvatio i Vl. Mažuranić.²⁸⁸ Stoga Skok pokušava obrazložiti zašto je Rački ovako postupio. Nadalje tvrdi da se iz samoga konteksta može točno ustanoviti socijalna kategorija toga »risari« i negira da je to slavenska riječ nego je vjerojatno latinska ili romanska. Povezujući ovaj izraz s onim »milites«, Skok iznosi kako nema sumnje da je taj »Sauide Jakovljevi vojnik«, a ona apozicija »risari« da je oznaka njegova vojničkog zanimanja. Prema tome je isključena »korektura Račkoga«, tvrdi Skok. Ovako komentirajući on interpretira tu riječ tako da mjesto »s« stavlja »x«, tj. mjesto risarius »rixarius« i onda prevodi ovo sa »hrvač« itd., tumačeći, da dalje ne duljimo, da je »risarius Sauida valja rvanjem ili dvobojem dokazao Petrovu protivniku Miroslavu, da Petrus Crni ima pravo«. Nakon što je i ovo detaljizirao da potkrijepi ovaj dvoboj ili rvanje »rixarius« Sauide s protivnikom, ipak u bilješci dodaje: »Nevolja je samo u tome, što za ovu riječ drugih potvrda iz naših dokumenata osim toga nemam. Za to sve što je rečeno mora za sada ostati samo kao vjerovatnost«.²⁸⁹

²⁸⁴ V. Novak - P. Skok, o. c., 189, 190, 214.

²⁸⁵ V. Novak - P. Skok, o. c., 5, 214, bilj. 31.

²⁸⁶ RD, 128, 136, bilj. 19.

²⁸⁷ Priručnik izvora... I/1, 227.

²⁸⁸ Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik VIII, Zagreb 1919, 1189.

²⁸⁹ P. Skok, o. c., Šišićev zbornik, 50—52 (bilj. 17).

God. 1952. objelodanjujući zajedno s V. Novakom Supetarski kartular, P. Skok je za »risarī sui Sauide« napisao da to znači »jedan od vojnika Jacobi ducis Marianorum« i da dolazi od rixarius »čovjek, koji dvobojem odlučuje ishod parnice«, pozvavši se na 50-tu stranu svoje studije u »Šišićevu zborniku«. ²⁵⁰

U istom ovom izdanju Supetarskog kartulara V. Novak je kazao kako nije bez značenja »da se poslije kneza i njegove pratnje, među kojima se lično spominje risarius Sauida (možda knežev pisar?), odmah na prvom mjestu nalazi Semajnov sin Dragšan, i onda čitav niz plemića i dvorjana...« Malo zatim dodaje da bi ovaj »risar« Zavida »čini se imao taj zadatak da sastavi pismenu odluku o čitavom sporu«, te u bilješci iznosi V. Novak kako ovo zagonetno ime nekog kneževa službenika P. Skok tumači kao rixarius, tj. čovjek koji dvobojem odlučuje parnicu. »Ja pak smatram«, kaže dalje Novak, »da je riječ stara i slavenska u vezi sa *reza* i *riza*, *rizati*. *Rizar* (risarus, risarius) bi bio dakle čovjek, koji je kao poreznik na rabošu bilježio dugove i obaveze poreznika. A onaj koji bilježi, taj i piše i prema tome, taj *risarius* Zavida mogao je da bude knežev poreznik i pismen službenik. (Vidi još V. Mažuranić, Prinosi za pravno-povjestni rječnik, 1008—1009)«. ²⁵¹

V. Novak objelodanjujući tzv. Svetomarijski kartular u Zadru donio je u svome čitanju i ispravu od »1060«(?), koju on stavlja u 1066—1067. godinu. Ondje je naveden i »Descinizna risar«. ²⁵² Ovaj je izraz Kukuljević prepisao kao »Descini ubrusar« i dodao u bilješci: »U drugom prepisu zarisar«, ²⁵³ što je točno, jer je on to uzeo iz djela »Omnia hucusque scripta ex quodam libello in carta membrana atque caratere (Kukuljević, o. c. I. VI: caractere) scripto ego Dominicus Bersich exemplauī anno 1755«, gdje stoji »Decini Zarisar« (moj prijepis iz ove knjižice). ²⁵⁴ Rački je pak pročitao ovo naprosto kao »Desimir ubrusar«, ²⁵⁵ što je sasvim pogrešno kao i ono Kukuljevićevo čitanje, dok je V. Novak sasvim pravilno to iznio. Komentirajući ovaj izraz, Novak je ostao na svome stajalištu da je risar (rizar!) značio poreznog službenika, koji je imao znatnu funkciju u kraljevskom fisku. Stoga on misli da se nikako ne može održati mišljenje P. Skoka da je taj risar »čovjek koji dvobojem odlučuje parnicu«. ²⁵⁶

²⁵⁰ V. Novak-P. Skok, o. c., 291

²⁵¹ V. Novak-P. Skok, o. c., 41, i bilj. 27 a.

²⁵² Zadarski kartular, 244.

²⁵³ I. Kukuljević-Sakcinski, Codex... I, 126 i bilj. 3.

²⁵⁴ Ovaj je prijepis isprava samostana sv. Marije u Zadru od 1066. do 1301. g., uvezan i ukoričen kao knjiga i za njega misli V. Novak (o. c., 9, bilj. 11) da više ne postoji.

²⁵⁵ RD, 67.

²⁵⁶ V. Novak, Zadarski kartular, 145.

Međutim, taj izraz »risari« mi imamo u našoj ispravi od 950. g. kao ricčar«,²⁹⁷ što označava viteza i pasanca (pasnika), koji se spominje u našim kasnijim izvorima pod tim nazivima (vitez, pasnik).²⁹⁸

Mi smo već prije iznijeli da po Du Cangeu »Ritteri« su »Milites«, na francuskom »Chevaliers«, a na latinskom »Equestri cingulo donati«.²⁹⁹

Isto tako smo naveli da u poljskom jeziku postoji riječ »rycerz«, na ruskom »ricar«, koja isto tako glasi i na bugarskom, a rjeđe se upotrebljava na makedonskom jeziku.

Prema tome, jasan je ovdje postanak ovog našeg »ricčar«, koji dakle znači sasvim nešto drugo nego što misle P. Skok i V. Novak.

Položaj ovoga Grubine »ricčar«-a kao svjedoka u Krešimirovoj darovnici među županima i crkvenim ličnostima (opat, kapelan) ukazuje da je i on spadao u kraljevske dvorjanike i pripadao njegovoj užoj pratnji. Isto tako je u ispravi od 1066—1067. »Desciniza risar« naveden kao svjedok između zadarskog priora i nekih još građanskih funkcionera i Budica kapelana, zapravo odmah iza Dobrodruha štitonoše,³⁰⁰ dok u Supetarskom kartularu je »risar Sauida« odmah upisan kao svjedok iza svoga »dux«-a Jakova.³⁰¹

No da li je Grubina »ricčar« pripadao u red i dvorskih dostojanstvenika (comites), tj. u više plemstvo ili ne, ne može se ništa odlučno reći. Svakako on spada po svojoj funkciji među ugledne ličnosti na dvoru, jer je kraljevski vitez. Poznato je naime za kraljevanja Dmitra Zvonimira, kada papa Grgur VII (1079) piše Vecelinu, koji se je spremao napasti hrvatskog kralja, da on naziva ovoga plemića »nobili milite«.³⁰² Ovaj izraz bi mogao biti identičan s našim »ricčar«.

Prema tome, u nas bi trebalo sada malo više pažnje obratiti i ovome nazivu »ricčar« kao i onome »milites«,³⁰³ koji u funkciji kao pratnja svoga feudalnog gospodara uopće nije obrađen u našoj historiografiji.

²⁹⁷ Stipić prvo navodi da se »služba riksara (S. A.) spominje u našim ispravama samo dva puta« i da je »ovo treći i najstariji. Riječ je svakako o dvorskoj službi, a predstavlja osobu koja je nekoć izlazila na dvoboj s neprijateljem mjesto kralja« završava ovo svoje rezoniranje isti autor (o. c., 87).

²⁹⁸ V. u vezi s tim: Vl. Mažuranić, o. c. X, Zagreb 1908—1922, 1579, 1580, VI (1917), 898; Đ. Daničić, *Riječnik iz književnih starina srpskih* I, Biograd 1863, 116.

²⁹⁹ o. c. I, 1461.

³⁰⁰ V. Novak, *Zadarski kartular*, 244.

³⁰¹ V. Novak-P. Skok, o. c., 214.

³⁰² F. Šišić, *Priručnik izvora...* I/1, 273.

³⁰³ Za izraz »miles« i s njima u vezi ostale izraze (bojnik, cavalierius) v. Vl. Mažuranić, o. c. V (1914), 653, I (1908), 77, 117.

Slijedeća je ličnost kao svjedok u ovoj listini opat Donat, za koga ne znamo na čelu kojega samostana je bio u Hrvatskoj. Naše je mišljenje da bi svakako mogao biti opat kninskog samostana sv. Bartolomeja ili Bartola,³⁰⁴ budući da je ta isprava izdana u Kninu. Naime, taj se samostan sa svojim opatima često javljaju u štampanim ispravama iz druge polovice XI stoljeća. U njima fungiraju ovi opati najviše kao svjedoci i članovi kraljevske pratnje, a jedan samo kao sastavljač listine. Šišić ide tako daleko da tvrdi da je ovaj samostan bio kraljevski, tj. da ga je podigao hrvatski kralj, koji je zajedno sa svojim nasljednicima imao pravo da potvrdi izbor opata i da ga uzima u svoju pratnju. Budući da nemamo kraljevskih isprava iz ranijih vremena, tj. ni za prvu polovinu XI ni za čitavo stoljeće, Šišić pretpostavlja da je »možda« ovaj samostan »osnovan još u X vijeku«.³⁰⁵

Po Gunjači pak na Kapitululu su postojale dvije »crkve sv. Bartula: starija svakako iz X stoljeća, ako ne i prije, i mlađa Dobroslavova, iz početka XIII stoljeća, kojoj su se otkrili temelji«.³⁰⁶

Pored ovih mišljenja postoji jedna privatna isprava iz X stoljeća, koja je, kako smo već prije naveli, sačuvana u istom onom prijepisu iz 1397, u kome i Krešimirov privilegij. U njoj se kaže uz ostalo, kada se govori o kraljevoj darovnici Vranjica u korist one »devetorice«³⁰⁷ Krešimirovih ljudi (zapravo desetorice) i ovo: »... In primis est petia una terre in saline.iuxta terram sancti Bartolomei de Tinnino³⁰⁸ ex parte occidentalis spura mare..et petia una de terra super flumen inter terram sancti bartholomei et terram...«³⁰⁹

To znači da je tada već postojao samostan sv. Bartolomeja sa crkvom u Kninu (zapravo na Kapitululu kod Knina) i da je morao imati svoga opata, i to valjda ovoga Donata, za koga kao člana kraljevske pratnje mi pretpostavljamo da bi mogao njime rukovoditi. Po tome je Šišić dakle i ne sluteći pogodio da je onaj samo-

³⁰⁴ Kako smo već prije naveli, Stipišić zaključuje »da bi se u ovom slučaju moglo raditi samo o opatu samostana u Rižincima u uvali potoka Rupotine« (o. c., 87, 88).

³⁰⁵ *Povijest Hrvata*..., 690, 691.

³⁰⁶ Kako i gdje je svršio..., *Rad JA* 286, 318.

³⁰⁷ Valjda je u međuvremenu jedan od njih umro, pa se sada u toj listini navodi samo njih devet!

³⁰⁸ »... ecclesiam sancti Bartholomei de Tnin...« (SCD II (1904), 87-1158). »... ecclesiam sancti Bartholomei de Tenine...« (SCD II, 251-13. III 1192 »... et ecclesiam sancti Bartholomei...« (SCD II, 10-15. VI 1103. Ne »ecclesias sancte Bartholomei« kako piše F. Šišić, *Priručnik izvora*... I (1, 577, 578) »... predia ecclesiae sancti Bartholomei...« (SCD II, 165-1180) »... de terris videlicet sancti Bartholomei...« (SCD II, 166-10. VI 1180) »... sanctum Bartholomeum...« (SCD II, 193-1, V 1185).

³⁰⁹ KAS-Kass D-sign, 668, br. 10; J. Stipišić, o. c., 94.

stan osnovan u X stoljeću, i to po našem mišljenju možda već u IX ali svakako u prvoj polovici X stoljeća.

Što se tiče Ivana kapelana, koji se također u ovom privilegiju spominje, on je dvorski svećenik Krešimira I. Samo ovaj svećenik kapelan ne piše ovdje ispravu, nego biogradski biskup. Po ovom, dakle, i on je bio član kraljeve pratnje koji je obavljao vjerske čine i služio vladaru kao savjetnik i pomagač u državnim poslovima, a onda mu je svakako bila glavna civilna dužnost: obavljanje poslova dvorske kancelarije.³¹⁰

Važniju funkciju u ovoj ispravi imao je izvršiti Grgur podžup (potiuph). Naime on je trebao uvesti u posjed onu desetoricu dvorjana, koje je njihov kralj darovao posjedima.

Izraz »potiuph« javlja se u našim ispravama prvi put u Krešimirovu privilegiju od 950. g. To je ujedno i prvi poimence poznati podžup u našim izvorima, tj. u hrvatskoj historiji. Kasnije, u XI stoljeću ovaj naziv češće susrećemo.

Podžup je bio vladarev funkcionar i on je potčinjen županu, čiji je i zamjenik. Kralj je postavljao ne samo župane nego i podžupane, koji su dođuše župane zamjenjivali ali samo u pojedinim dijelovima županije.³¹¹

Dakle sada je još više razumljiva funkcija podžupa Grgura, koji je bio tzv. »introduktor« i to svakako po zapovijedi Krešimira I. Znamo da su vladarski posjedi (regale territorium), koje je Krešimir darovao svojim dvorjanima, spadali u okvir kliške županije. Ova županija bila je podijeljena na više manjih političkih jedinica. Tim upravnim jedinicama bili su na čelu podžupi,³¹² a jedan od njih bio je baš Grgur, u čiji su upravni sektor svakako spadali navedeni darovani posjedi.

Ali od svih ovih dosada nbrojenih ličnosti najkompliciranije je pitanje: tko je to biogradski biskup Prestancije i da li je u to doba mogla postojati ova biskupija, čiji se osnutak u nauci i danas stavlja u XI stoljeće.

Naime, uz našega, ovoga Prestancija, koji je dosada bio nepoznat u našim izvorima, već davno znamo za drugoga Prestancija, koji je bio biogradski biskup u drugoj polovici XI stoljeća.

Sličan primjer imamo i u Zadru, gdje je po historičaru Valeriju Ponteu bio u drugoj polovici XI stoljeća »Prestantius II«, što Farlati odbacuje.³¹³ Kukuljević pak ovoga Prestancija i njegova brata Maja, koji se navode u ispravi iz 1096. naprosto bez ikakvog dokaza stavlja čak u 986. g.³¹⁴ Međutim V. Novak kaže kako »po

³¹⁰ M. Barada, *Dvije...*, 82, bilj. 2.

³¹¹ v. za to M. Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, 33, 34.

³¹² M. Barada, o. c., 33.

³¹³ V. Novak, *Zadarski kartular*, 147.

³¹⁴ I. Kukuljević-Saksinski, *Codex...* I, 187.

svemu izgleda da ovaj Prestancije uopće nije nikada ni bio zadarski biskup³¹⁵ već belgradski, a njegov spomen iz 1059. godine vezan je belgradskim manastirom sv. Ivana. A kao sigurni belgradski biskup Prestancije se javlja i godine 1076.«³¹⁶

Kako ni Farlati ni drugi nisu imali izvorne potvrde o postojanju ovoga našega Prestancija, jasno je da nisu mogli ništa ni reći o njemu.

U sasma drugom smo mi dakle položaju i možemo mirno kazati da je ovaj biogradski biskup, koji se navodi 950. Prestancije I, a onaj iz druge polovice XI st. je Prestancije II, tj. upravo onako kako imamo imena npr. Trpimir I i Trpimir II, Krešimir I, Krešimir II itd. Samo sada dolazi i drugo pitanje: kako se može ovakav zaključak povezati s time, kada se u nauci i sada tvrdi da je biogradska biskupija osnovana sredinom XI stoljeća na osnovu dosada poznatih izvornih podataka. Na ovo pitanje mi smo ipak u mogućnosti da indirektno odgovorimo. Poznato je da se ova biskupija ne navodi u aktima prvoga i drugoga sinoda u Splitu u X stoljeću. Ali zato u zaključcima prvoga sinoda stoji pored ostalog i ovo: u svim crkvama, o kojima se znade, da su u njima oduvijek stolovali biskupi, a sada ima dosta klera i naroda unutar njihovih dijecezanskih granica, neka bude biskup, jer po propisima nije dozvoljeno u malim gradovima (*modicis ciuitatibus*) ili selima (*uillis*) postavljati biskupe, da se ne bi biskupov naslov omalovažio.³¹⁷

Ovakvo je rješenje bilo najviše upereno protiv ninske biskupije, koja je time ukinuta,³¹⁸ a po zaključcima drugoga sinoda bile su zadarska biskupija i ostale neke biskupije u Dalmacijama sužene na granična područja, koja su im bila određena od pamtivijeka.³¹⁹

Međutim iza ovoga drugoga sinoda svakako je osnovana biskupija u Biogradu (*τὸ βελέγγραδον*), kojega Konstantin Porfirogenet ubraja u »*κάστρα οἰκουμένα*«,³²⁰ tj. među 9 naseljenih gradova u Hrvatskoj. Za takvu vrst gradova, koje se u izvorima XI stoljeća naziva: *civitas*³²¹ (1059, 1070) ili *castrum* (1070) ili čak *urbs* (poče-

³¹⁵ V. Brunelli donša, prema Bianchiju i Ponteu da je biskup Zadra bio 1018. Prestancije, a 1059. g. Prestancije II. Ali odmah zatim dodaje da izgleda da ovaj drugi nije postojao. Međutim u onim pak vjerodostojnim katalozima nailazi se u XI st. na biskupe Andriju II, III, IV i V. Brunelli, *Storia della città di Zara I*, 284, 285, 287, 288). Prema tome ništa ne bi bilo neobično da imamo i Prestancije I, II itd.

³¹⁶ V. Novak, o. c., 147, 148.

³¹⁷ RD, 191; F. Šišić, *Priručnik izvora...* I/1, 218.

³¹⁸ F. Šišić, *Povijest Hrvata...*, 419.

³¹⁹ F. Šišić, *Priručnik...* I/1, 222.

³²⁰ Constantine Porphyrogenitus, o. c., 150.

³²¹ = grad u urbanističkom smislu (M. Barada, *Lapčani*, 485).

tak XI st., 1076),³²² Biograd je morao biti vrlo značajno mjesto u X stoljeću. Stoga je u vezi s tim zanimljivo mišljenje Du Cangea, koji kaže kako srednjovjekovni pisci castra zovu gradove koji nisu imali »jus civitatis«, tj. »jus episcopatus«. Nešto pak kasnije ipak koncedira da je gotovo u svim »civitibus« bilo sjedište biskupa, a u »castris« pak se je »paucos reperiri«, te da »castra urbes Episcopatu destitutas«, što potvrđuje citatom iz »Vita s. Medardi«.³²³

Dakle i iz ovoga podatka vidimo da je Biograd kao castrum, a kasnije civitas i urbs, svakako imao pravo da dobije svoga biskupa, što je i ostvareno. Uz to je ovo mjesto u znatnoj mjeri nastanjeno, što svjedoči Porfirogenet; ono nije ni mali grad ni selo, a u njega je čak dolazio povremeno i sam hrvatski kralj Petar Krešimir i ondje izdao svoje dvije isprave.³²⁴

Na osnovu svega iznesenog i u vezi sa onim zaključcima prvo-ga splitskog sinoda nije bilo nikakve zapreke da se u X stoljeću osnuje nova biskupija u Biogradu, kao što je npr. osnovana u prvoj polovici IX stoljeća biskupija u Ninu.³²⁵

Koji su razlozi proizveli da je biogradska biskupija tada nastala, ne može se ništa određenije ni reći ni naslutiti. Jedino dakle možemo kazati da već 950. godine znamo za nju i njenog prvog nama poznatog biskupa Prestencija I, koji uživa punu naklonost i povjerenje Krešimira I i po zapovijedi svoga gospodara kralja »na uspomenu potomaka« sastavlja ovaj privilegij, u kome je naveo sebe sasma na kraju, i to kao svjedoka. Znači da je i on tada bio u kraljevoj pratnji u Kninu, gdje je i izdana navedena isprava.

6.

Kao posljednji ključni problem u vezi s tim privilegijem postavlja se pitanje: kada je zapravo sastavljen Konstantinov »De administrando imperio«?!

Dosad se je vrijeme postanka ovoga djela određivalo na osnovu kronoloških podataka koji su se u njemu nalazili.

Tako je po Rambaudu izišao tek 953. ovaj spis na svjetlo, tj. prvih 29 glava je redigirano g. 949. i 950, a još dvije godine su prošle do redakcije glave 45,³²⁶ koja je dakle po njemu izašla 951—2.

³²² RD 51, 52, 84, 88, 427, 108.

³²³ o. c. II, 398.

³²⁴ RD, 51, 87, 88.

³²⁵ O tom opširnije F. Šišić, *Povijest Hrvata...*, 309.

³²⁶ J. B. Bury, *Rasprava »De administrando imperio«*, preveo s engl. S. Lochmer, *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arhiva* X, Zagreb 1908, 98.

Protiv ove postavke o nastajanju Porfirogenetova spisa digao se je Bury. Po njegovom izlaganju glava 29 je napisana 948—9, tj. u sedmoj indikciji, dok glava 30. nije bila napisana prije 9. indikcije, tj. 950—1. Zapravo ona je sastavljena, kako piše Bury, poslije glavâ 29, 31—37.³²⁷ Da je ova 30. glava napisana poslije navedene već 950, a vjerojatno ne poslije 951. godine, Bury bazira i na tome, što on drži da je Oton Veliki, o kome se govori u toj istoj glavi, podvlastio Boleslava, češkog vladara, tek u svibnju ili lipnju 950. godine. U vezi svega ovoga Bury je napravio i shemu po dobu pisanja Konstantina Porfirogeneta, koja izgleda ovako:

De admin. imp. 948, 15. VIII.	vjerojatno 952.
948, 1. IX — 949, 31. VIII. caput 27, 29, 31—36	
949, IX—950 konac	c.26
950, jesen?	c.30 (vjerojatno prije 951)
951, IX — 952, 31. VIII.	c.40
952 (ili 951)	c.37. ³²⁸

Bury je nazivao DAI krpčom i zaključio da je car ostavio svoje djelo u nedovršenom stanju i da ga nikada nije dovršio, akamo li gotovo djelo podvrgao reviziji. Car je sabirao razni materijal i pravio zajedno sa svojim suradnicima bilješke iz kojih je kasnije sastavljao spise. Nadalje on nije razvrstao svoje djelo u glave nego su one nastale tako kasnije iz marginalnih nota, pa čak i ne odgovaraju, bar ne posve, sadržaju.³²⁹

I dok je Marczali imao isto mišljenje kao i Rambaud, držeći da su glave 36—40 (koje govore o Mađarima) napisane 950—951. g. N. Tomašić je samo naveo da bi po Rambaudu Konstantinov spis trebao da bude pisan postepeno. Ali u pogledu Buryeva izlaganja Tomašić je primijetio da u glavi 30. uopće ne stoji ono što iznosi Bury, i stoga po njegovu mišljenju pada ovo Buryevo tvrđenje i zaključci. Što se tiče pak Buryevih oznaka vremena za pojedine glave, Tomašić kaže da je za sve ispravno osim za glavu 30, te da carevo djelo nije dovršeno sudeći po obliku i sadržaju.³³⁰

I dok Šišić samo piše da je Konstantin napisao ovo djelo između 948. i 952,³³¹ Lj. Hauptmann je podvrgao kritici pojedine

³²⁷ J. B. Bury, o. c., *Vjesnik*... X, 97, 110, 129.

³²⁸ N. Tomašić, o. c., *Vjesnik*... XX/1-2, 19, 20.

³²⁹ N. Tomašić, »Constantini Imp. Porphyrogeniti de administrando imperio liber (nastavak i svršetak, uredio E. Laszowski)«, *Vjesnik Kr. državnoga arkiva u Zagrebu III*, Zagreb 1928, 7.

³³⁰ N. Tomašić, »Život...«, *Vjesnik*... XXX/1-2, 10, 20.

³³¹ *Povijest Hrvata*..., 22.

glave Porfirogenetova »De administrando imperio«. On smatra da je glava 30. nastala poslije 955, odnosno poslije poraza Mađara, a prije smrti Otona Velikog, tj. 7. V 973. g. Hauptmann se je nadalje napose pozabavio onim pasusima u glavi 31, gdje se govori koliko krštena Hrvatska ima vojske do Krešimira, a koliko poslije njegove smrti i ubojstva sina mu Miroslava. On zaključuje, pozivajući se na Šišića, da prvi vlada od 935—945, a drugi da je umro 949. i da prikaz oslabljenja vojničke snage spada oko 950.³³²

G. 1949. prevodilac »De administrando imperio« J. H. Jenkins u uvodu te knjige, koju je izdao Gy. Moravcsik, služeći se rezultatima Buryja, kaže jedino da je taj spis nastao između 948. i 952. godine.³³³

B. Grafenauer smatra da je Bury dokazao da 29. i 31. poglavlje predstavljaju cjelinu, napisanu između 1. IX 948. i 31. VIII 949. g. Nadalje se slaže s Hauptmannovom tezom o nastanku 30. glave, za koju sumnja da ju je napisao Porfirogenet, jer je uvjeren da je ova glava napisana poslije 955, a po svoj prilici poslije 959. godine. Ali zato je potpuno siguran da je Konstantin VII napisao 29. i 31—36. glave te da je tekst u 29. i 31. glavi iz 948/9. godine.³³⁴

G. 1959. pak B. Ferjančić objelodanjujući pojedine pasuse Konstantinova spisa u prijevodu, u predgovoru je naveo da se vrijeme nastanka DAI-a može prije svega odrediti na osnovu kronoloških podataka, koji se u njemu nalaze. Na dva mjesta se Roman Lakapin spominje sa epitetom »blaženi«, što upućuje na vrijeme poslije njegove smrti 15. VI 948. Pored toga u glavi 29. postoji podatak da je pisana sedmog indikta 6457/948/9/.³³⁵

U historijskoj nauci drži se da je DAI nastao u periodu između 948. i 952, zaključuje Ferjančić, koji misli da se može prihvatiti koncepcija Buryja da je cijela grupa poglavlja od 29—36 nastala između 1. IX 948. i 31. VIII 949, izuzev 30. glave, koja je svakako napisana kasnije. On čak smatra da ova glava predstavlja zaseban problem, zbog stilskih i sadržinskih razlika od 29. do 31. glave, i to obrazlaže navodeći tom prilikom i mišljenja raznih pisaca (Bury, Tomašić, Hauptmann, Manojlović, D. Popović, B. Grafenauer). Ujedno stavlja da je ona kasnije napisana i naknadno

³³² »Dolazak Hrvata«, *Zbornik kralja Tomislava*, 97, 101.

³³³ Constantine Porphyrogenitus, o. c., 9.

³³⁴ »Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenu Hrvata«, *Historijski zbornik* V/1-2, Zagreb 1952, 15-20, 23.

³³⁵ No Ferjančić, tom prilikom začudo nije naveo da, kada car govori u glavi 45. o Iberima, navodi se 10. indikeija, od postanka svijeta 6460. za carstva Konstantina i Romana, kristoljubivih i u porfiru rođenih romijskih careva (god. 6460, odgovora carigr. godini od 1. IX 951. do 31. VIII 952.) (Za to v. N. Tomašić, *Constantini...*, *Vjesnik...* III, 25; Constantine Porphyrogenitus, o. c., 206).

unesena u DAI te zaključuje da je pisana svakako poslije 955, a vjerojatno i poslije Konstantinove smrti 959. Služeći se Grafenauerovim pretpostavkama kaže da kao *terminus ante quem* ostaje 972. g. Iz svega ovoga slijedi, tvrdi Ferjančić, da je glava 30. napisana od nepoznatog autora i naknadno unesena u DAI.³³⁶ I konačno od svih ovih, najmanje stručno upoznata sa ovim djelom Konstantina Porfirogeneta, N. Klaić, opirući se na sudove B. Grafenauera, dosta suvereno govori o tom izvoru i njegovim pojedinim glavama. Tako za 30. glavu kaže da je nastala kasnije i da joj nije autor sam car i da je »nepoznati autor 30. poglavlja mnogo... savjesniji i iskreniji od cara«, sastavljača 31. poglavlja, te da »anonični autor 30. poglavlja s pravom uživa mnogo više povjerenja u historičara nego car pisac«.³³⁷

Kako vidimo svi ovi ovdje navedeni pisci smatraju da je za datiranje nastanka DAI-a najvažnija 30. glava, čiji postanak stavljaju neki čak iza 955. a i dalje (Hauptmann, Grafenauer, Ferjančić). Međutim, svi su oni slabo posvetili pažnju baš glavi 31, u kojoj se govori o arhontu Krešimiru, Miroslavu i Pribini, te su se zadovoljili sa dosada uobičajenim datiranjem tih događaja u periodu od 935—949. godine (Hauptmann), dok Grafenauer čak smatra da je tekst u 31. glavi iz 948/9. godine.

Ako ustanovimo da svi fragmenti i predlošci ovoga djela, koji počinju sa $\theta\pi$, nisu istog doba i da mnoge glave, koje su obrađene, počinju sa $\iota\sigma\tau\epsilon\iota\omicron\nu\ \theta\pi$, a sa $\theta\pi$ u fragmentima,³³⁸ onda je jasno da u glavi 31. naš fragmenat, koji počinje također sa $\theta\pi$, a govori o Krešimiru, njegovu sinu i vojnoj snazi Hrvatske,³³⁹ spada među najnovije i najsvježije podatke u DAI-u. Zapravo, to je najnoviji podatak, koji nas upućuje na najmlađe vrijeme, tj. poslije likvidacije Miroslava, na osnovu kojega možemo ustvrditi starost i cijeloga spisa.

Za rasvjetljenje starosti 31. glave, a i cijeloga DAI-a može nam pomoći i onaj izraz » $\Lambda\rho\tau\iota\omicron\varsigma$ «, koji se nalazi u istoj glavi i prevodi »Sada«³⁴⁰ ili »Danas«³⁴¹ ili »Onomadne« itd. kao i onaj u naslovu ove iste glave » $\nu\theta\nu$ «, što znači isto »sada«, te također u ovoj glavi i izraz » $\mu\epsilon\chi\rho\iota\ \tau\eta\varsigma\ \nu\theta\nu$ «,³⁴² što jedni prevode sa »još u današnji dan«,³⁴³ a drugi »do danas«.³⁴⁴

³³⁶ Vizantiski izvori... II, 2, 3, 26, 27, bilj. 71.

³³⁷ N. Klaić, o. c., 37-39.

³³⁸ N. Tomašić, Constantini..., Vjesnik... III, 13, 17, 18.

³³⁹ Constantine Porphyrogenitus, o. c., 150.

³⁴⁰ F. Šišić, Genealoški prilozi..., 13; Vizantiski izvori... II, 45.

³⁴¹ N. Tomašić, »Život...«, Vjesnik... XX/1-2, 83.

³⁴² Constantine Porphyrogenitus, o. c., 146, 148.

³⁴³ N. Tomašić, o. c., Vjesnik... XX/1-2, 80.

³⁴⁴ Vizantiski izvori... II, 42.

Ako bi se dakle u vezi s našom ispravom utvrdio, makar i približno, ovaj umetak, kada je nastao ili kada je napisan, onda bi se moglo i reći kada je cijelo i ovo nedovršeno djelo DAI napisano, tj. da se utvrdi *terminus post quem* i *terminus ante quem*.

Mi smo već prije kazali da je Krešimir I vladao od 926. i da je vjerojatno umro o. 954. godine. Njega je naslijedio Miroslav, koj je po Konstantínu kraljevaio Hrvatskom pune četiri godine. To znači da je ovaj likvidiran od bana Pribine ili 958. ili 959. g., kako smo već prije naveli. Zato i Porfirogenet, kada piše o ovome događaju, govori samo o svadama i razmiricama u Hrvatskoj, a ne piše tko je naslijedio Miroslava. Naime, dok on to opisuje, još ti sukobi traju i car već u novembru 959. g. umire,³⁴⁵ te ne dovršava svoje djelo, zapravo nije uspio u svoje umetke dopisati i druge još najnovije stvari.³⁴⁶

Baš na osnovu ovoga podatka vidi se da je cijelo ovo djelo originalni spis Konstantina VII Porfirogeneta i da se ne može tvrditi ni za jednu glavu, a najmanje za 30. da je napisana od nepoznatog autora i naknadno unesena u DAI.³⁴⁷

Hauptmannovim putem pošli su neki naši sadašnji historičari, a napose Grafenauer, te su se bavili i onim podatkom iz 30. glave,³⁴⁸ u kome se govori o potčinjenju kneza Bijelih Hrvata franačkom kralju Otonu, kao i onim pasusom, gdje stoji »Ὠτω, τῷ μεγάλῳ ρῆγι Φραγκίας, εἰς καὶ ἐσχίας« i pokušali da to sve datiraju.³⁴⁹

S navedenim podatkom, u kome ima također onaj vremenski izraz »ἀρτίως« i gdje se govori o Hrvatima u susjedstvu Franačke, a koji se »sada« nazivaju Bijeli Hrvati i imaju svoga arhonta, te su potčinjeni Otonu, velikom kralju Franačke,³⁵⁰ koja se zove i Saska,³⁵¹ možemo se složiti da su oni skupa sa Česima potčinjeni Otonu 950. godine.³⁵²

³⁴⁵ Vizantiski izvori... III, 1.

³⁴⁶ D. Mandić kaže da je Porfirogenet po svoj prilici DAI popunjavao sve do svoje smrti 9. Xl 959. godine (o. c., 227).

³⁴⁷ v. za to tvrdnje: B. Grafenauer, o. c., HZ V/1-2, 17; *Vizantiski izvori...* II, 27, bilj. 71.

³⁴⁸ »Vizantiski izvori...«, 27, bilj. 71.

³⁴⁹ Constantine Porphyrogenitus, o. c., 142.

³⁵⁰ Grafenauer to prevodi sa »Otonu, velikome kralju Franačke i Saske« (o. c., HZ V/1-2, 14), a W. Ohnsorge, koji inače prihvaća Jenkinsov prijevod ovoga pasusa, sa »velikom kralju Franačke, Saske Franačke« (»Drei Deperdita der byzantiniischen Kairserkanzlei und die Frankendressen im Zeremonienbuch des Konstantinos Porphyrogenetos«, *Byzantinische Zeitschrift* 4/52, München 1952, 326, bilj. 4).

³⁵¹ Constantine Porphyrogenitus, o. c., 142 i prijevod Jenkinsa (o. c., 143).

³⁵² B. Grafenauer o. c., HZ V/1-2, 15; *Vizantiski izvori...* II, 27, bilj. 71.

Što se tiče onog citiranja naslova Otona I, jasno je da se Hauptmannovo mišljenje ne može prihvatiti kao ni to da mu pripada naslov »Veliki« tek od 962, kada ga je papa okrunio za cara.³⁵³

Prema tome otpada i Hauptmannovo datiranje 30. poglavlja u već navedeni preširoki vremenski razmak od iza 955. do prije 7. V 973. godine.³⁵⁴

Isto tako, ničim nas ne može uvjeriti Grafenauer da je glava 30. pisana svakako iza 955, a vjerojatno poslije smrti Konstantina VII,³⁵⁵ jer nijedan njen pasus ne govori tome u prilog.

Čak i izraz »sada« (ἀρτίως) se nazivaju Bijeli Hrvati sa već navedenim pasusom u vezi Otona Velikog, ruši iz temelja Grafenauerovu dataciju 30. glave.

Isto tako ne može stajati ni Buryjeva tvrdnja da su sva poglavlja ovoga djela napisana između 948. i 952. g., a što prihvaća začudo i Grafenauer, čime sam sebe pobija u onome, što je prije ili kasnije kazao.³⁵⁶

Jednom riječju, ni u jednoj glavi DAI-a nije opisan događaj, koji se je odigrao poslije smrti ovoga bizantinskoga cara pisca.

Sve ovo ukazuje da se rješenje datiranja DAI-a nalazi u 31. glavi, i to baš u onom podatku, koji se odnosi na ona dva hrvatska vladara. To bi značilo da je cijelo ovo djelo pisao Konstantin VII Porfirogenet, zapravo ono je pod njegovim rukovodstvom sastavljeno, ali nije dovršeno, jer ga je smrt u tome spriječila.

Naravno da su u ovom spisu mogla nastati u kasnijim stoljećima i razna dopisivanja i umeci, no autor ovoga cijeloga djela je ipak bio Porfirogenet.

7.

Ako rezimiramo u najkraćim crtama sve ovo što smo izložili, onda dolazimo do slijedećih zaključaka:

1. Dosada neobjelodanjena isprava Krešimira I od 950. g. sačuvana je u dva prijepisa (u onoj pergameni od 29. VI 1397. i u Luciusovoj ostavštini); oba se nalaze u Kaptolskom arhivu u Splitu.

2. Ova listina prepisana je sa još 3 isprave 1397. godine iz jednog vrlo starog kartulara, vjerojatno iz XIII stoljeća, koji je tokom vremena nestao kao i onaj Bertanijev iz 1333, u kome se je također u prijepisu nalazila.

³⁵³ »Dolazak Hrvata«, Zbornik kralja Tomislava, 101.

³⁵⁴ »Dolazak Hrvata...«, 97.

³⁵⁵ o. c., HZ V/1-2, 28.

³⁵⁶ o. c., KZ V/1-2, 17.

3. U drugim brojnim kartularima ili katasticima, kao i u onim Ponzonijevim zbirka, sačuvanim u kaptolskom i biskupskom arhivu u Splitu, ne postoji uopće prijepis ove darovnice.

4. Krešimirov privilegij je javna isprava, čiji je tekst u ovoj radnji prvi puta upravo onako objelodanjen, kako se nalazi u prijepisu iz 1397, te je uspoređen sa onim iz Luciusove ostavštine, pri čemu postoje u njihovim tekstovima samo neznatne razlike.

5. Na osnovu kritičkog razmatranja unutarnjih karakteristika i materijalne strane ove povelje može se ustvrditi da je ona autentična.

6. Iz ovoga privilegija proizlazi da je Krešimir I bio potpuno nezavisan vladar, tj. »po milosti božjoj kralj Hrvata i Dalmatinaca«, koji je 950. g. već 24 godine sjedio na prijestolju.

7. S time se u vezi može staviti početak njegove vladavine u 926. godinu, kada je naslijedio svoga oca Trpimira II.

8. U vezi ovoga datuma mi stavljamo vladanje Tomislava, za koga ničim nije dokazano da je sin Muncimira, u početak 10. stoljeća do o. 920. g. i na taj način suzujemo krug njegove djelatnosti i događaja, koji su mu se dosada preko ustaljenih datuma upravljanja hrvatskom državom (o. 910. — o. 930) pripisivali.

9. Usporedo sa time možemo reći da prvi splitski sinod, za koji se tvrdi da je održan 925, nije tada bio nego je mogao zasjedati i prije 920, zapravo već poslije 915. godine.

10. Mijenjamo i dataciju kraljevanja Trpimira II, čiji se rodbinski odnos prema Tomislavu ne može odrediti, te njegovu vladavinu stavljamo u period od o. 920. do nešto prije 926. i pripisujemo mu u tom razdoblju sve ono što se je tada odvijalo i događalo u Hrvatskoj.

11. Analizirajući detaljno i kritički kasnije izvore (pretežno one iz početka 18. stoljeća), koji govore o Krešimiru I, uzimamo odande jedino u mogućnost podatak, koji govori da je umro o. 954. godine, te da mu se žena zvala Jelena.

12. Spis »Pontifices Salonitani et Spalatenses« je nastao valjda u prvoj polovici 18. stoljeća, koji prvi donosi Farlati. Ovaj katalog nije sastavio ni on ni Riceputi, nego neki nepoznati autor iz Dalmacije, o kojemu doduše piše i Farlati, ali ga nažalost nije uspio identificirati.

13. Određujemo rodbinski red Krešimira I, toga najvećeg hrvatskog vladara u X stoljeću, i opširno iznosimo razvoj događaja i prilika u Hrvatskoj i Dalmaciji i izvan ovih zemalja od 926. do o. 954. godine, tj. za njegove vladavine.

14. U tom vremenskom periodu ukazujemo i na to:

a) da je dosadašnja godina datacije drugog splitskog sinoda problematična i nedokazana. Na osnovu pak spisa, koji nam govori i o putu papinskih poslanika u Bugarsku i natrag, možemo zaključiti da je ovaj sinod mogao biti održan najranije tek 929. godine,

b) Krešimir I Stariji imao je uz Miroslava i mlađega sina Stjepana Držislava (što se može potvrditi na osnovu onog kamenog spomenika od 975. i isprave Petra Krešimira iz 1067), koji je tek iza 960. g. došao na prijestolje.

15. Donosimo i novu genealogiju hrvatskih vladara od Trpimira II do Petra Krešimira i dokazujemo da bi bilo najlogičnije da je Krešimir I Stariji (zvan i Mihajlo) bio prvi kralj, koji je sahranjen u solinskoj bazilici sv. Stjepana, podignutoj od žene mu Jelene, majke Stjepana Držislava.

16. Izraz »fideles« i »minister« u ovoj darovnici znači »dvorani«.

17. Knin je kao kraljevski castrum bio i jedna od kraljevskih prijestolnica već u X stoljeću.

18. Prvi dosada poznati ban u hrvatskoj historiji nije Pribina, nego Ozrinja.

19. Izraz »ricčar«, koji se u Krešimirovu privilegiju prvi puta ovako javlja, a onda malo u izmijenjenu obliku dva puta i u XI stoljeću, ne znači ni »rvač« ni »poreznik (ni možda knežev pisar?)« nego vitez (ovdje kraljev vitez, član njegove pratnje i dvorjanin), te taj izraz nije slavenskog porijekla.

20. Samostan i crkva sv. Bartolomeja na Kapitolu kod Knina, gdje bi Zvonimir bio po Tomašiću pokopan, osnovani su najkasnije u prvoj polovici X stoljeća.

21. U ovoj našoj listini prvi put poimence javlja se u izvorima podžup, i njemu je u njoj određena funkcija »introduktor«-a.

22. Pored biogradskog biskupa Prestancija, dosada poznatog u izvorima iz druge polovice XI stoljeća, susrećemo se sada prvi put, i to u našem privilegiju sa starijim biogradskim biskupom Prestancijem, osobom kraljeva povjerenja i sastavljačem ove isprave, kojemu dajemo naslov »I«.

23. Prema tome zaključujemo da je ova biskupija osnovana u X stoljeću, a ne, kao što se je dosada tvrdilo, sredinom XI stoljeća.

24. S tom ispravom povezan je i pasus u 31. glavi Porfirogenetova DAI-a.

25. Iznošenjem pojedinih mišljenja o postanku pojedinih glava toga spisa, a napose 30. i 31, upozoravamo na pasus o arhontima Krešimiru I i Miroslavu, te banu Pribini u 31. glavi za rješenje datiranja sastavljanja DAI-a.

Handwritten text in a medieval script, likely a legal or administrative document. The text is dense and covers most of the page. At the bottom center, there is a small number '7'.

Pergamena-kartular od 1397. godine, u kojoj se nalazi prijepis isprave hrvatskoga kralja Kre-

26. Pobijamo da je glavu 30. napisao nepoznati autor, a ne Porfirogenet, te ukazujemo na to da ne stoji ni isforsirana datacija ove glave, nabačena od raznih pisaca.

27. Upozorujemo na onaj pasus u 31. glavi, gdje Porfirogenet opisuje svade i sukobe poslije smrti Miroslava. No kako on ne iznosi i tko ga je naslijedio, to nam dokazuje da su ti neredi trajali i dalje i da im nije sagledao i dočekaio kraj ovaj car pisac, koji je upravo u jeku tih događaja umro u studenom 959. godine.

28. To je ujedno i dokaz da DAI cijeli potječe od Konstantina VII Porfirogeneta, koji ga nije uspio sasma dovršiti uslijed iznenadne smrti.

S. ANTOLJAK

S. *Antoljak*: AN UNPUBLISHED CHARTER OF THE CROATIAN KING
KREŠIMIR (CRESHIMIR) I.

Summary

The study of this charter and its background has lead the author to the following conclusions:

1. This unpublished charter of King Krešimir I. given out in 950. has survived in two copies, one in parchment dating from 29. VI 1397. and one in the Lucius'collections; both, are now in the Chapter Archives in Split.

2. With three other charters this charter was copied in 1397. from a very old chartulary dating possibly from the 13th century, lost later, as Bertani's the year 1333. containing a transcript of it, was lost.

3. No copy of this charter exist either in the numerous chartularies catastices, nor in Ponzoni's collections preserved in the Chapter and Bishop's Archives in Split.

4. This Krešimir's grant is a royal charter and its text is published in this paper for the first time such as it is in the 1397. transcript. Compared to the text in Lucius'collection only insignificant differences appear.

5. The proof that this is an autentic copy of the charter is based on the critical examination of internal and external evidences.

6. From the charter it emerges that Krešimir I. was an independent ruler, i. e. »by the grace of God King of Croats ind Dalmatians«, who had in 950. occupied the throne for 24 years.

7. It follows that he came to the throne in the year 926. when he succeeded his father Trpimir II.

8. Thus the reign of King Tomislav for whom it has not been proved that he was Muncimir's son, we are placing in the year cca 920. and thus we are limiting the range of his activities and those events that have so far been attributed to the time of his rule over the Croatian state (cca 910-cca 930).

9. Also the first Synod of Split, for which the accepted date has been 925. could not have taken place then, but could have been before 920., and even after 915.

10. We change the dating of the reign of Trpimir II., whose family relationship to Tomislav can not be defined, and are placing his reign in the period from cca 920. to somewhere before 925. and attribute to him all that took place in Croatia in that period.

11. Analysing in details and critically later sources (mostly those from the beginning of the 18th century), that speak about Krešimir I. we take as possible only the date of his death in cca 954. and the name of his, wife Jelena.

12. The list »Pontifices Salonitani et Spalatenses« first quoted by Farlati, probably dates from the first half of the 18th cent. This catalogue was not compiled either by Farlati or by Riceputi but by an anonymous author in Dalmatia, whom Farlati could not identify though he writes about him.

13. We give here the family tree of Krešimir I, the greatest Croatian ruler of the 10th cent. presenting the historical development in Croatia and Dalmatia and abroad from cca 926 to cca 954. i. e. during his rule.

14. We point out to the following:

a) The accepted dating of the second Synod of Split is questionable. Analysing the list of papal nuncii travelling to Bulgaria and back we have come to the conclusion that this Synod could not have taken place before 929.

b) Krešimir I the elder had besides Miroslav a younger son Stjepan Držislav which can be proved from the stone monument from 975. as well as from the charter of Petar Krešimir from 1067., who come to the throne as late as 960.

15. We bring also a new genealogy of Croatian Kings Trpimir II. to Petar Krešimir and propose most acceptable the supposition that Krešimir I the elder (colled Mihailo) was the first King to be burried in the Salonican bazilic of St. Stjepan, built by his wife Jelena, the mother of Stjepan Držislav.

16. The term »fideles« and »minister« mean »courtiers« in the charter.

17. Knin as royal stronghold (castrum) was also one of the royal seats already in the 10th cent.

18. The first mentioned »ban« in Croatian history was not Pribina but Ozrinja.

19. The term »ričar« which appears in Krešimir charter for the first time in this form, and later slightly changed twice in the 11th cent. does not mean either »restless« or »tax collector« (not as suggested court clerk) but »Knight«, here royal knight the memeber of the royal suite and courtier, and the term is of Slav origin.

20. The monastery and the church of St. Bartolomiew on Kapitul by Knin, where, according to Tomašić, King Zvonimir was burried, were foundete at the latest in the first half of the 10th cent.

21. In our charter »podžup« is mentioned for the first time and his function as »introduktor« stated.

22. Besides the bishop of Biograd Prestancije, so far known from the sources from the second half of the 11th cent., we meet now for the first

S. ANTOLJAK

time in our charter the older bishop Prestancije of Biograd, as a man in the Kings confidence and the writer of the charter, so we call him Prestancije »I«.

23. It follows that this bishopric was not founded in the middle of 11th cent. as it was accepted, but in the 10th cent.

24. The passage in the 31. chapter of Porfirogenet D A I is connected with this charter.

25. We draw attention to the passage on »arhonts« Krešimir I and Miroslav discussing the origin of various chapters of this work, particularly 30 and 31, and chapter 31 in connection with ban Pribina as a help in dating the composition of D A I.

26. We contest the assertion the chapter 30 was written by an unknown author and not Porfirogenet, and draw attention to the forced dating for this chapter suggested by various authors.

27. We also draw attention to that passage in the 31. chapter, where Porfirogenet describes the quarells and conflicts after the death of Miroslav. But as he does not state who was his successor, it is a proof that unsettled conditions lasted so long that author did not live long enough to see the end of them and died in november 959. in the middle of them.

23. This is at the same time one of the proofs that D A I as a whole is the work of Constantin VIII. Porfirogenet, left unfinished because the work was interrupted by his death.